Türkiye Türkçesi Dil Bilgisi II

Türkiye Türkçesi Şekil Bilgisi

Prof. Dr. Halit DURSUNOĞLU

PEGEM AKADEMİ

Prof. Dr. Halit DURSUNOĞLU

Türkiye Türkçesi Dil Bilgisi II
TÜRKİYE TÜRKÇESİ ŞEKİL BİLGİSİ

ISBN 978-625-6652-97-2

Kitap içeriğinin tüm sorumluluğu yazarına aittir.

© 2024, PEGEM AKADEMİ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Pegem Akademi Yay. Eğt. Dan. Hizm. Tic. AŞ'ye aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri, kapak tasarımı; mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz. Bu kitap, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır. Okuyucularımızın bandrolü olmayan kitaplar hakkında yayınevimize bilgi vermesini ve bandrolsüz yayınları satın almamasını diliyoruz.

Pegem Akademi Yayıncılık, 1998 yılından bugüne uluslararası düzeyde düzenli faaliyet yürüten **uluslararası akademik bir yayınevi**dir. Yayımladığı kitaplar; Yükseköğretim Kurulunca tanınan yükseköğretim kurumlarının kataloglarında yer almaktadır. Dünyadaki en büyük çevrimiçi kamu erişim kataloğu olan **WorldCat** ve ayrıca Türkiye'de kurulan **Turcademy.com** tarafından yayınları taranmaktadır, indekslenmektedir. Aynı alanda farklı yazarlara ait 1000'in üzerinde yayını bulunmaktadır. Pegem Akademi Yayınları ile ilgili detaylı bilgilere http://pegem.net adresinden ulaşılabilmektedir.

1. Baskı: Mayıs 2024, Ankara

Yayın-Proje: Zeynep Güler
Dizgi-Grafik Tasarım: Tuğba Kaplan
Kapak Tasarımı: Pegem Akademi

Baskı: Sonçağ Yayıncılık Matbaacılık Reklam San Tic. Ltd. Şti.
İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı 48/48 İskitler/Ankara
Tel: (0312) 341 36 67

Yayıncı Sertifika No: 51818
Matbaa Sertifika No: 47865

İletişim

Macun Mah. 204. Cad. No: 141/A-33 Yenimahalle/ANKARA
Yayınevi: 0312 430 67 50
Dağıtım: 0312 434 54 24
Hazırlık Kursları: 0312 419 05 60
İnternet: www.pegem.net
E-ileti: pegem@pegem.net
WhatsApp Hattı: 0538 594 92 40

Türk dilinin bugünlere gelmesinin müsebbibi,
atamız Atatürk'e ithafen…

Prof. Dr. Halit DURSUNOĞLU

1969 yılında Erzurum'da doğdu.

İlköğrenimini Bayburt'ta, ortaöğrenimini Erzurum'da tamamladı. 1994 yılında Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümünü bitirdi. 1996'da Yüksek lisans, 2002'de Doktora eğitimini tamamladı.

Bir yıl kadar "Türkçe Öğretmenliği" yaptı. 1995-2002 yılları arasında "Araştırma Görevlisi" olarak görev yaptı. 2002 yılında "Yardımcı Doçent", 2011'de "Doçent", 2016'da "Profesör" oldu.

Başta Atatürk Üniversitesi olmak üzere Erzurum Teknik Üniversitesi, Bayburt Üniversitesi ve Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesinde *Türk Dili, Türkiye Türkçesi, Osmanlı Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi, Tarihî Türk Lehçeleri, Türk Dili Tarihi, Eski Türk Edebiyatı, Türkçe Öğretimi, İlk Okuma Yazma Öğretimi, Sözlü ve Yazılı Anlatım Teknikleri, İletişim, İnsan İlişkileri ve İletişim, Etkili İletişim ve Konuşma, Etkili ve Güzel Konuşma Teknikleri, Fonetik ve Diksiyon* dersleri verdi.

Hâlen Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Ana Bilim Dalında öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Dursunoğlu'nun yayımlanmış 5 kitabı bulunmaktadır:

1. *Türkiye Türkçesi Yazım Bilgisi*
2. *Türkiye Türkçesi Ses Bilgisi*
3. *Aruz Öğretimi*
4. *İnsan İlişkileri ve İletişim*
5. *Osmanlı Türkçesi I*

ORCID No: 0000-0001-6539-6980

ÖN SÖZ

"Türkiye Türkçesi Şekil Bilgisi", seri hâlinde yayınlamayı düşündüğümüz *"Türkiye Türkçesi Dil Bilgisi"* kitaplarının ikincisidir. Daha önce, serinin 1. kitabı olan *"Türkiye Türkçesi Ses Bilgisi"* yayımlanmıştı.

Türkiye Türkçesi dil bilgisi ile ilgili çok sayıda yayın bulunmaktadır. Bu yayınların her biri, dilimize çok önemli hizmetlerde bulunmuştur, bulunmaya da devam etmektedir. Birçoğu dil bilgisi alanında duayen isimler tarafından yazılan bu eserler ve bu isimlerin açtığı yolda çalışmalar ortaya koyan dil araştırmacılarının eserleri, makaleleri bu eserin kaynakları arasındadır. Tarafımdan okunan, görülen, bakılan ne kadar dil bilgisi çalışması varsa onların her birinden izler taşımaktadır, bu eser. Her bir ismi rahmet, selamet, minnet ve şükranla yad ediyorum.

Bu çalışmanın alanla ilgili diğer çalışmalardan ayrılan, kendine özgü bir yapısı var: Konuları, kendime özgü yaklaşımlarla sunmam. Bunda da amacım; Türkçemizin kurallarını, dil bilgimizi; alışılmışın dışında, daha kolay, daha kullanılabilir, daha sevdirilebilir bir şekilde sunmak. Bu çalışmada özellikle kök konusuna özgün bir yaklaşım sunmaya çalıştım. Bu konuyu sorun olmaktan çıkarmaya yönelik bir takım yaklaşımlarda bulundum. Belki bu yaklaşımlar çok eleştiri de alabilir; ama olsun, biz bu yaklaşımlarla dilimize bir hizmet sunmaya çalıştığımıza inanıyoruz.

Kitabımda eksik, yanlış, hata çokça vardır ya da bulunabilecektir. Bunları yapmamak için her ne kadar özen göstermeye çalışsam da bunlar mutlaka ve muhakkak olmuştur. Bunları ilerleyen baskılarda, sizlerden gelen dönütler doğrultusunda inşallah düzeltme gayreti içinde olacağım. Eksiksiz, hatasız, yanlışsız kitap da olmaz zaten; bunlardan arınmış tek kitap vardır: o da, inancıma göre, Kur'an'dır. Onun dışında her kitapta hata, eksik, yanlış olabilir. Nihayetinde, insanız; hatamız, eksiğimiz, yanlışımız, tabi ki olacaktır. Bunların da hoş görülmesini talep ediyorum.

Kitap, 9 bölümden oluşmaktadır: 1. bölümde, *"Şekil (Biçim/Yapı) Bilgisi; Tanımı, Adlandırılması ve Amacı"*; 2. bölümde, *"Dünya Dilleri ve Türkçe"*; 3. bölümde, *"Yapıları Bakımından Sözcükler"*, 4. bölümde, *"Türkiye Türkçesinde Ses Birliktelikleri"*; 5. bölümde, "Anlamlı Birliktelikler (Kökler)"; 6. bölümde, *"Sözlükler"*; 7. bölümde *"Anlamsız Birliktelikler (Ekler)"*; 8. bölümde, *"Sözcük İncelemeleri (Kök ve Ek Bulma İşlemleri)"; 9. Bölümde "Türkiye Türkçesi Şekil Bilgisi İçin Başucu Kaynakları"* konuları ele alınmıştır.

Yararlandığım kaynaklardan edindiğim bilgileri derslerimden edindiğim tecrübelerle birleştirip zihnimde şekillendirerek böyle bir eseri ortaya çıkarmama vesile olan, bu gücü bana veren, bu kudreti bana sunana minnet ve şükranlarımı ifade diyorum.

Kitabın, *"ağzımdaki tadım"* diye adlandırdığım dilime, güzel ve mükemmel dilim Türkçeye, nokta mesabesinde de olsa bir hizmet olması temennisiyle herkese faydalı olmasını diliyorum.

05.05.2024, Erzurum

Prof. Dr. Halit DURSUNOĞLU

İÇİNDEKİLER

Ön Söz v
Kısaltmalar x

1. Bölüm: Şekil (Biçim/Yapı) Bilgisi; Tanımı, Adlandırılması ve Amacı 1
Şekil Bilgisi 1
Tanımı 2
Adlandırılması 2
Amaçları 2

2. Bölüm: Yapıları Bakımından Dünya Dilleri ve Türkçe 5
Dünya Dilleri 6
Dillerin Adlandırılması 6
Dillerin Sınıflandırılması 6
Kökenleri bakımından diller 6
Yapıları bakımından diller 7
Türkçe 9

3. Bölüm: Yapıları Bakımından Sözcükler 11
Yapıları Bakımından Sözcükler 11
Basit Kelimeler (Basit Yapılı Kelimeler) 12
Türemiş Kelimeler (Türemiş Yapılı Kelimeler) 12
Birleşik Kelimeler (Birleşik Yapılı Kelimeler) 13

4. Bölüm: Türkiye Türkçesinde Ses Birliktelikleri 15
Türkiye Türkçesinde Ses Birliktelikleri 16
Anlamlı Birliktelikler (Kökler) 16
Anlamsız Birliktelikler (Ekler) 21

5. Bölüm: Anlamlı Birliktelikler (Kökler) 23
Anlamlı Birliktelikler (Kökler) 24
Yapıları Bakımından Kökler 24
Tek heceli kökler 24
İki ya da daha fazla heceli kökler 26
Kökenleri Bakımından Kökler 32
Türkçe kökenliler 32
Yabancı kökenliler 52
Türleri Bakımından Kökler 58
İsim köklü kökler 59
Fiil köklü kökler 59

6. Bölüm: Sözlükler 61
Sözlükler 62
Etimoloji (Köken Bilgisi) Sözlükleri 63
Çağdaş Türkçe Sözlükler 64
İlk Türkçe Sözlükler 65
Türkiye Türkçesinin Tarihî Sözlükleri 66
Ansiklopedik Sözlükler 67
Türkiye Türkçesinden Diğer Türk Lehçelerine, Diğer Türk Lehçelerinden Türkiye Türkçesine Olan Sözlükler 67
Türkçeden Başka Dillere, Başka Dillerden Türkçeye Olan Sözlükler 68
Türkçedeki Yabancı Kökenli Sözcüklerle İlgili Sözlükler 69
Yabancı Sözlükler 69
Türk Dil Kurumunun İnternet Sitesindeki Sözlükler 70
İnternetteki Sözlük Sitelerindeki Sözlükler 71

7. Bölüm: Anlamsız Birliktelikler (Ekler) 73
Anlamsız Birliktelikler (Ekler) 74
Yapıları Bakımından Ekler 76
Tek sesli ekler 76
İki ve daha fazla sesli ekler 77
Kökenleri Bakımından Ekler 78
Türkçe kökenli ekler 78
Yabancı kökenli ekler 79
Türleri Bakımından Ekler 80
Yapım ekleri 80
Çekim ekleri 100

8. Bölüm: Sözcük İncelemeleri (Kök ve Ek Bulma İşlemleri).....145
Sözcük İncelemeleri 146
Kökler ve Eklerin Dil Bilgisel İşlemlerde Kullanımı..... 146
Kök Bulma..... 148
Ek Bulma 152
Bir metinde kök ve ek bulma uygulama çalışması (örnek) 155

9. Bölüm: Türkiye Türkçesi Şekil Bilgisi İçin Başucu Kaynakları ...161

KISALTMALAR

ae	aitlik eki
Ar.	Arapça
bgze	bilinen geçmiş zaman eki
bgzeo	bilinen geçmiş zaman ekinin olumsuzu
çe	çekim eki, çokluk eki
çev.	çeviren
dke	dilek kipi eki
ed.	editör
ee	eşitlik eki
efe	ekfiil eki
eke	emir kipi eki
ekeo	emir kipi ekinin olumsuzu
Far.	Farsça
fçe	fiil çekim eki
ffye	fiilden fiil yapım eki
fiye	fiilden isim yapım eki
fg	fiil gövdesi
fk	fiil kökü
fmsi	fiilimsi
fmsie	fiilimsi eki
Fr.	Fransızca
fyfg	fiilden yapılan fiil gövdesi
fyig	fiilden yapılan isim gövdesi
gke	gereklilik kipi eki
gkze	gelecek zaman eki
gşze	geniş zaman eki
he	hâl eki
haz.	hazırlayan
hke	haber kipi eki
içe	isim çekim eki
ie	iyelik eki
ife	isim-fiil eki
ifye	isimden fiil yapım eki
ig	isim gövdesi
iiye	isimden isim yapım eki
ik	isim kökü
ike	istek kipi eki
iye	isim yapım eki
iyfg	isimden yapılan fiil gövdesi
iyig	isimden yapılan isim gövdesi
k	kök
ke	kip eki
osuze	olumsuzluk eki
ögze	öğrenilen geçmiş zaman eki
ögzeo	öğrenilen geçmiş zaman ekinin olumsuzu
se	soru eki
sfe	sıfat-fiil eki
sye	sıfat yapım eki
şe	şahıs eki
şke	şart kipi eki
T.	Türkçe
tnane	tamlanan eki
tyane	tamlayan eki
ve	vasıta eki
ye	yapım eki
zfe	zarf-fiil eki
zn	zamir n'si
zye	zarf yapım eki

1. BÖLÜM

ŞEKİL (BİÇİM/YAPI) BİLGİSİ; TANIMI, ADLANDIRILMASI VE AMACI

Bölümde Yer Alan Konular

1. Şekil (Biçim/Yapı) Bilgisi; Tanımı, Adlandırılması ve Amacı

1.1. Tanımı

1.2. Adlandırılması

1.3. Amaçları

1. Şekil Bilgisi

Dil bilgisinin dört temel alanı bulunmaktadır: *Ses Bilgisi, Şekil Bilgisi, Cümle Bilgisi, Metin Bilgisi*. *"Şekil Bilgisi"*, bu temel alanlar içinde ikinci sırada, "Ses Bilgisi"nden sonra, gelmektedir.

Şekil Bilgisi, Türkiye'de yazılan Türkçe dil bilgisi kitaplarında çoğunlukla *"yapıları bakımından kelimeler"* ile *"türleri bakımından kelimeler"*i kapsarken; bazı çalışmalarda ise, yalnızca *"yapıları bakımından kelimeler"*i kapsamaktadır.

Kelimeler, *"yapı bakımından"* incelenirken; *oluşumları, kökenleri, kökleri, ekleri*, *köklerle eklerin birleşme biçimleri* bakımından incelenir. Bu incelemede **kökler,** *türleri ve kökenleri bakımından*; **ekler** de *köklerle birleşim biçimleri* ve *türleri bakımından* incelenir.

1.1. Tanımı

Bir dilin kelime yapılarını, biçimlerini inceleyen dil bilgisi bölümü veya alanına *"Şekil Bilgisi"* adı verilir.

1.2. Adlandırılması

Temelde kelime yapılarını, biçimlerini konu edinen *"Şekil Bilgisi"*; dil bilgisi konusunda çalışanların tercihlerine göre *"Biçim Bilgisi", "Yapı Bilgisi"* adlarıyla da adlandırılmıştır. Bunun yanı sıra Şekil Bilgisi için iki adlandırma daha kullanılmıştır: Arapça Şekil Bilgisi anlamında kullanılan *"Sarf"* ismi, eski dönemlerde Türkçe şekil bilgisi için de kullanılmıştır. Fransızca kökenli *"morphologie"* kelimesinden hareketle *"Morfoloji"* ismi de yine Şekil Bilgisi için kullanılan adlandırmalardandır. Biz bu çalışmada, daha sıcak bulduğumuzdan, "Şekil Bilgisi" adlandırmasını kullandık.

Şekil Bilgisi, genel anlamda, *"Kelime Bilgisi"*nin temelini oluşturur.

Kelimeler; dil bilgisel açıdan, genel olarak *"yapıları"*, *"türleri"* ve *"anlamları"* bakımından olmak üzere üç başlıkta incelenir:

"Yapıları bakımından kelimeler", **Şekil Bilgisi**nin;

"*Türleri bakımından kelimeler",* **Tür Bilgisi**nin;

"Anlamları bakımından kelimeler", **Anlam Bilgisi**nin konusudur.

1.3. Amaçları

Şekil Bilgisinin Türkçe Dil Bilgisi konuları içinde amaçlarını *"genel"* ve *"özel"* olmak üzere ikiye ayrılabiliriz:

Genel amaçları:

- Genelde Türkçemizi özelde Türkiye Türkçemizi yapı bakımından tanıtmak
- Türkçemizin dünya dilleri içindeki yerini göstermek
- Türkiye Türkçesinin Türk lehçeleri içindeki yerini göstermek

Özel amaçları:

- Türkiye Türkçesindeki kelimeleri yapı bakımından tanıtmak
- Kelimeleri; kökleri, ekleri ve kökenleri bakımından tanıtmak
- Kökleri türlerine göre kavratmak
- Kökleri kökenlerine göre kavratmak
- Ekleri türlerine göre kavratmak
- Ekleri kökenlerine göre kavratmak
- Ekleri işlevlerine göre kavratmak
- Ekleri işlerlik bakımından kavratmak

2. BÖLÜM

YAPILARI BAKIMINDAN DÜNYA DİLLERİ VE TÜRKÇE

Bölümde Yer Alan Konular

2. Yapıları Bakımından Dünya Dilleri ve Türkçe

2.1. Dünya Dilleri

2.2. Dillerin Adlandırılması

2.3. Dillerin Sınıflandırılması

2.3.1. Kökenleri bakımından diller

2.3.2. Yapıları bakımından diller

2.4. Türkçe

2.1. Dünya Dilleri

Dünya dilleri, inancımıza göre, ilahî menşeli olup ilk insan Hz. Âdem'in dilinden türemiştir. Âdemoğlu (insan), farklı farklı coğrafyalara dağılınca, dil de bu coğrafyalarda farklı şekiller almış; bunun sonucunda bugünkü dünya dilleri doğmuştur.

Ağ tabanlı bir yayın olan Ethnologue (Etnoloji)'ye göre, 2015 yılı itibariyle, dünya üzerinde 7.102'si yaşayan olmak üzere 7.472 dil vardır.

2.2. Dillerin Adlandırılması

Dünya dilleri, isimlerini çok büyük çoğunlukla millet isimlerinden almıştır ya da millete ad olan isimlere sahiptir. Bunun yanı sıra kabile, soy, coğrafya isimleri de dillere ad olmuştur.

2.3. Dillerin Sınıflandırılması

Dünya dilleri değişik kaynaklarda çeşitli şekillerde sınıflandırılsa da yaygın olarak iki şekilde sınıflandırılır:

1. Kökenleri bakımından

2. Yapıları bakımından

2.3.1. Kökenleri bakımından diller

Kökenleri bakımından diller, yakınlıklarına göre, *"dil ailesi"* ya da *"dil grubu"* oluştururlar. Birbirine yakın olan diller, *"dil ailesi"* oluştururken, birbirine kısmî yakınlık gösteren diller, *"dil grubu"* oluşturur. Bu adlandırmada, ekseriyetle ilmî veriler esas alınsa da, zaman zaman başka hususların (Bazı milletlerin birbirine yakın olmasını, çeşitli birliktelikler kurmasını önlemek gibi niyetler) da etkili olduğu söylenebilir.

Dillerin akrabalığı tespit edilirken; *ortak kelimeler, sayılar, organ isimleri, zamirler, sıfatlar, fiiller, hayvan isimleri, doğa olayları ve çeşitli varlık isimleri, yapısal benzerlikler* gibi durumlar dikkate alınmıştır.

"Dil ailesi", birbiriyle aynı kökten gelen, benzerlikleri ve ortaklıkları hâlâ devam eden akraba dil topluluğuna verilen addır. Bir başka tanıma göre de, bir dilin tarihin bilinmeyen dönemlerinde birbirinden ayrılmış kollarının oluşturduğu topluluktur.

"Dil grubu", birbiriyle aynı kökten gelen ama zamanla akrabalık bağı çok zayıflayan dil topluluğuna verilen addır.

Bunların yanı sıra hiçbir dille akrabalık bağı bulunmayan ya da kalmayan, diğer dillerden tamamen soyutlanmış diller de vardır.

Aynı dil ailesine mensup dillerin, ortak bir dilden (proto dil) türediği kabul edilir. Ethnologue'ye göre dünyada 7.000'i aşkın yaşayan dili kapsayan 142 farklı dil ailesi bulunmaktadır. Bu ailelerden en bilinenleri şunlardır (Bu adlandırmada wikipedia'daki güncel adlandırmalar kullanılmıştır.):

1. *Hint-Avrupa dilleri*
2. *Çin-Tibet dilleri*
3. *Hami-Sami dilleri (Afroasya dilleri)*
4. *Nijer-Kongo dilleri*
5. *Tay-Kaday dilleri*
6. *Ural-Altay dilleri*
7. *Avustronezya dilleri*
8. *Avustroasya dilleri*
9. *Trans-Yeni Gine*
10. *Oto-Mange dilleri*
11. *Dravid dilleri*
12. *Tupi dilleri*

2.3.2. Yapıları bakımından diller

Dünya dilleri yapı bakımından üç grupta incelenir:

1. Tek heceli diller
2. Çekimli diller
3. Eklemeli diller

1. Tek Heceli Diller

Bu diller *"Yalınlayan diller", "Ayrımlı diller", "Tek seslemli"* diller olarak da adlandırılır.

Çin-Tibet dilleri bu gruba girer. Bu dillerden bazıları; *Çince, Vietnam dili, bazı Himalaya* ve *Afrika dilleri, Avrupa'da Bask dili…*

Bu dillerin özellikleri şöyle özetlenebilir:

- Bu dillerde her kelime tek heceden ibarettir. Sözcükler tek heceden oluşur.

- Kelimelerin çekimli şekilleri yoktur, yani daima kök durumundadır. Yapım ve çekim eki yoktur.
- Cümle, çekimsiz kelimelerin bir araya gelmesiyle oluşturulur.
- Cümlenin anlamı genellikle kelimelerin sıralanışından anlaşılır. Sözcükler, cümlede kullanıldıkları yere ve başka sözcüklerle ilişkisine göre anlam kazanır; bir sözcük cümledeki yerine göre pekçok anlam kazanabilir.
- Çok zengin bir vurgu ve tonlama sistemi vardır.
- Konuşmada ise birbirine çok benzeyen kelimeleri ayırt etmek üzere çok zengin bir vurgu sistemi oluşturulmuştur.
- Aynı sözcük yerine göre isim, sıfat, edat veya eylem gibi farklı görevlerde kullanılabilir.

2. Çekimli diller

Bu diller, *"Bükümlü diller"* olarak da adlandırılır.

Hint-Avrupa dilleri ile Hami-Sami dilleri bu gruba girer. Bu dillerden bazıları; *İngilizce, Almanca, Fransızca, İspanyolca, Portekizce, Hintçe, Farsça, Arapça…*

Bu dillerin özelliklerini şöyle özetlenebilir:

- Bu dillerde, çekim sırasında ve yeni kelimeler türetilirken kelime kökleri genellikle değişir; ancak kelime kökündeki asıl sesler yeni kelimede hep aynı kalır. Bazı dillerde ise kelime kökü ile yeni kelime veya kelime çekimi arasında daima açık bir bağ, ilgiyi gösteren bir iz vardır.
- Ekler kelimenin önüne, içine veya sonuna gelebilir.
- Kelimeler kök ve eklerden oluşur.
- Kelimelerde cinsiyet ayrımı vardır.

3. Eklemeli diller

Bu diller; "*Bitişimli diller", "Bitişken diller", "Bağlantılı diller"* diller olarak adlandırılır.

Ural-Altay dilleri bu gruba girer. Bu dillerden bazıları; *Türkçe, Moğolca, Japonca, Korece, Mançuca, Tunguzca, Macarca, Fince...*

Bu dillerin özellikleri şöyle özetlenebilir:

- Kelimeler, kök halinde ya da ek almış hâlde olabilir.
- Yeni kelimelerin oluşturulmasında, birkaç istisna hariç, kök değişmez.
- Kökün önüne veya sonuna birtakım ekler getirilerek kelime yapımı veya çekimi gerçekleştirilir.
- Kelimelerde cinsiyet ayrımı yoktur.

2.4. Türkçe

Türkçe, bu dil aileleri içerisinde, *"dil ailesi"* olma konusunda tartışmalar olan Ural-Altay dillerine dâhil edilen dillerdendir. Bu diller içinde de ayrı bir dil ailesi olarak kabul edilen Altay dillerine girer. Altay dilleri içinde de en büyük kolu, Türkçe oluşturur. Doğu Avrupa'dan Sibirya ve Çin'in kuzeybatısına dek uzanan bir alana yayılmış ve içerisinde 35-50 arasında yaşayan dil barındıran Türkçe, başlı başına bir dil ailesi oluşturacak durumdadır. 2020'li yıllar itibariyle, yaklaşık 180 ile 200 milyon kişi tarafından konuşulan Türkçenin en çok konuşulan lehçesi Türkiye Türkçesidir. Bu lehçeyi Azerî Türkçesi (Azerice), Özbek Türkçesi (Özbekçe), Uygur Türkçesi (Uygurca), Kazak Türkçesi (Kazakça), Türkmen Türkçesi (Türkmence) ve Tatar Türkçesi (Tatarca) takip etmektedir.

Türkçe dünya dilleri içinde, yapı bakımından, eklemeli dillere ait bir dildir. Bu diller içinde de sondan eklemeli dillerdendir.

3. BÖLÜM

YAPILARI BAKIMINDAN SÖZCÜKLER

Kalem	+	lik	→	Kalemlik
↓		↓		↓
Kök		Yapım eki		Türemiş sözcük
Kitap	+	çı	→	Kitapçı
↓		↓		↓
Kök		Yapım eki		Türemiş sözcük
Sil-	+	gi	→	Silgi
↓		↓		↓
Kök		Yapım eki		Türemiş sözcük

Bölümde Yer Alan Konular

3. Yapıları Bakımından Sözcükler

3.1. Basit Kelimeler (Basit Yapılı Kelimeler)

3.2. Türemiş Kelimeler (Türemiş Yapılı Kelimeler)

3.3. Birleşik Kelimeler (Birleşik Yapılı Kelimeler)

3. Yapıları Bakımından Sözcükler

Sözcükler, "Kelime bilgisi" açısından şu bakımlardan incelenir:

- *Yapıları bakımından*
- *Türleri bakımından*
- *Anlamları bakımından*

Yapıları bakımından kelimeler, Türkiye Türkçesinde 3 terimle adlandırılmıştır:

- *Basit*
- *Türemiş*
- *Birleşik*

3.1. Basit Kelimeler (Basit Yapılı Kelimeler)

"Kök" ya da *"kök+çekim eki"*, *"kök+çekim eki+çekim eki…"* hâlindeki kelimelerdir.

Bu kelimeler, *"yalın hâlde"* ya da *"çekim eki almış hâlde"* olurlar. Her iki hâlde de kök; sözlüklerdeki ilk anlamıyla, akla gelen ilk anlamıyla kullanılır.

Basit yapılı kelimelerde köke gelen ekler; **kelimenin kök anlamını değiştirmez, yapısını değiştirmez, türünü değiştirmez.** Bir başka ifadeyle, köke gelen ekler, zihindeki şekil ya da eylemi değiştirmez. İşte bu yapıdaki kelimeler, *"basit"* yapılı kelimelerdir.

Kelime (yapısı)	**Kelime (yapısı)**	**Kelime (yapısı)**
demir+ (**Basit**, kök+)	**demir+i** (**Basit**, kök+çekim eki)	**demir+ler+de** (**Basit**, kök+çekim eki+çekim eki)
demir	demir**i**	demir**lerde**
		

Türkçede kelime kökleri, çok büyük bir oranda, sınırlı sayıda birkaç durum hariç (bu durumlar da genellikle söyleyişten kaynaklanan durumlardır.), değişmez yapıdadır. Çekim ve türetme eklerle yapılır. Türkçe bu bakımdan son derece kurallı ve sağlam bir dil yapısına sahiptir.

3.2. Türemiş Kelimeler (Türemiş Yapılı Kelimeler)

"Kök+yapım eki", *"Kök+yapım eki+yapım eki…"* hâlindeki kelimelerdir. Diğer bir ifadeyle, yapım eki almış hâldeki sözcüklerdir.

Bu yapıdaki kelimeler, yeni bir kelimeye dönüşmüş olup anlamı, kökten farklılık kazanmıştır. Köke gelen ek ya da ekler, kelimeye **kök anlamının dışında yeni anlam ya da anlamlar katmıştır.** Bir başka ifadeyle, köke gelen ekler, kökteki şekil ya da eylemi değiştirmiştir.

Bu yapıdaki kelimeler bazen tür değişikliğine de uğramışlardır. Almış oldukları ekler, bir ismi bir fiile; bir fiili bir isme, bir sıfata ya da bir zarfa dönüştüre-

bilirler. Türemiş bazı kelimelerde ise tür değişimi olmaz; mevcut türden yeni bir kelime yapılmış olur.

Türemiş kelimeler, dilimizde, en etkili kelime yapma yollarından biridir. Türkçe kelimelerin önemli bir yekûnu bu yapıdadır. Var olan kelimelere yeni anlamlar yükleme ya da kazandırma, Türkçede çok yaygın bir kelime yapım biçimidir. Bunun yanı sıra Türkçede kelime yapmak için *kelime birleştirme, kopyalama, uyarlama* ve *kısaltma* şeklinde de kelime yapım yolları vardır.

Kelime (yapısı)	**Kelime (yapısı)**	**Kelime (yapısı)**
demir+ (**Basit**, kök+)	**demir+ci** (**Türemiş**, kök+yapım eki)	**demir+ci+lik** (**Türemiş**, kök+yapım eki+yapım eki)
demir	demir**ci**	demir**cilik**
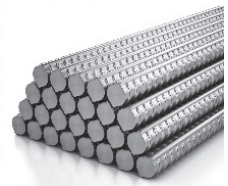		

3.3. Birleşik Kelimeler (Birleşik Yapılı Kelimeler)

Farklı iki kelimenin yeni bir kavramı ifade edecek şekilde bir araya getirilmesiyle oluşturulan sözcüklerdir. Bir başka ifadeyle de basit ve türemiş yapılı kelimelerin bir araya getirilmesiyle oluşturulan yapıdaki kelimelerdir.

Türkçede yeni kelime yapma yollarının en yaygın olanlarından biri de iki farklı kelimeyi yeni bir kavramı ifade edecek biçimde bir araya getirmektir; bir başka ifadeyle, birleşik yapılı kelimeler vücuda getirmektir.

Kelime (yapısı)	**Kelime (yapısı)**	**Kelime (yapısı)**
demir kapı (**Birleşik**)	**demir yumruk** (**Birleşik**)	**demir yürek** (**Birleşik**)
	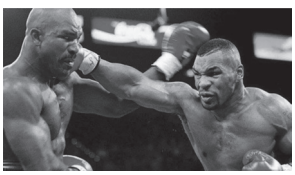	

Birleşik yapılı kelimeler; yazılı anlatımda *"Bitişik yazılan birleşik kelimeler"*, *"Ayrı yazılan birleşik kelimeler"* şeklinde ikiye ayrılır:

- **1. Bitişik yazılan birleşik yapılı kelimeler**

Yapı	**Örnek**
kök+kök	*kapkaç, seyreylemek, sabretmek, örtbas*
kök+kök+ek	*gecekondu, şıpsevdi, keçiboynuzu*
kök+ek+kök	*bastıbacak, yapıver, bağrıkara (kuş)*
kök+ek+kök+ek	*uyurgezer, biçerdöver, oldubitti*

- **2. Ayrı yazılan birleşik yapılı kelimeler**

Yapı	Örnek
kök kök	*adım adım, göç etmek, kuru üzüm*
kök kök+ek	*baş başa, ateş böceği, elma kurusu*
kök+ek kök	*bire bir, dikili taş, sümüklü böcek*
kök+ek kök+ek	*uyurgezer, biçerdöver, çıkmaz sokak*

Birleşik yapılı kelimelerin çok önemli bir kısmı, isim, sıfat, zarf olarak kullanılırken bir kısmını da **birleşik yapılı fiiller** oluşturur. Bu yapılar şu şekillerden oluşur:

- **"Etmek, eylemek, olmak, kılmak" fiilleriyle kurulan birleşik kelimeler**

Bu kelimeler, çoğunlukla yabancı kökenli bazen de Türkçe kökenli bir kelime ile Türkçe kökenli bu fiillerin bir araya gelmesinden oluşmuş kelimelerdir:

sabretmek, kahreylemek…

- **Kurallı birleşik fiillerle kurulan birleşik kelimeler**

Bu kelimeler, Türkçe kökenli bir kelime ile Türkçe kökenli bazı fiillerin bir araya gelmesinden oluşmuş kelimelerdir.

süregelmek, bakakalmak…

4. BÖLÜM

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE SES BİRLİKTELİKLERİ

Bölümde Yer Alan Konular

4. Türkiye Türkçesinde Ses Birliktelikleri

4.1. Anlamlı Birliktelikler (Kökler)

4.2. Anlamsız Birliktelikler (Ekler)

4. Türkiye Türkçesinde Ses Birliktelikleri

Türkiye Türkçesinde ses birliktelikleri iki şekilde adlandırılabilir:

1. Anlamlı birliktelikler

2. Anlamsız birliktelikler

Sesler yan yan geldiklerinde anlamlı bir bütün oluşturuyorsa, bunlara *"anlamlı birliktelikler"*; oluşturmuyorsa, bunlara da *"anlamsız birliktelikler"* adı verilir. Her iki birliktelik de dilin doğal yapısında vardır. Anlamlı birlikteliklerin oluşturdukları yapı, *"kök"*; anlamsız birlikteliklerin oluşturdukları yapı ise, *"ek"* olarak adlandırılır. Bu iki yapının (anlamlı ve anlamsız birlikteliklerin) birlikte oluşturdukları yeni anlamlı birliktelik ise, *"gövde"* olarak adlandırılır.

Anlamlı birliktelikler, tek başına ya da anlamsız birlikteliklerle birlikte *"kelime"* oluştururken; **anlamsız birliktelikler**, tek başlarına değil ancak anlamlı birlikteliklerle *"kelime"* oluştururlar.

Bazen yalnız başına anlamlı birliktelikler bazense hem anlamlı hem de anlamsız birliktelikler bir araya gelerek *"kelime (sözcük)"* denen yapıyı oluştururlar. Bir başka ifadeyle kelime, içerisinde hem anlamlı birliktelikler hem de anlamsız birliktelikler bulundurabilir.

Anlamlı birliktelikler, dil bilgisinde *"kök"*; anlamsız birliktelikler, *"ek"* olarak adlandırılır. Her kelimenin özünde bir anlam bulunur; ancak bu, bazen başka bir kelimenin varlığına da bağlı olabilir. Bazen de kelimenin özündeki anlamdan başka bir anlam ortaya çıkabilir.

4.1. Anlamlı Birliktelikler (Kökler)

Kökler, tek başlarına anlamlı bir bütün oluşturan ses birlikteliklerdir. Bir başka tanımla da, anlamsız birlikteliklerden arınmış anlamlı en küçük parçalardır, denebilir.

Türkiye Türkçesinde köklerin bir takım özellikleri vardır. Bunlar şöyle sıralanabilir:

- Türkiye Türkçesinde Lâtin alfabesi kullanıldığı için yani yazı soldan sağa doğru yazıldığı için, kökler, kelimelerin sol başında bulunur.
- Türkiye Türkçesinde **kelimelerin çoğunluğunun kökü; ilk iki, üç ya da dört harfte bulunur**; bu nedenle, kökü, ilk harflerde aramak gerekir.
- Bir-iki kullanım hariç, tek harften oluşan kelime kökü yoktur.
- Kelimenin sağından soluna doğru gelindikçe köke ulaşılır.

- Kelimedeki anlamlı en küçük parça, çok büyük ihtimalle kelimenin köküdür; ancak **bazı kelimelerde anlamlı en küçük parça, o kelimenin kökü olmayabilir. Kelimenin kökü, kelimenin tamamıyla anlam ilişkisine sahip olmalıdır.** Kök ile sözcüğün tamamı arasında anlam ilişkisi kurulabilirse; kök, doğru tespit edilmiştir. Onun için kök bulunurken, kelimeye bir bütün hâlinde bakılmalıdır.

Her kelimenin, o kelimeyi kullanan herkes tarafından bilinen, yaygın bir anlamı vardır. Bu, o kelimenin **temel anlamı**dır, **ilk anlamı**dır. Bu anlam, kelimenin **gerçek anlam**ını oluşturur. Bunun yanı sıra, kelimelerin sonradan kazandığı anlamlar da vardır. Bir başka ifadeyle kelimenin kökü, cümledeki kullanımına göre *"**gerçek anlam**"*lı olabileceği gibi, *"**yan anlam**"*lı ya da *"**mecaz anlam**"*lı da olabilir.

Bazı kelime kökleri de vardır ki **tek başlarına değil cümle içindeki kullanımıyla, kendinden önceki veya sonraki kelimeyle,** anlam kazanır. Bu nedenle, kelimelerin, kelime köklerinin anlamını kavramak için kelimeyi cümle içinde görmek ya da kelimeye bir bütün olarak cümlede bakmak çok daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

"Kök" hâlindeki sözcükler, daha küçük anlamlı birlikteliklere bölünemezler. Bu birliktelikler de kendi aralarında adlandırılır. Bu adlandırma; *"türlerine", "kullanımlarına"* ve *"kaynaklarına"* göre yapılır.

1. Türlerine göre kökler

Kelimeler türleri bakımından, dünya dillerinin hemen hepsinde, iki şekilde sınıflandırılır: *"İsimler"* ve *"Fiiller"*. Kökler de; tıpkı kelimeler gibi, kökü oluşturan birlikteliğin isim mi, fiil mi olup olmamasına göre (türlerine göre) iki şekilde adlandırılır:

- *İsim kökü*
- *Fiil kökü*

1.1. İsim kökü

Kökü oluşturan birlikteliğin *"isim"* olduğu kelimelerdir. Kelime türlerinden zamir, sıfat, zarf, bağlaç, edat, ünlem gibi kelime türleri de isim soylu, isim köklü kelimelerdir. Dil bilgisinde ayırt edici bir özellik olarak isim kökleri şöyle de tanımlanmaktadır: Sonuna -mek/-mak eki aldığında **anlamsız** bir kelimeye dönüşen köklerdir.

el+, kim+, güzel+, söz+, aynı+, bir+

1.2. Fiil kökü

Kökü oluşturan birlikteliğin *"fiil"* olduğu kelimelerdir. Dil bilgisinde ayırt edici bir özellik olarak isim kökleri şöyle de tanımlanmaktadır: Sonuna -mek/-mak eki aldığında **anlamlı** bir kelimeye dönüşen köklerdir. Bir başka tanımla da, cümlede emir yapısında olan, emir anlamı taşıyan kökler, fiil köküdür.

tut- (atutmak), duy- (duymak), gör- (görmek), işit- (işitmek), sar- (sarmak)

2. Kullanım özelliklerine göre kökler

Kullanım özellikleri bakımından kökler 3'e ayrılır:

- *Tek kök*
- *Ortak kök*
- *Sesteş kök*

2.1. Tek kök

Yalnızca isim ya da fiil kökü olan köklerdir.

el+, göz+, ver-, duy-

2.2. Ortak kök

Kullanımına göre isim ya da fiil kökü olan köklerdir. Bu köklerin isim kökü mü, fiil kökü mü olduğu cümledeki kullanımından anlaşılır.

Daha belirleyici bir tanımla da; **yazılışları ve okunuşları aynı olup anlamları arasında yakınlık olan köklerdir**:

- *Evi **boya**dı.* (boya-, Fiil kökü)
- *Evin **boya**sı güzeldi.* (boya+, İsim kökü)

Türkiye Türkçesinde ortak köklerden bazıları şunlardır:

İsim kökü	Fiil kökü
acı+	acı-
ağrı+	ağrı-
boya+	boya-
barış+	barış-
ekşi+	ekşi-
eski+	eski-
gerek+	gerek-
güreş+	güreş-
güven+	güven-

- savaş+ savaş-
- sıva+ sıva-
- tat+ tat-
- yama+ yama-

2.3. Sesteş Kök

Kullanımına göre, tıpkı ortak kökler gibi, isim ya da fiil kökü olan köklerdir. Bu köklerin isim kökü mü, fiil kökü mü olduğu cümledeki kullanımından anlaşılır.

Daha belirleyici bir tanımla da; **yazılışları ve okunuşları aynı olup anlamları farklı olan köklerdir**:

Bu kökler, ortak köklerle karıştırılmamalıdır. Sesteşlik, iki ayrı kelimenin oluşturduğu bir anlam olayıdır.

- *Köyün yolu yine kapanmış.* (yol+, İsim kökü)
- *Saçını, başını yoldu.* (yol-, Fiil kökü)

Türkiye Türkçesinde sesteş köklerden bazıları şunlardır:

İsim kökü	Fiil kökü
aç+	aç-
ak+	ak-
al+	al-
art+	art-
aş+	aş-
at+	at-
az+	az-
bez+	bez-
boz+	boz-
büyü+	büyü-
dal+	dal-
diz+	diz-
er+	er-
eş+	eş-
gül+	gül-
in+	in-
kap+	kap-

- kaz+ kaz-
- kız+ kız-
- sol+ sol-
- sağ+ sağ-
- sığ+ sığ-
- yağ+ yağ-
- yer+ yer-
- yol+ yol-
- yüz+ yüz-

3. Kaynaklarına göre kökler

Kaynaklarına (Oluşumlarına) göre kökleri 3'e ayırabiliriz:

- *Dilin kendi söz varlığından gelen kökler*
- *Başka dillerin söz varlığından alınan kökler*
- *Yansıma kökler*

3.1. Dilin kendi söz varlığından gelen kökler

Biri dilin kendi kelime varlığından alınan köklerdir. Türkçemizin, ana dilimizin ilk dönemlerinden bugüne kadar gelen köklerdir.

ilk+, son+, bil-, kur-

3.2. Başka dillerin söz varlığından alına kökler

Bir başka dilin kelime varlığından alınan köklerdir. Bunlar, çoğunlukla, Türk'ün söyleyişine, Türkçenin yapısına uydurularak alınmış köklerdir.

saat+, mülk+, spor+, telefon+

3.3. Yansıma kökler

Ses benzetimiyle, taklidiyle oluşmuş kökleridir. Bir eylem sırasında çıkan seslerden kaynaklanmıştır.

Yansıma kökler, tür olarak, isim köklü kabul edilir.

Yansıma köklerin hepsi, Türkçe kökenlidir.

- *ah+ ah+lamak*
- *cız+ cız+ırdamak, cız+ırtı*
- *çıt+ çıt+ıltı, çıt+lamak*

- *fıs+ fıs+ıltı, fıs+ıldamak*
- *fok+ fok+urtu, fok+urdamak*
- *hor+ hor+lamak, hor+uldamak, hor+ultu*
- *puf+ puf+lamak*
- *tık+ tık+ırtı, tık+lamak*
- *uf+ uf+lamak*
- *vah+ vahlamak*
- *zıp+ zıp+lamak*

Önemli: Yansıma köklerden bazıları, "taklidi kök" olarak da adlandırılabilir:

- *dır+, dır+lama, dır+ıldama, dır+ıltı, dır dır*
- *gür+, gür+leme, gür+üldeme, gür+ültü, gür gür*
- *hır+, hır+lama, hır+ıldama, hırıltı+*
- *mız+, mız mız*
- *zır+, zır+lama, zır+ıldama, zır+ıltı, zır zır*

4.2. Anlamsız Birliktelikler (Ekler)

Ekler; tek başlarına anlamlı bir bütün oluşturmayan, ancak bazıları köklerle birlikte anlamlı yeni bir bütün oluşturan bazıları da anlam bakımından değil görev bakımından köklere katkıda bulunan ses birlikteliklerdir.

Türkiye Türkçesinde eklerin bir takım özellikleri vardır. Bunlar şöyle sıralanabilir:

- Yalın (yalnızca kök hâlindeki) hâldeki kelimelerde kullanılmazlar.
- Kelimelerin sağında yer alırlar.
- Sağdan sola doğru gidildikçe; kelime, eklerden arınmış olur.
- Tek harften oluşabilirler.
- Çoğunlukla 2 ya da 3 harften oluşurlar.
- 4 ya da daha fazla harften oluşan ekler de vardır.
- 2 ya da daha fazla ek bir arada kullanılabilir.
- *göz+*
- *göz+**e**, göz+**ü***
- *göz+**de**+, göz+**ün**, göz+**cü**+, göz+**lü**+, göz+**et-***
- *göz+**den**+, göz+**lük**+, göz+**lem+***

- *göz+**de+ki**, göz+**e+nek***
- *göz+**lük+çü+**, göz+**lem+le-**, **göz+lem+ci+***
- *göz+**lük+çü+ye**, göz+**lük+çü+de***
- *göz+**lük+çü+den**, **göz+lem+ci+den***
- *göz+**lük+çü+lük**, göz+**lem+le+mek+***
- *gör-*
- *gör-**e+**, **gör-ü+***
- *gör-**gü**, gör+**me**, gör-**ün-***
- *gör-**gü+lü**, gör-**me+me+**, gör+**ün-me+**, gör-**ün-tü+***
- *gör-**gü+süz**, gör-**ün-mek+**, gör-**ün-mez+**, gör-**me+mek+***
- *gör-**mez+lik+***
- *gör-**ün-me+mek+***
- *gör-**memezlik**, gör-**ünmezlik***
- *gör-**mezlikten**, gör**üntülemek***
- *gör-**ünmemezlik***
- *gör-**memezlikten***

5. BÖLÜM

ANLAMLI BİRLİKTELİKLER (KÖKLER)

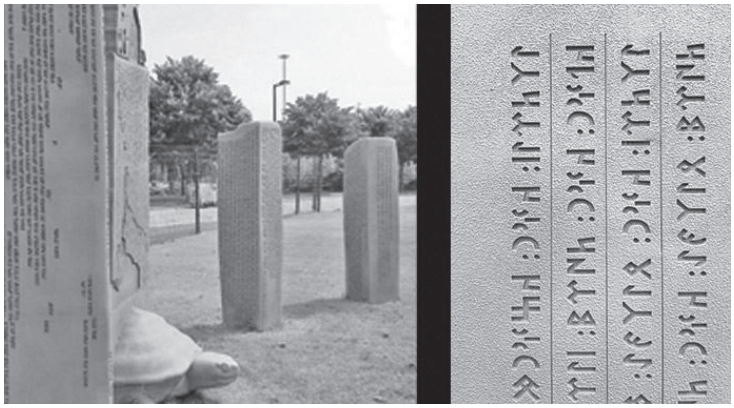

Bölümde Yer Alan Konular

5. Anlamlı Birliktelikler (Kökler)
5.1. Yapıları Bakımından Kökler
5.1.1. Tek heceli kökler
5.1.2. İki ve daha fazla heceli kökler
5.2. Kökenleri Bakımından Kökler
5.1.1. Türkçe kökenli kökler
5.1.2. Yabancı kökenli kökler
5.3. Türleri Bakımından Kökler
5.3.1. İsim köklü kökler
5.3.2. Fiil köklü kökler

5. Anlamlı Birliktelikler (Kökler)

Konunun anlaşılırlığı ve önceki bilgilere aşinalık açısından bundan sonraki konularda *"anlamlı birliktelikler"* yerine *"kök"* terimini kullanacağız.

Kullandığı kelimeleri tanımak; o dili kullananın dil şuuru, dil bilinci… Bilinçli bir dil kullanıcısı, kullandığı kelimeleri tanıyandır, bilendir; dilindeki kelimelerden haberdar olandır. Dili doğru, güzel ve etkili kullanmak; her şeyden önce, kelimeleri doğru kullanmaktan geçmektedir. Kelimeyi doğru kullanmak da o kelimeyi bilmekten, tanımaktan geçer. Bütün bu ve benzeri nedenlerle *"kelime bilgisi"* oldukça önemlidir. Bu bilgiye sahip olmak için de kelimeleri; yapıları, kökenleri, türleri bakımından tanımak gerekir.

Dolayısıyla kelimeler üç bakımdan tanınabilir:

- ***Yapıları*** *bakımından*
- ***Kökenleri*** *bakımından*
- ***Türleri*** *bakımından*

5.1. Yapıları Bakımından Kökler

Türkiye Türkçesinde kelimeler; çoğunlukla **bir, kısmen de iki ya da daha fazla heceli köklere sahiptirler**. Bu bakımdan kökleri iki grupta incelemek mümkündür:

- *Tek heceli kökler*
- *İki ya da daha fazla heceli kökler*

Şimdi sırasıyla bunları görelim:

5.1.1. Tek heceli kökler

Türkiye Türkçesinde kelime kökleri çok büyük çoğunlukla, tek hecelidir. Onun için **kök bulunurken ya da belirlenirken; kökü, öncelikle tek hecede, ilk hecede aramak gerekir**. Bulunamadıysa; o zaman, kök, sonraki hecelerde aranır.

Tek heceli kökleri, yapıları bakımından ikiye ayırmak doğru olacaktır:

- *Türkçe kökenli kelimelere mahsus yapılar*
- *Yabancı kökenli kelimelere mahsus yapılar*

1. Türkçe kökenli kelimelere mahsus yapılar

Bu yapıları şöyle gösterebiliriz:

Ünlü seslerle başlayan heceler			**Ünsüz seslerle başlayan heceler**	
Hece yapısı	**Örnek**		**Hece yapısı**	**Örnek**
ünlü	*o+*		**ünsüz + ünlü**	*bu+, de-*
ünlü + ünsüz	*an-, en+, el+, es-*		**ünsüz + ünlü + ünsüz**	*bil-, bir+, kan+, kan-*
ünlü + ünsüz + ünsüz	*alt+, ast+, ilk+, örs+*		**ünsüz + ünlü + ünsüz + ünsüz**	*Türk+, kurt+, denk+*

Türkçe kökenli kelimelere mahsus bu yapıların en belirgin özellikleri şöyle sıralanabilir:

- En fazla 4, en az 1 harften oluşur.
- Kökte mutlaka 1 ünlü bulunur.
- Kökün başında iki ünsüz bulunamaz
- Kökün sonunda iki ünsüz bulunabilir.

Türkiye Türkçesinde kelime kökleri, çok büyük çoğunlukla, bu yapılarda olur. Yani **kelime köklerinin çok büyük çoğunluğu, tek hecelidir.** Bir oran verilecek olursa, rahatlıkla söylenebilir ki, Türkçe kökenli köklerin %95'ten fazlası, bu yapılardan oluşur. Bu bilgilerden hareketle denebilir ki, **bir kelimenin kökü, öncelikle bu yapıdaki hecelerde aranmalıdır. Bu yapılar içinde bilinmesi gereken önemli hususlardan biri de tek harften ve 4 harften oluşan köklerin sayısının sınırlı olmasıdır. Yani, Türkiye Türkçesinde köklerin çok büyük çoğunluğu, 2 ya da 3 harfli olur.**

> **Uyarı:** Bu yapıların birçoğu, Türkiye Türkçesindeki yabancı kökenli kelimelere de mahsus olabilir. Bu kelimeler, asıllarında böyle bir yapıya sahip olabileceği gibi Türkçeleştirilirken de bu yapılara uygun hâle getirilmiş olabilirler.
>
> *af (Ar. ʿafv), ar (Ar. ʿâr); ırz (Ar. ʿirz), aşk (Ar. ʿaşk); hür (Ar. hurr), his (Ar. hiss); mert (Far. merd)*

Bu yapıların dışındaki tek heceli yapılar, kesinlikle *"Yabancı kökenli kelimelere mahsus yapılar"*dır. Bu yapılardan en bilineni de **"ünsüz + ünsüz + ünlü + ünsüz"** şeklindeki yapıdır:

dram+ *krom+* *tren+* *plan+* *skor+*

Uyarı: İçinde tek ünlü bulunduran, **4 harfli** yabancı kökenli kelimeler; yazı dilinde tek heceli gibi gösterilirken, konuşma dilinde iki heceli gibi söylenirler:

kral ('kı–ral', konuşma dilinde)

spor ('si–por', konuşma dilinde)

İçinde tek ünlü bulunduran, **5 harfli** yabancı kökenli kelimeler; yazı dilinde tek heceli gibi gösterilirken, konuşma dilinde iki heceli gibi söylenirler:

stres ('sit–res', konuşma dilinde)

trans ('tı–rans, konuşma dilinde)

Bir-iki örnekle konuyu pekiştirelim:

"Sertleşmiş" ifadesinde kökü bulmaya çalışalım:

"Bir kelimenin kökü, öncelikle ilk hecede aranır." kuralı gereğince, kelimeye baktığımızda ilk hecede *"ser"* ve *"sert"* anlamlı bütünlerine rastlıyoruz. Bu kelimenin kökü, bu iki anlamlı bütünden biridir. Ser" (Far.): baş; "sert" (Far., serd): Çizilmesi, kırılması, buruşması, kesilmesi veya çiğnenmesi güç olan. *"Sertleşmiş" kelimesinin "ser"* kelimesiyle bir ilgisinin olmadığı ya da *"ser"* kelimesinin *"sertleşmiş"* kelimesiyle anlamlı bir bütün oluşturmadığı görülür. "Sert" kökünün ise, kelimenin tamamıyla anlamlı bir bütün oluşturduğu; dolayısıyla, kelimenin kökünü oluşturduğu görülür.

"Öncesinde" ifadesinde kökü bulmaya çalışalım:

"Bir kelimenin kökü, öncelikle ilk hecede aranır." kuralı gereğince, kelimeye baktığımızda ilk hecede *"ön"* anlamlı bütününe rastlıyoruz. Bu bütünün, kelimenin tamamıyla (öncesinde) anlamlı bir bütün oluşturduğu görülür. Böylece kelimenin kökünün *"ön"* olduğu kesinleşir.

Hatırlatma: Eğer *"ön"* kelimesi, kelimenin tamamıyla anlamlı bir bütün oluşturmasaydı; o zaman kök, ikinci hecede aranırdı.

5.1.2. İki ya da daha fazla heceli kökler

Türkiye Türkçesinde bazı kökler de iki ve daha fazla heceli yapılara sahiptirler. Bu yapıdaki kökler, çoğunlukla yabancı kökenli kelimelere mahsus olsa da Türkçe kökenli kelimelerde de bu yapılara rastlanır.

İki ya da daha fazla heceli kökler, değişik hece yapılarına sahiptirler. Bu kökleri de, *"Türkçe kökenli kelimelere mahsus yapılar"* ve *"Yabancı kökenli kelimelere*

mahsus yapılar" şeklinde ayırmak mümkünse de bu yapılardan birçoğunun hem Türkçe kökenli hem de yabancı kökenli kelimelerde kullanıldığı görülür.

Bu yapılardan bazılarını şöyle gösterebiliriz:

1. Ünlü ile başlayanlar	
1.1. **Ünlü – Ünsüz+Ünlü**	*ara+, oku-, ısı+, iki+, iyi;*
1.2. **Ünlü – Ünsüz+Ünlü+Ünsüz**	*ağaç+, ayır-, ılık+, işit-; ilim+, eser+*
1.3. **Ünlü+Ünsüz – Ünsüz+Ünlü**	*aynı+, ekşi+, ekşi-, eski+;*
1.4. **Ünlü+Ünsüz – Ünsüz+Ünlü+Ünsüz**	*aktar-, götür-; organ+*
2. Ünsüz ile başlayanlar	
2.1. **Ünsüz+Ünlü – Ünsüz+Ünlü**	*kişi+, kötü+, kaba+, kara+, yeni+; çile+, rüya+*
2.2. **Ünsüz+Ünlü – Ünsüz+Ünlü+Ünsüz**	*küçük+, gönül+, bırak-, serin+; sabır+, kader+*
2.3. **Ünsüz+Ünlü+Ünsüz – Ünsüz+Ünlü**	*karşı+, kendi+, yankı+; fazla+*
2.4. **Ünsüz+Ünlü+Ünsüz – Ünsüz+Ünlü+Ünsüz**	*yalvar-, davran-, yaklaş-; kısmet*

Türkçe kökenli kelimelere mahsus bu yapıların en belirgin özellikleri şöyle sıralanabilir:

- Kök, en az iki heceden oluşur
- Kökte hece sayısı kadar ünlü bulunur.
- Kök, en az 3 harften oluşur.
- Kökün başında iki ünsüz bulunmaz.
- Kökün sonunda iki ünsüz bulunabilir.

Bu yapıların dışındaki iki ya da daha fazla heceli yapılar, kesinlikle *"Yabancı kökenli kelimelere mahsus yapılar"*dır. Bu yapılardan en bilineni de, **"Ünsüz+Ünlü+Ünlü+Ünsüz"** şeklindeki yapıdır:

fiil+ *şiir+* *şair+* *faiz+* *şiar+*

Uyarı: Ünlü ile başlayan yabancı kökenli kelimeler; yazı dilinde ve konuşma dilinde sahip oldukları ünlü kadar heceye sahip olurlar:

eksper ('eks–per', konuşma dilinde)

ekstra ('ekst–ra', konuşma dilinde)

Ünsüz ile başlayan yabancı kökenli kelimeler ise; yazı dilinde ve konuşma dilinde birbirinden farklı sayıda heceye sahip olurlar:

transfer ('trans–fer', yazı dilinde; 'tı–rans–er', konuşma dilinde)

profesör (pro–fe–sör', yazı dilinde; 'pı–ro–fe–sör', konuşma dilinde)

Bir kelimenin kökü, öncelikle tek heceli yapıda aranmalıdır; bulunamazsa, iki ya da daha fazla heceli yapılarda aranmalıdır. Bu yapılar en az 3 harften oluşur.

İki ya da daha fazla heceli kelimelerde, kökü bulmak için birkaç hususa dikkat çekmek gerekir:

- **İki ya da daha fazla heceli yapıdaki kelimelerin çoğunun kökü, anlamlı ilk bütünde değil, kelimenin tamamında olur:**

ateş Bu kelimenin anlamlı ilk bütünü, *"at"*tır. *"Ateş"* sözcüğü ile *"Atgillerden, tek tırnaklı hayvan*" (TDK, Büyük Türkçe Sözlük) anlamına gelen *"at"* sözcüğü arasında herhangi bir anlam ilişkisi kurulamayacağı için; kelimenin kökünü, hiç tereddüt etmeden *"ateş"* olarak vermek doğru olur.

- **İki ya da daha fazla heceli yapıdaki Türkçe kökenli kelimelerin çoğu; etimolojilerine bakıldığında, anlam ilişkileri derinlemesine tahlil edildiğinde, aslında tek heceli köklere sahiptirler. Ancak, kelimenin kökü olarak bu tek heceli asıl kök değil, günümüzdeki kullanımı esas alınır:**

Uyarı: Eski Türkçeden günümüz Türkçesine gelinceye kadar birçok kelimede çok önemli değişim (Türkiye Türkçesinin tarihi gelişimi, lehçeler ve ağızlar arasındaki farklılıklar, kök ve ek ilişkileri gibi) yaşanmıştır. Bazı kelimelerin ilk anlamları ve kökleri ile günümüzdeki anlamları ve kökleri arasında neredeyse bir bağ kalmamıştır ya da bir ilgi kurmak çok zordur. Bu nedenle, bu kelimelerin köklerini günümüz Türkiye Türkçesindeki durumlarını dikkate alarak vermeliyiz.

öksüz Bu kelimenin kökü, kelimenin tamamıdır: *"öksüz"*. Ancak *"İki ya da daha fazla heceli yapıdaki Türkçe kökenli kelimelerin çoğu; etimolojilerine bakıldığında, anlam ilişkileri derinlemesine tahlil edildiğinde, aslında tek heceli köklere sahiptirler."* anlayışı gereğince kelimeye bakıldığında, kelimenin aslının Eski Türkçede *"ög"* olduğu görülür. *"Ög"*, Eski Türkçede *"anne"* demektir. Dolayısıyla *"ögsüz"*, 'annesiz kalan' demektir. Ancak bugünkü nesillerin *"ög"* kelimesinin *"anne"* olduğunu bilmesi çok zordur. Bunun böyle olduğunu, ancak konuya ilgili olanlar ya da konuyu araştıranlar bilir. O nedenle bu kelimenin tamamını kök olarak vermek doğru olur.

kuzey Bu kelimenin kökü, kelimenin tamamıdır: "kuzey". Ancak *"İki ya da daha fazla heceli yapıdaki Türkçe kökenli kelimelerin çoğu; etimolojilerine bakıldığında, anlam ilişkileri derinlemesine tahlil edildiğinde, aslında tek heceli köklere sahiptirler."* kuralı gereğince kelimeye bakıldığında, kelimenin kökü, *"kuz"* olabilir, şeklinde tahminde bulunulabilir. Bunu şuradan çıkarabiliriz. *"Güney"* kelimesinde nasıl ki kelimenin kökü *"gün"*; eki *"+ey"* ise; *"kuzey"* kelimesinde de kelimenin kökü *"kuz"* olabilir; *"+ey"* de ektir. Ama bugün Türkiye Türkçesini kullanan birisi *"kuz"*un anlamının ne olduğunu bilmediği için bu kelimenin kökünü *"kuz"* olarak göstermez ya da gösteremez. Bu nedenle kelimenin kökü, doğrudan *"kuzey"* olarak değerlendirilmelidir. Kök-ek konusuyla ilgilenen biri ise, Türkçede *"-ey"*in bir yapım eki olduğunu bilirse *"kuzey"* i değil *"kuz"* u kök olarak alır.

- **İki ya da daha fazla heceli yapıdaki bazı kelimelerde (Ki bunlar, çoğunlukla Türkçe kökenlidir) kelimenin kökü belirlenirken, kelimenin anlamlı ilk bütünü ile ikinci anlamlı bütünü arasında yakın bir bağ olunca; kelimenin anlamlı ilk bütünü, kök gibi algılanabilir; ancak bu durumda kökü, bu ilk anlamlı bütün olarak göstermek doğru olmaz:**

ipek Bu kelimenin ilk anlamlı bütünü, *"ip"*; ikinci anlamlı bütünü, *"ipek"*tir, yani kelimenin tamamıdır. *"İp"* ile *"ipek"* arasında yakın bir bağ olduğu, kelimelerin anlamına bakınca anlaşılacaktır:

ip: İplik; pamuk, keten, yün, ipek, naylon vb. dokuma maddelerinin uzun, ince liflerinden her biri. (TDK, Büyük Türkçe Sözlük)

ipek: İpek böceği kozaları çözülerek çıkarılan ve dokumacılıkta kullanılan çok ince, esnek ve parlak tel. (TDK, Büyük Türkçe Sözlük)

Ancak, bu anlamlara bakınca, kelimenin kökünü *"ip"* olarak almak ya da *"ip"* olarak vermek, doğru olmaz; bu, kelimelerin birbiriyle bağlantısını

zihinde net olarak oluşturmaz. Bir başka ifadeyle, *"ip"* ile *"iplik"* arasında yakın bir bağ olsa da; *"ipek"*, pamuk gibi, keten gibi bir dokuma malzemesidir. Bu nedenle kökü, doğrudan *"ipek"* olarak vermek daha doğru olur.

- **İki ya da daha fazla heceli bazı kelimelerin anlamlı ilk birlikteliği, kelimenin kökü gibi algılanabilir; ancak bu yanıltıcı olabilir. Bunu belirlerken bazı yollara başvurulabilir. Bu yollar şöyle sırlanabilir:**
  - *Kelimenin akla gelen ilk anlamı*
  - *Kelimenin Türkiye Türkçesindeki diğer anlam ya da anlamları*
  - *Kelimenin Eski Türkçedeki anlam ya da anlamları*

ağaç Bu kelimenin anlamlı ilk birlikteliği *"ağ"*dır. Bunun kelimenin kökü olup olamayacağını belirlemek için, yukarıda belirtilen yollara, başvuralım:

Kelimenin akla gelen ilk anlamı

"Ağ" kelimesinin ilk anlamı, *"örgü"*dir. Bu anlamın, *"ağaç"* kelimesi ile bir anlam ilişkisi bulunmamaktadır.

Kelimenin Türkiye Türkçesindeki diğer anlam ya da anlamları

> **Önemli:** Bir kelimenin Türkiye Türkçesindeki diğer anlam ya da anlamlarını öğrenmek için ya Türkçe sözlüklere bakılır ya da Türkiye Türkçesi ağızlarına bakılır.

Kelimenin anlamlarından biri de, *"örgü"*nün eş anlamlısı *"file"*dir. Bu anlamın, *"ağaç"* kelimesi ile bir anlam ilişkisi bulunmamaktadır.

Kelimenin Eski Türkçedeki anlam ya da anlamları

> **Önemli:** Bir kelimenin *Eski Türkçedeki anlam ya da anlamları* öğrenmek için Eski Türkçe sözlüklere, Etimoloji sözlüklerine, Tarama Sözlüklerine bakılır. Kelimenin Eski Türkçedeki anlam ya da anlamlarını bulmak, seviye üstü bir kök arama bilgisidir. Bu da araştırmacıların işidir.

Kelimenin Eski Türkçede karşılığına bakıldığında *"ağ"* kelimesi ile *"ağaç"* kelimesi arasında yakın ilişki kurulabilecek bir anlama rast gelinirse; bu, günümüz Türk'üne anlatabileceğimiz, onların da bunu anlayabileceği bir anlam ise, o zaman bu kelimenin kökü *"ağ"* olarak alınabilir. Bu eserlere bakıldığında da kelimenin Eski Türkçede *"ı+"* kökü ile *"+gaç"* ekinden oluşmuş bir kelime olduğu görülür. Günümüz nesillerine bu anlam

ilişkisini kavratmak zordur. *"Ağaç"* ile örtüşen bir anlam bulundu diye, bu kelimenin kökünü *"ı"* ya da *"ağ"* olarak almak ya da vermek mümkün değildir. Bu kelimenin kökünü, bütün olarak *"kök"* şeklinde değerlendirmek ve vermek daha doğru olur.

Bütün bu durumlardan hareketle *"ağaç"* kelimesinin kökünü, *"ağaç"* olarak vermek doğru olacaktır.

Bu ve farklı yapılardaki yabancı kökenli kelimelerde anlamlı bütün nerede bitiyorsa, *"kök"* orasıdır.

Aşağıdaki ifadelerde kökü bulmaya çalışalım:

"Arada"

Anlamlı ilk bütünün iki hecede *(ara)* olduğunu görüyoruz.

"Doktormuş"

Anlamlı ilk bütünün iki hecede (doktor) olduğunu görüyoruz.

"Telefonda"

Anlamlı ilk bütünün üç hecede (telefon) olduğunu görüyoruz.

Önemli: Yabancı kökenli bazı kelimelerde anlamlı ilk bütün bir Türk için kök olarak biraz anlam ifade ediyor gibi görünse de; bu anlamlı bütünü, kök olarak değerlendirmek doğru olmaz. Dolayısıyla kelimenin kökünü, *"kelimenin anlamlı bütününün tamamı"* olarak almak doğru olur. Bir başka yaklaşımla da eğer bu kelimeler Türkçe ekler almışsa, kökü, ek aldığı kısımdan önceki kısım olarak almalıyız.

Telefon Kökü *"tele"* şeklinde tespit etmek doğru olmaz. Kelimen kökü, *"telefon"*dur.

Televizyon Kökü *"tele"* şeklinde tespit etmek doğru olmaz. Kelimen kökü, *"televizyon"*dur.

Uyarı: *"Bankamatik"* gibi kelimelerde, kökü, *"Banka"* şeklinde almak, bir Türk için *"kök olarak"* anlam ifade ettiği için doğru olabilir. Dolayısıyla bu kelimenin kökünü, *"banka"* olarak alabiliriz. *"Matik"*i de, alındığı dilde yapısı ne olursa olsun, ikinci bir kök gibi alıp bu yapıyı *"birleşik yapılı kök"* olarak değerlendirebiliriz.

5.2. Kökenleri Bakımından Kökler

Kelimeleri tanımada önemli konulardan biri de kelimelerin kökeninin hangi dil ya da dillere ait olduğudur. Kelimelerin kökeni konusu, diğer taraftan, dille ilgili düşünen, konuşan birçok insanın da ilgisini çeken, merakını cezbeden konulardandır. Bazılarında böyle bir köken merakı, oldukça üst düzeydedir. Bunun için bu konuyu biraz daha detaylı bir şekilde dikkatlere sunmayı istedik.

Burada bir hususa değinmek, faydalı olacaktır: Yaygın olarak kullandığımız bir kelimenin kökeni, hangi dile ait olursa olsun, artık o kelime, dilimize mal olmuştur ve artık bizimdir. Çünkü biz o kelimeyi kendi zihnimizde, ruhumuzda kendimize göre bir şekle büründürmüşüzdür. Bir başka ifadeyle, kökeni hangi dile ait olursa olsun Türk'ün ağzında şekil kazanan, Türk kıyafeti giyinen, Türk'le ete kemiğe bürünen, Türk'ün sesi olan her kelime, artık Türkçedir. Dil taassubundan kurtulmak gerekir. Bir kelime, Türk'ün anladığı, anlattığı kelime hâline gelmişse, artık Türkçedir.

Kelimelerin kökeninin hangi dile ait olduğunu belirlemek için izlenecek ilk yol, elbette köken bilgisi (Etimoloji) sözlüklerine bakmaktır. Bu, belki işin en kolay da yoludur; ancak her zaman sözlüklere bakmakla da, bu merak giderilmez ya da giderilemez. İnsan, bazen hazır bil bilgiye ulaşmaktansa, çözümlemeler yaparak bir bilgiye ulaşmayı daha çok arzu eder. İşte böyle bir bu durum dikkate alınarak bu bölüm oluşturuldu; yani çözümlemeler yapılarak, bir kelimenin kökeni nasıl bulunur ya da tespit edilir, sorularına cevap vermek için böyle bir bölüm hazırlandı.

Türkiye Türkçesinde kelime kökleri, kökenleri bakımından 2'ye ayrılır:

- *Türkçe kökenliler*
- *Yabancı kökenliler*

5.2.1. Türkçe kökenliler

Türkiye Türkçesinde kelimelerin çok büyük çoğunluğu, 2020'li verilere göre %86 oranında, Türkçe kökenlidir. Bu, oldukça yüksek bir orandır.

Bir kelimenin kökünün Türkçe kökenli olup olmadığı şu durumlardan anlaşılabilir:

- *Hece yapısı*
- *Kökün başındaki harf ya da harfler*
- *Kökün sonundaki harf ya da harfler*
- *Kökün "-mek/-mak" eki alıp almaması*

- *Ünlüler arasındaki uyum*

Şimdi sırasıyla bunlara bakalım:

1. Hece yapısı

Bir kelimenin Türkçe ya da yabancı kökenli olduğuna dair bir hüküm verebilmek için, başvurulacak yollardan biri, hece yapısıdır. Özellikle tek heceli köklerde hece yapısına bakarak bir hüküm verilebilir; ancak iki ya da daha fazla heceli köklerde hece yapısına bakarak bir hüküm vermek zordur. Bu tür yapılarda da bazı kelimelerde hüküm vermek mümkün olabilir.

Hece yapısına göre hüküm verilebilmek için, Türkiye Türkçesindeki hece yapılarının iyi kavranmış olması gerekir. Bunun yanı sıra bu yapılardan hareketle **Türkçe kökenli kökler** ile ilgili şu durumların da bilinmesi gerekir:

- Türkçe kökenli kökler, çok büyük çoğunlukla tek heceli yapılardan oluşur.
- Türkçe kökenli kökler, az da olsa, iki ya da daha fazla heceli yapılardan da oluşabilir.
- Türkçe kökenli kökler, ünlü ya da ünsüz ile başlayabilir.
- Türkçe kökenli kökler, ünlü ya da ünsüz ile bitebilir.
- Türkçe kökenli köklerin başında iki ünsüz yan yana bulunmaz.
- Türkçe kökenli köklerin sonunda ancak belirli ünsüz çiftleri bulunabilir.

Şimdi bu hece yapılarını, kelimelerin kökenlerini bilme bakımından, biraz daha yakından tanıyalım (Bir önceki başlıkta bu konu verilmişti; burada, bir daha görelim):

1. Tek heceli yapılar

Tek heceli yapılarda kelimenin kökeninin Türkçe olup olmadığını tespit etmek mümkün olabilir. Bunun için Türkiye Türkçesindeki *"Türkçe kökenli"* tek heceli köklerin yapılarını iyi bellemek gerekir:

1.1. Ünlü ile başlayan heceler

1.1. Ünlü

1.2. Ünlü+Ünsüz

1.3. Ünlü+Ünsüz+Ünsüz

1.2. Ünsüz ile başlayan heceler

1. Ünsüz+Ünlü

2. Ünsüz+Ünlü+Ünsüz

3. Ünsüz+Ünlü+Ünsüz+Ünsüz

2. İki ya da daha fazla heceli yapılar

Türkiye Türkçesinde *"Türkçe kökenli"* iki ya da daha fazla heceli kökler çoğunlukla şu hece yapılarında bulunurlar. Bu yapıların dışında başka yapılara da, çok nadir de olsa, rastlanabilir.

2.1. Ünlü ile başlayanlar

1.1. **Ünlü – Ünsüz+Ünlü**

1.2. **Ünlü+Ünsüz – Ünsüz+Ünlü**

1.3. **Ünlü – Ünsüz+Ünlü+Ünsüz**

1.4. **Ünlü+Ünsüz – Ünsüz+Ünlü+Ünsüz**

2.2. Ünsüz ile başlayanlar

2.1. **Ünsüz+Ünlü – Ünsüz+Ünlü**

2.2. **Ünsüz+Ünlü+Ünsüz – Ünsüz+Ünlü**

2.3. **Ünsüz+Ünlü – Ünsüz+Ünlü+Ünsüz**

2.4. **Ünsüz+Ünlü+Ünsüz – Ünsüz+Ünlü+Ünsüz**

Konuyu örneklerle pekiştirelim:

spor Kökeni konusunda; hece yapısına bakarak, daha ilk anda, bir hükme varılır: *"Türkçe kökenli değildir."*. Çünkü Türkçe kökenli köklerde böyle bir hece yapısı (Hece yapısının başında iki ünsüz) yoktur. Bunun için sözlüklere bakılmasına gerek yoktur. Ancak bakılırsa da hükmün doğru olduğu görülecektir (*"sport", Fr.; Büyük Türkçe Sözlük)*

tren Kökeni konusunda; hece yapısına bakarak, kesin hüküm verilir: *"Yabancı kökenlidir."*. Çünkü Türkçe kökenli kelimelerin hiçbiri böyle bir hece yapısına sahip değildir. Bir başka ifadeyle, Türkçe kökenli hecelerin hiçbiri iki ünsüzle başlamaz.

eksper Kökeni konusunda; hece yapısına bakarak, daha ilk anda, bir hükme varılır: *"Türkçe kökenli değildir."*. Çünkü Türkçe kökenli köklerde böyle bir hece yapısı (Yan yana üç ünsüz) yoktur. Bunun için sözlüklere bakılmasına gerek yoktur. Ancak bakılırsa da hükmün doğru olduğu görülecektir (*"expert", Fr.; Büyük Türkçe Sözlük)*.

Hece yapıları ile ilgili şu bilgileri de unutmayalım:

- **Tek bir ünlüden oluşan yapıdaki kökler (Ünlü),** Türkçe kökenlidir. Bu yapıda Türkiye Türkçesinde, ancak 1 kelime bulunmaktadır: *"o"*. Bunun yanı sıra şaşırma bildiren *"a"*, konuşmayı devam ettirmeye yönelik karşı tarafa söylenen *"e"* de bu gruba dâhil edilebilecek köklere örnektir.

- **Bir ünlü ile bir ünsüzden oluşan yapıdaki kökler (Ünlü+Ünsüz),** Türkçe kökenli olabileceği gibi yabancı kökenli de olabilir. Ancak **bu yapıdaki köklerin çok büyük çoğunluğu Türkçedir**. Bu yapıda yabancı kökenli köklerin sayısı azdır.
- **Bir ünlü ile iki ünsüzden oluşan yapıdaki kökler (Ünlü+Ünsüz+Ünsüz),** Türkçe kökenli olabileceği gibi yabancı kökenli de olabilir. Ancak **bu yapıdaki köklerin çok büyük çoğunluğu Türkçedir**. Bu yapıda yabancı kökenli köklerin sayısı azdır.
- **Bir ünsüz ile bir ünlüden oluşan yapıdaki kökler (Ünsüz+Ünlü),** Türkçe kökenli olabileceği gibi yabancı kökenli de olabilir. Ancak **bu yapıdaki köklerin çok büyük çoğunluğu Türkçedir**. Bu yapıda yabancı kökenli köklerin sayısı azdır.
- **Bir ünsüz ile bir ünlü, bir ünsüzden oluşan yapıdaki kökler (Ünsüz+ünlü+ünsüz),** Türkçe kökenli olabileceği gibi yabancı kökenli de olabilir.
- **Bir ünsüz ile bir ünlü, iki ünsüzden oluşan yapıdaki kökler (Ünsüz+ünlü+ünsüz+ünsüz) kökler,** Türkçe kökenli olabileceği gibi yabancı kökenli de olabilir.
- **İki ya da daha fazla heceli yapıdaki kökler,** Türkçe kökenli olabileceği gibi yabancı kökenli de olabilir. Ancak **bu yapıdaki köklerin çoğunluğu yabancı kökenlidir.** Bu yapılardaki Türkçe kökenli köklerin sayısı azdır.

2. Kökün başındaki harf ya da harfler

Bir kelimenin Türkçe ya da yabancı kökenli olduğuna dair bir hüküm verebilmek için, başvurulacak yollardan biri, **kelime ya da kökün başındaki harf**tir. Özellikle bazı harflere bakarak bir hüküm verilebilir.

Bu hususta çok belirleyici birkaç husus bulunmaktadır. Şimdi bunları görelim:

- **Kelime ya da kökün başında ünlü bir harf varsa;**

  Ünlü harfe bakarak, köken konusunda hemen hüküm vermek doğru olmaz. Çünkü hem Türkçe kökenli hem de yabancı kökenli kelimelerin başında ünlü harf bulunabilir.

- **Kelime ya da kökün başında ünsüz bir harf varsa;**

  Ünsüz harfe bakarak hüküm verilebilecek birkaç durum bulunmaktadır:

- **Kelime ya da kökün başında *"c, f, h, l, m, n, r, z "* ünsüzlerinden biri varsa; kök, *"Büyük ihtimalle, yabancı kökenlidir."*.** Ancak bu kuralın istisnası birkaç kelime vardır.

> **Uyarı: Bu harflerle başlayan kelimelerle ilgili bir hüküm verilirken, Türkçe kökenli birkaç istisna kelimeye dikkat edilmelidir.** Bu kural, iyi bilindiği takdirde sözlüklere bakmaya gerek kalmayabilir; bilinmezse, sözlüklere bakmak doğru olacaktır. Bu istisna kelimeler, biraz aşağıda verilmiştir.

- **Kelime ya da kökün başında *"c, f, h, l, m, n, r, z "* ünsüzlerinin dışında biri varsa; kök, Türkçe kökenli de olabilir, yabancı kökenli de olabilir.**
- **Kelime ya da kökün başında *"j "* ünsüzü varsa; kök, *"Kesinlikle yabancı kökenlidir"*.**
- **Türkiye Türkçesinde hiçbir kelimenin ya da kökün (Türkçe ya da yabancı kökenli) başında *"ğ"* ünsüzü bulunmaz.**
- **<u>Kelime ya da kökün başında iki ünsüz varsa;</u>**

  Köken konusunda hüküm vermek mümkündür: Buna göre; **kök, "*"Kesinlikle yabancı kökenlidir"*.**

Önemli: Türkiye Türkçesinde *"c, f, h, l, m, n, r, z"* ünsüzleri ile başlayan Türkçe kökenli kelimeler:

c *cayma(k), coşma(k), coşku, coşkun, cimri, cumba (balkon), cura (saz), cüce; cayır cayır, cıvıl cıvıl; cızırtı, cıvıltı, cıvıldama(k), civciv, cici, cıncık*

f *fıkırdama(k), fırlama(k), fırlatma(k), fısıldama(k), fısıltı, fışkırma(k); fıkır fıkır, fokur fokur*

h *halay, halı, hantal, hanım, havyar, haymana (çayırlık), he (evet), hep, hepsi, herhangi, hınç, hır, hırçın, hısım, hız, hoyrat; han (Kağan, kan), hani (kanı), hangi (kangı), hakan (kağan), hatun (katun); hapşırma(k), haşlama(k), havlama(k), hayhay, haykırma(k), hıçkırma(k), hışıltı, homurdanma(k), homurtu, hoplama(k), horlama(k), horuldamak, horultu, hortlama(k), hortlak; harıl harıl, hüngür hüngür; haydi, hah, hay, hey, hiş, hop, hoppala; hop, hık.*

l ***l****akırdı,* ***l****apa, lavaş, lığ, loda (küme, yığın); lıkır lıkır, lokur lokur, lapa lapa.*

m *madımak, mantı, maraba, mayıs (gübre), mazı (ağaç dingil), mıymıntı, minder, mor, morartma(k), mosmor, mutlu; mayışma(k), mırıldanma(k), mızmız; mış mış, mışıl mışıl, mırın kırın; mama, meme.*

n *nadas, nahır, nene, nine, nesne, neyse, nice, nicel, nicelik, nitel, niteleme, nitelik, nitekim*; *ne, niçin, neden, nasıl.*

r *rafadan.*

z *zağar (av köpeği), zar, zedeleme(k), zevzek, zeybek, zıbarma(k), zırva, zırdeli, zibidi, zirzop, zorunlu, zula, züğürt, züppe*; *zangırtı, zangırdama(k), zıplama(k), zırıltı, zırvalama(k)*; *zıp zıp, zır zır, zırıl zırıl, zangır zangır; zar zor, zırt pırt.*

Şimdi örneklerle konuyu pekiştirelim:

el Kökeni konusunda, kelimenin başındaki harfe (ünlüye) bakarak, başlangıçta hemen bir hüküm vermek zor olabilir. *"Kelime ya da kökün başında ünlü bir harf varsa; ünlü harfe bakarak, köken konusunda hemen hüküm vermek doğru olmaz. Çünkü hem Türkçe kökenli hem de yabancı kökenli kelimelerin başında ünlü harf bulunabilir."* kuralından hareketle, hemen hüküm vermek doğru olmaz. Ancak *hece yapısı, ünlü ile başlaması* gibi durumlardan dolayı, *"Türkçe kökenli olma ihtimali kuvvetlidir."* gibi görünse de, bu gibi kelimelerde hüküm vermek için, sözlüklere bakmak doğru olur. *("el", T., Büyük Türkçe Sözlük)*

ne Kökeni konusunda, kelimenin başındaki harfe (ünsüze) bakarak, başlangıçta hemen bir hükme varılabilir: "Kelime, *büyük ihtimalle yabancı kökenlidir."*. Kelimenin ilk harfi, Türkçe kökenli kelimelerin başında bulunamayacak *"c, f, h, l, m, n, r, z"* harflerinden biri ile, *"n"* ile başladığı için *"yabancı kökenli"* gibi değerlendirilebilir. Ancak bu kuralın istisnası Türkçe kökenli birkaç kelime vardı. Bunlardan biri de, *"n"* ile başlayan, "*ne*" kelimesidir. Bundan dolayı kelime, *"Türkçe kökenli"*dir. Sözlüklere bakıldığında da hükmün doğru olduğu görülür. *("ne", T., Büyük Türkçe Sözlük)*

boy Kökeni konusunda, kelimenin başındaki harfe (ünsüze) bakarak, başlangıçta hemen bir hüküm vermek zor olabilir. Çünkü, *"Kelime ya da kökün başında "c, f, h, l, m, n, r, z " ünsüzlerinin dışında biri varsa; kök, Türkçe kökenli de olabilir, yabancı kökenli de olabilir."* kuralından hareketle, hemen hüküm vermek doğru olmaz. Bu gibi kelimelerde hüküm vermek için, sözlüklere bakmak doğru olur. *("boy", T., Büyük Türkçe Sözlük)*

can Kökeni konusunda, kelimenin başındaki harfe (ünsüze) bakarak, başlangıçta hemen bir hükme varılabilir: *"Büyük ihtimalle, yabancı kökenlidir."*. Çünkü, kelime ya da kökün başında *"c, f, h, l, m, n, r, z"* ünsüzlerinden biri varsa; kök, *"Büyük ihtimalle, yabancı kökenlidir."* kuralından hareket-

le, kelimenin başında *"c"* var ve kelime, *"c"* ile başlayan istisna kelimelerden biri de olmadığı için hüküm kesinlik kazanır. Sözlüklere bakıldığında da hükmün doğru olduğu görülür. ("cân", Far., Büyük Türkçe Sözlük)

fal Kökeni konusunda, kelimenin başındaki harfe (ünsüze) bakarak, başlangıçta hemen bir hükme varılabilir: *"Büyük ihtimalle, yabancı kökenlidir."*. Çünkü, kelime ya da kökün başında *"c, f, h, l, m, n, r, z"* ünsüzlerinden biri varsa; kök, *"Büyük ihtimalle, yabancı kökenlidir."* kuralından hareketle, kelimenin başında *"f"* var ve kelime, *"f"* ile başlayan istisna kelimelerden biri de olmadığı için hüküm kesinlik kazanır. Sözlüklere bakıldığında da hükmün doğru olduğu görülür. ("fâl", Ar., Büyük Türkçe Sözlük)

gün Kökeni konusunda, kelimenin başındaki harfe (ünsüze) bakarak, başlangıçta hemen bir hüküm vermek zor olabilir. Çünkü, *"Kelime ya da kökün başında "c, f, h, l, m, n, r, z " ünsüzlerinin dışında biri varsa; kök, Türkçe kökenli de olabilir, yabancı kökenli de olabilir."* kuralından hareketle, hemen hüküm vermek doğru olmaz. Bu gibi kelimelerde hüküm vermek için, sözlüklere bakmak doğru olur. *("gün", T., Büyük Türkçe Sözlük)*

sır Kökeni konusunda, kelimenin başındaki harfe (ünsüze) bakarak, başlangıçta hemen bir hüküm vermek zor olabilir. Çünkü, *"Kelime ya da kökün başında "c, f, h, l, m, n, r, z " ünsüzlerinin dışında biri varsa; kök, Türkçe kökenli de olabilir, yabancı kökenli de olabilir."* kuralından hareketle, hemen hüküm vermek doğru olmaz. Bu gibi kelimelerde hüküm vermek için, sözlüklere bakmak doğru olur. *("sır", Ar. 'sirr'; Büyük Türkçe Sözlük)*

şok Kökeni konusunda, kelimenin başındaki harfe (ünsüze) bakarak, başlangıçta hemen bir hüküm vermek zor olabilir. Çünkü, *"Kelime ya da kökün başında "c, f, h, l, m, n, r, z " ünsüzlerinin dışında biri varsa; kök, Türkçe kökenli de olabilir, yabancı kökenli de olabilir."* kuralından hareketle, hemen hüküm vermek doğru olmaz. Bu gibi kelimelerde hüküm vermek için, sözlüklere bakmak doğru olur. *("şok", İng. 'shock'; Büyük Türkçe Sözlük)*

tur Kökeni konusunda, kelimenin başındaki harfe (ünsüze) bakarak, başlangıçta hemen bir hüküm vermek zor olabilir. Çünkü, *"Kelime ya da kökün başında "c, f, h, l, m, n, r, z " ünsüzlerinin dışında biri varsa; kök, Türkçe kökenli de olabilir, yabancı kökenli de olabilir."* kuralından hareketle, hemen hüküm vermek doğru olmaz. Bu gibi kelimelerde hüküm vermek için, sözlüklere bakmak doğru olur. *("tur", Fr. 'tour'; Büyük Türkçe Sözlük)*

hırs Kökeni konusunda, daha ilk anda, kelimenin başındaki harfe (ünsüze) bakarak, *"Yabancı kökenlidir."* hükmü verilebilir. Çünkü kelime, Türkçe kökenli kelimelerin başında bulunamayacak *"c, f, h, j, l, m, n, r, z"* harflerinden biri ile, *"h"* ile başlamaktadır. Diğer taraftan bu kelime, *"h"* ile başlayan istisna kelimelerden biri de olmadığı için hüküm kesinlik kazanır. Sözlüklere bakıldığında da hükmün doğru olduğu görülür. (*"hirs"*, Ar., Büyük Türkçe Sözlük)

mert Kökeni konusunda, daha ilk anda, kelimenin başındaki harfe (ünsüze) bakarak, *"Yabancı kökenlidir."* hükmü verilebilir. Çünkü kelime, Türkçe kökenli kelimelerin başında bulunamayacak *"c, f, h, j, l, m, n, r, z"* harflerinden biri ile, *"m"* ile başlamaktadır. Diğer taraftan bu kelime, *"m"* ile başlayan istisna kelimelerden biri de olmadığı için hüküm kesinlik kazanır. Sözlüklere bakıldığında da hükmün doğru olduğu görülür. ("merd", Far., Büyük Türkçe Sözlük)

renk Kökeni konusunda, daha ilk anda, kelimenin başındaki harfe (ünsüze) bakarak, *"Yabancı kökenlidir."* hükmü verilebilir. Çünkü kelime, Türkçe kökenli kelimelerin başında bulunamayacak *"c, f, h, j, l, m, n, r, z"* harflerinden biri ile, *"r"* ile başlamaktadır. Diğer taraftan bu kelime, *"r"* ile başlayan istisna kelimelerden biri de olmadığı için hüküm kesinlik kazanır. Sözlüklere bakıldığında da hükmün doğru olduğu görülür. ("reng", Far., Büyük Türkçe Sözlük)

3. Kökün sonundaki harf ya da harfler

Bir kelimenin Türkçe ya da yabancı kökenli olduğuna dair bir hüküm verebilmek için, başvurulacak yollardan biri de, **kelime ya da kökün sonundaki harfler**dir. Özellikle bazı harflere bakarak bir hüküm verilebilir.

Bu hususta çok belirleyici birkaç husus bulunmaktadır. Şimdi bunları görelim:

- Kelime ya da kökün sonunda ünlü bir harf varsa;
- **Ünlü harfe bakarak, köken konusunda hemen hüküm vermek doğru olmaz.** Çünkü hem Türkçe kökenli hem de yabancı kökenli kelimelerin sonunda ünlü harf bulunabilir.
- **Kelime ya da kökün sonunda ünsüz bir harf varsa;**

Ünsüz harfe bakarak hüküm verilebilecek birkaç durum bulunmaktadır:

- **Kökün sonundaki harf, *"b, c, d, g"* ünsüzlerinden biri ise; birkaç istisna kelime hariç, kök; *"Büyük ihtimalle, yabancı kökenlidir."*.** Ancak

Türkiye Türkçesinde sonu bu ünsüzlerle biten kelimeler, kökler de yok denecek kadardır.

Uyarı: Bu harflerle biten kelimelerle ilgili bir hüküm verilirken, Türkçe kökenli birkaç istisna kelimeye dikkat edilmelidir. Bu kural, iyi bilindiği takdirde sözlüklere bakmaya gerek kalmayabilir; bilinmezse, sözlüklere bakmak doğru olacaktır. Bu istisna kelimeler, aşağıda verilmiştir.

İstisna: Türkiye Türkçesinde sonu *"b, c, d, g"* ile biten Türkçe kökenli kelimeler:

*sa**ç***

*a**d**, o**d** (ateş), ö**d** (safra), ya**d*** (yabancı)

- **Kökün sonundaki harf, *"p, ç, t, k"* ünsüzlerinden biri ise; köken konusunda hemen hüküm vermemek, konuya ihtiyatla yaklaşmak gerekir**. Çünkü sonu *"p, ç, t, k"* ünsüzleri ile biten bazı kök ya da kelimelerin asıl seslerinin *"b, c, d, g"* olabileceği bilinmelidir. Bu ünsüzlerle biten bazı kelimeler Türkçeleştirilirken "b"ler, "p"ye; "c"ler, "ç"ye; "d"ler, "t"ye; "g"ler "k"ye dönüştürülmüştür. Bu nedenle, **sonu *"p, ç, t, k"* ünsüzleri ile biten kelimelere köken konusunda ihtiyatla yaklaşmak gerekir.**
- **Kelime ya da kökün sonunda *"b, c, d, g; p, ç, t, k"* ünsüzlerinin dışında biri varsa; kök, Türkçe kökenli de olabilir, yabancı kökenli de olabilir.**
- **Kelime ya da kökün sonunda iki ünsüz varsa;**

Köken konusunda hüküm vermek mümkündür: Buna göre;

- **Kökün sonunda, *"lç, lk, lp, lt; nç, nk, nt; rç, rk, rp, rs, rt; st; şt"* ünsüz çiftlerinin dışında bir ünsüz çifti varsa; kök, *"Kesinlikle yabancı kökenlidir."***
- **Kökün sonunda *"lç, lk, lp, lt; nç, nk, nt; rç, rk, rp, rs, rt; st; şt"* ünsüz çiftleri varsa; kök, Türkçe kökenli de olabilir, yabancı kökenli de olabilir.** Ancak bu yapıdaki köklerin büyük bir kısmı Türkçe kökenlidir.

Şimdi örneklerle konuyu pekiştirelim:

su Kökeni konusunda, kelimenin sonundaki harfe (ünlüye) bakarak, başlangıçta hemen bir hüküm vermek zor olabilir. *"Kelime ya da kökün sonunda ünlü bir harf varsa; ünlü harfe bakarak, köken konusunda hemen hüküm vermek doğru olmaz. Çünkü hem Türkçe kökenli hem de yabancı kökenli kelimelerin sonunda ünlü harf bulunabilir."* kuralından hareketle, hemen

hüküm vermek doğru olmaz. Ancak *hece yapısı, ünlü ile bitmesi* gibi durumlardan dolayı, *"Türkçe kökenli olma ihtimali kuvvetlidir."* gibi görünse de, bu gibi kelimelerde hüküm vermek için, sözlüklere bakmak doğru olur. Sözlüklere bakıldığında da hükmün doğru olduğu görülür. *("su", T., Büyük Türkçe Sözlük)*

aç Kökeni konusunda; kökün sonundaki harfe (ünsüze) bakarak, başlangıçta hemen bir hüküm vermek zor olabilir. Çünkü, *"Kökün sonundaki harf, "p, ç, t, k" ünsüzlerinden biri ise; köken konusunda hemen hüküm vermemek, konuya ihtiyatla yaklaşmak gerekir."* kuralından hareketle, hemen hüküm vermek doğru olmaz. Ancak *hece yapısı, sonunun 'ç' ile bitmesi* gibi durumlardan dolayı, *"Türkçe kökenli olma ihtimali kuvvetlidir."* gibi görünse de bu gibi kelimelerde kesin hüküm vermek için, sözlüklere bakmak doğru olur. (*"aç", T.; Büyük Türkçe Sözlük)*

Uyarı: Bu kelime *"aç"* şeklinde değil de *"ac"* şeklinde olsaydı; sonundaki ünsüze bakarak kesin hüküm verilebilirdi: *"Türkçe kökenli değildir."*. Bunun da sebebi, Türkçe kökenli kelimelerin sonunda bulunamayacak ünsüzlerden birinin de "c" ünsüzü olmasıdır.

ad Kökeni konusunda; kökün sonundaki harfe (ünsüze) bakarak, başlangıçta hemen bir hüküm vermek mümkündür. Kelimenin son harfi, Türkçe kökenli kelimelerin sonunda bulunamayacak *"b, c, d, g"* harflerinden biri ile, *"d"* ile bittiği için *"yabancı kökenli"* gibi değerlendirilebilir. Ancak bu kuralın istisnası Türkçe kökenli birkaç kelime vardı. Bunlardan biri de, *"d"* ile biten, "*ad"* kelimesidir. Bundan dolayı kelime, *"Türkçe kökenli"*dir. Sözlüklere bakıldığında da hükmün doğru olduğu görülür. (*"ad", T.; Büyük Türkçe Sözlük)*

en Kökeni konusunda; kökün sonundaki harfe (ünsüze) bakarak, başlangıçta hemen bir hüküm vermek zor olabilir. *"Kelime ya da kökün sonunda "b, c, d, g; p, ç, t, k" ünsüzlerinin dışında biri varsa; kök, Türkçe kökenli de olabilir, yabancı kökenli de olabilir."* kuralından hareketle, hemen hüküm vermek doğru olmaz. Bu gibi kelimelerde kesin hüküm vermek için, sözlüklere bakmak doğru olur. Sözlüklere bakıldığında da kökün, *"Türkçe kökenli"* olduğu görülür. *("en", T., Büyük Türkçe Sözlük)*

af Kökeni konusunda; kökün sonundaki harfe (ünsüze) bakarak, başlangıçta hemen bir hüküm vermek zor olabilir. *"Kelime ya da kökün sonunda "b, c, d, g; p, ç, t, k" ünsüzlerinin dışında biri varsa; kök, Türkçe kökenli de olabilir, yabancı kökenli de olabilir."* kuralından hareketle, hemen hüküm vermek doğru olmaz. Bu gibi kelimelerde kesin hüküm vermek için, sözlüklere

bakmak doğru olur. Sözlüklere bakıldığında da kökün, *"Yabancı kökenli"* olduğu görülür. *("af", Ar., 'afv', Büyük Türkçe Sözlük)*

taç Kökeni konusunda; kökün sonundaki harfe (ünsüze) bakarak, başlangıçta hemen bir hüküm vermek zor olabilir. Çünkü, *"Kökün sonundaki harf, "p, ç, t, k" ünsüzlerinden biri ise; köken konusunda hemen hüküm vermemek, konuya ihtiyatla yaklaşmak gerekir."* kuralından hareketle, hemen hüküm vermek doğru olmaz. Ancak *hece yapısı, sonunun 'ç' ile bitmesi* gibi durumlardan dolayı, *"Türkçe kökenli olma ihtimali kuvvetlidir."* gibi görünse de bu gibi kelimelerde kesin hüküm vermek için, sözlüklere bakmak doğru olur. Sözlüklere bakıldığında da kelimenin Türkçe kökenli değil, yabancı kökenli olduğu görülür. (*"tâc", Ar.; "touch" İng. Büyük Türkçe Sözlük)*

Uyarı: Bu kelime *"taç"* şeklinde değil de *"tac"* şeklinde olsaydı; sonundaki ünsüze bakarak kesin hüküm verilebilirdi: *"Yabancı kökenlidir."* diye.

tip Kökeni konusunda; kökün sonundaki harfe (ünsüze) bakarak, başlangıçta hemen bir hüküm vermek zor olabilir. Çünkü, *"Kökün sonundaki harf, "p, ç, t, k" ünsüzlerinden biri ise; köken konusunda hemen hüküm vermemek, konuya ihtiyatla yaklaşmak gerekir."* kuralından hareketle, hemen hüküm vermek doğru olmaz. Ancak *hece yapısı, sonunun 'p' ile bitmesi* gibi durumlardan dolayı, *"Türkçe kökenli olma ihtimali kuvvetlidir."* gibi görünse de bu gibi kelimelerde kesin hüküm vermek için, sözlüklere bakmak doğru olur. Sözlüklere bakıldığında da kelimenin Türkçe kökenli değil, yabancı kökenli olduğu görülür. (*"type", Fr., Büyük Türkçe Sözlük)*

ilk Kökeni konusunda, kökün sonundaki harflere (ünsüz çiftine) bakarak, bir hüküm vermek zor olabilir: *"Kökün sonunda "lç, lk, lp, lt; nç, nk, nt; rç, rk, rp, rs, rt; st; şt" ünsüz çiftleri varsa; kök, Türkçe kökenli de olabilir, yabancı kökenli de olabilir. Ancak bu yapıdaki köklerin büyük bir kısmı Türkçe kökenlidir."* kuralından hareketle, kelimenin ya da kökün sonundaki ünsüz çifti, Türkçe kökenli köklerde bulunabilecek ünsüz çiftlerinden birinden, "lk" den oluştuğu için, "*Kelime, büyük ihtimalle Türkçe kökenlidir.*"; ancak bu hükmün kesinlik kazanması için sözlüklere bakmak doğru olur. Sözlüklere bakıldığında da hükmün doğru olduğu görülür. *("ilk", T., Büyük Türkçe Sözlük)*

aşk Kökeni konusunda, kökün sonundaki harflere (ünsüz çiftine) bakarak, daha ilk anda, bir hüküm verilebilir: *Kökün sonunda, "lç, lk, lp, lt; nç, nk, nt; rç, rk, rp, rs, rt; st; şt" ünsüz çiftlerinin dışında bir ünsüz çifti varsa; kök, "Kesinlikle yabancı kökenlidir."* kuralından hareketle, kelimenin ya

da kökün sonundaki ünsüz çifti, yabancı kökenli köklerde bulunabilecek ünsüz çiftlerinden birinden, *"şk"* den oluştuğu için, "*Kelime, kesinlikle yabancı kökenlidir.*", hükmü verilir. Sözlüklere bakıldığında da hükmün doğru olduğu görülür. *(Ar., 'aşk', Büyük Türkçe Sözlük)*

ırz Kökeni konusunda, kökün sonundaki harflere (ünsüz çiftine) bakarak, daha ilk anda, bir hüküm verilebilir: *Kökün sonunda, "lç, lk, lp, lt; nç, nk, nt; rç, rk, rp, rs, rt; st; şt" ünsüz çiftlerinin dışında bir ünsüz çifti varsa; kök, "Kesinlikle yabancı kökenlidir."* kuralından hareketle, kelimenin ya da kökün sonundaki ünsüz çifti, yabancı kökenli köklerde bulunabilecek ünsüz çiftlerinden birinden, *"rz"* den oluştuğu için, "*Kelime, kesinlikle yabancı kökenlidir.*", hükmü verilir. Sözlüklere bakıldığında da hükmün doğru olduğu görülür. *(Ar., "'irz", Büyük Türkçe Sözlük)*

köşk Kökeni konusunda, kökün sonundaki harflere (ünsüz çiftine) bakarak, daha ilk anda, bir hüküm verilebilir: *Kökün sonunda, "lç, lk, lp, lt; nç, nk, nt; rç, rk, rp, rs, rt; st; şt" ünsüz çiftlerinin dışında bir ünsüz çifti varsa; kök, "Kesinlikle yabancı kökenlidir."* kuralından hareketle, kelimenin ya da kökün sonundaki ünsüz çifti, yabancı kökenli köklerde bulunabilecek ünsüz çiftlerinden birinden, *"şk"* den oluştuğu için, "*Kelime, kesinlikle yabancı kökenlidir.*", hükmü verilir. Sözlüklere bakıldığında da hükmün doğru olduğu görülür. (Far. *"kûşk, kôşk"*; etimolojiturkce)

şans Kökeni konusunda, kökün sonundaki harflere (ünsüz çiftine) bakarak, daha ilk anda, bir hüküm verilebilir: *Kökün sonunda, "lç, lk, lp, lt; nç, nk, nt; rç, rk, rp, rs, rt; st; şt" ünsüz çiftlerinin dışında bir ünsüz çifti varsa; kök, "Kesinlikle yabancı kökenlidir."* kuralından hareketle, kelimenin ya da kökün sonundaki ünsüz çifti, yabancı kökenli köklerde bulunabilecek ünsüz çiftlerinden birinden, *"ns"* den oluştuğu için, "*Kelime, kesinlikle yabancı kökenlidir.*", hükmü verilir. Sözlüklere bakıldığında da hükmün doğru olduğu görülür. (Fr. *"chance"*, Büyük Türkçe Sözlük)

Uyarı: Bazı kelime ya da kökler vardır ki hece yapısı itibariyle, başındaki ve sonundaki harfler itibariyle *"Türkçe kökenli"* gibi algılanabilir; ancak bu, yanıltıcı olabilir.

Bu kelimeler, *Türkçe hece yapılarına uygun yapıdadır*, *kelimelerin başındaki ve sonundaki ünsüzler Türkçe kökenli köklerin başında ve sonunda bulunabilecek ünsüzlerdendir*. Bir başka ifadeyle, kelimelerin ilk harfi ve son harfi Türkçe kökenli kelimelerin başında ve sonunda bulunabilecek harflerdir. Ancak, yabancı kökenli kelimeler de bu yapıda olabilir.

Bütün bu durumlar dikkate alındığında, kelimelerin kökeni konusunda bir karar vermek doğru olmaz. Bu durumda yapılması gereken, sözlüklere bakmaktır:

şan Kökeni konusunda, hece yapısına, başındaki ve sonundaki harfe bakarak, *"Türkçe kökenlidir."* gibi algılanabilir; ancak bu yapıdaki kökler, *"yabancı kökenli de olabilir."* kuralından hareketle hükmün kesinlik kazanması için sözlüklere bakmak gerekir. *("şân", Ar., Büyük Türkçe Sözlük)*

poz Kökeni konusunda, hece yapısına, başındaki ve sonundaki harfe bakarak, *"Türkçe kökenlidir."* gibi algılanabilir; ancak bu yapıdaki kökler, *"yabancı kökenli de olabilir."* kuralından hareketle hükmün kesinlik kazanması için sözlüklere bakmak gerekir. *("pose", Fr., Büyük Türkçe Sözlük)*

Uyarı: Bazı kelime ya da kökler de vardır ki hece yapısı itibariyle, başındaki ve sonundaki harfler (ünsüz çiftleri) itibariyle *"Türkçe kökenli"* gibi algılanabilir; ancak bu da, yanıltıcı olabilir.

Bu kelimeler; *Türkçe hece yapılarına uygun yapıdadır, kelimelerin başındaki ünsüzler Türkçe kökenli kelimelerin başında bulunabilecek ünsüzlerdendir, kelimelerin sonundaki ünsüz çiftleri Türkçe kökenli köklerin sonunda bulunabilecek ünsüz çiftleriyle aynıdır*. Bir başka ifadeyle, kelimelerin başındaki harf ve sonundaki harfler Türkçe kökenli kelimelerin başında ve sonunda bulunabilecek harflerdir. Ancak, yabancı kökenli kelimeler de bu yapıda olabilir. Bütün bu durumlar dikkate alındığında, kelimelerin kökeni konusunda bir karar vermek doğru olmaz. Bu durumda yapılması gereken, **sözlüklere bakmak**tır:

ters Kelimeye bakıldığında; hece yapısına, başında ve sonundaki harflere (ünsüz çiftlerine) bakarak, *"Türkçe kökenli"* gibi algılanabilir: *Hece yapısı, Türkçe kökenli kelimelerin hece yapısına uymaktadır; başındaki ünsüz, Türkçe kökenli kelimelerin başında bulunabilecek ünsüzlerdendir; sonundaki ünsüz çifti, Türkçe kökenli kelimelerin sonunda bulunabilecek ünsüzlerdendir.* Ancak, bu durumlar, yabancı kökenli köklerde de olabilir. İşte bu durumda bir hüküm vermek zordur. Bu durumda yapılması gereken, sözlüklere bakarak hüküm vermektir. *("ters", T., Büyük Türkçe Sözlük)*

dert Kelimeye bakıldığında; hece yapısına, başında ve sonundaki harflere (ünsüz çiftlerine) bakarak, *"Türkçe kökenli"* gibi algılanabilir: *Hece yapısı, Türkçe kökenli kelimelerin hece yapısına uymaktadır; başındaki ünsüz, Türkçe kökenli kelimelerin başında bulunabilecek ünsüzlerdendir; sonundaki ünsüz çifti, Türkçe kökenli kelimelerin sonunda bulunabilecek ünsüzlerdendir.* Ancak, bu durumlar, yabancı kökenli köklerde de olabilir. İşte bu durumda bir hüküm vermek zordur. Bu durumda yapılması gereken, sözlüklere bakarak hüküm vermektir. *("dert", Far., 'derd', Büyük Türkçe Sözlük)*

sert Kelimeye bakıldığında; hece yapısına, sonundaki harflere (ünsüz çiftlerine) bakarak, *"Türkçe kökenli"* gibi algılanabilir: *Hece yapısı, Türkçe kökenli kelimelerin hece yapısına uymaktadır; başındaki ünsüz, Türkçe kökenli kelimelerin başında bulunabilecek ünsüzlerdendir; sonundaki ünsüz çifti, Türkçe kökenli kelimelerin sonunda bulunabilecek ünsüzlerdendir.* Ancak, bu durumlar, yabancı kökenli köklerde de olabilir. İşte bu durumda bir hüküm vermek zordur. Bu durumda yapılması gereken, sözlüklere bakarak hüküm vermektir. *("sert", Far., 'serd', Büyük Türkçe Sözlük)*

kart Kelimeye bakıldığında; hece yapısına, sonundaki harflere (ünsüz çiftlerine) bakarak, *"Türkçe kökenli"* gibi algılanabilir: *Hece yapısı, Türkçe kökenli kelimelerin hece yapısına uymaktadır; başındaki ünsüz, Türkçe kökenli kelimelerin başında bulunabilecek ünsüzlerdendir; sonundaki ünsüz çifti, Türkçe kökenli kelimelerin sonunda bulunabilecek ünsüzlerdendir.* Ancak, bu durumlar, yabancı kökenli köklerde de olabilir. İşte bu durumda bir hüküm vermek zordur. Bu durumda yapılması gereken, sözlüklere bakarak hüküm vermektir. *("kart", Fr., 'carte', Büyük Türkçe Sözlük)*

4. Kökün "-mek/-mak" eki alıp almaması

Bir kelimenin Türkçe ya da yabancı kökenli olduğuna dair bir hüküm verebilmek için, başvurulacak yollardan biri de, **kökün "-mek/-mak" eki alıp almamasıdır.** Bu duruma bakarak kesin bir hüküm verilebilir: Çünkü sonuna *"-mek, -mak"* eki alabilen kök, fiil oluşturur. Fiiller de Türkçe kökenlidir. Dolayısıyla böyle kökler, *"Kesinlikle Türkçe kökenlidir."*.

Bazı örneklerle konuyu pekiştirelim:

ol Kökeni konusunda, kökün sonuna "-mek, -mak" eki alıp almamasına bakarak, daha ilk anda kesin bir hükme varılır: *"Türkçe kökenlidir."*. Çünkü

"ol" kelimesi sonuna *"-mak"* eki alıp fiil oluşturduğu için, kesinlikle *"Türkçe kökenlidir."*.

öv Kökeni konusunda, kökün sonuna "-mek, -mak" eki alıp almamasına bakarak, daha ilk anda kesin bir hükme varılır: *"Türkçe kökenlidir."*. Çünkü *"öv"* kelimesi sonuna *"-mek"* eki alıp fiil oluşturduğu için, kesinlikle *"Türkçe kökenlidir."*.

bil Kökeni konusunda, kökün sonuna "-mek, -mak" eki alıp almamasına bakarak, daha ilk anda kesin bir hükme varılır: *"Türkçe kökenlidir."*. Çünkü *"bil"* kelimesi sonuna *"-mek"* eki alıp fiil oluşturduğu için, kesinlikle *"Türkçe kökenlidir."*.

yap Kökeni konusunda, kökün sonuna "-mek, -mak" eki alıp almamasına bakarak, daha ilk anda kesin bir hükme varılır: *"Türkçe kökenlidir."*. Çünkü *"yap"* kelimesi sonuna *"-mak"* eki alıp fiil oluşturduğu için, kesinlikle *"Türkçe kökenlidir."*.

ölç Kökeni konusunda, kökün sonuna "-mek, -mak" eki alıp almamasına bakarak, daha ilk anda kesin bir hükme varılır: *"Türkçe kökenlidir."*. Çünkü *"ölç"* kelimesi sonuna *"-mek"* eki alıp fiil oluşturduğu için, kesinlikle *"Türkçe kökenlidir."*.

ört Kökeni konusunda, kökün sonuna "-mek, -mak" eki alıp almamasına bakarak, daha ilk anda kesin bir hükme varılır: *"Türkçe kökenlidir."*. Çünkü *"ört"* kelimesi sonuna *"-mek"* eki alıp fiil oluşturduğu için, kesinlikle *"Türkçe kökenlidir."*.

Önemli: Sonuna "-mek, -mak" eki alarak hem fiil olan hem de isim kullanımı olan kökler (sesteş kökler ve ortak kökler) de *"Türkçe kökenli"*dir:

an Kökeni konusunda, sonuna *"-mek, -mak"* eki alıp almamasına, bunun yanı sıra isim olup olmamasına bakarak, daha ilk anda kesin bir hükme varılır: *"Türkçe kökenlidir."*. Çünkü *"an"* kelimesi sonuna *"-mak"* eki alıp fiil oluşturmasının yanı sıra bir de isim oluşturur.

ek Kökeni konusunda, sonuna *"-mek, -mak"* eki alıp almamasına, bunun yanı sıra isim olup olmamasına bakarak, daha ilk anda kesin bir hükme varılır: *"Türkçe kökenlidir."*. Çünkü *"ek"* kelimesi sonuna *"-mek"* eki alıp fiil oluşturmasının yanı sıra bir de isim oluşturur.

de Kökeni konusunda, kökün sonuna *"-mek, -mak"* eki alıp almamasına bakarak, daha ilk anda kesin bir hükme varılır: *"Türkçe kökenlidir."*. Çünkü *"de"* kelimesi, sonuna *"-mek"* eki alıp fiil oluşturduğu için, kesinlikle *"Türkçe kökenli"*dir.

ye Kökeni konusunda, kökün sonuna *"-mek, -mak"* eki alıp almamasına bakarak, daha ilk anda kesin bir hükme varılır: *"Türkçe kökenlidir."*. Çünkü *"ye"* kelimesi, sonuna *"-mek"* eki alıp fiil oluşturduğu için, kesinlikle *"Türkçe kökenli"*dir.

kan Kökeni konusunda, sonuna *"-mek, -mak"* eki alıp almamasına, bunun yanı sıra isim olup olmamasına bakarak, daha ilk anda kesin bir hükme varılır: *"Türkçe kökenlidir."*. Çünkü *"kan"* kelimesi sonuna *"-mak"* eki alıp fiil oluşturmasının yanı sıra bir de isim oluşturur.

art Kökeni konusunda, sonuna *"-mek, -mak"* eki alıp almamasına, bunun yanı sıra isim olup olmamasına bakarak, daha ilk anda kesin bir hükme varılır: *"Türkçe kökenlidir."*. Çünkü *"art"* kelimesi sonuna *"-mak"* eki alıp fiil oluşturmasının yanı sıra bir de isim oluşturur.

kırp Kökeni konusunda, kökün sonuna *"-mek, -mak"* eki alıp almamasına bakarak, daha ilk anda kesin bir hükme varılır: *"Türkçe kökenlidir."*. Çünkü *"kırp"* kelimesi sonuna *"-mak"* eki alıp fiil oluşturduğu için, kesinlikle *"Türkçe kökenlidir."*.

tart Kökeni konusunda, kökün sonuna *"-mek, -mak"* eki alıp almamasına bakarak, daha ilk anda kesin bir hükme varılır: *"Türkçe kökenlidir."*. Çünkü *"tart"* kelimesi sonuna *"-mak"* eki alıp fiil oluşturduğu için, kesinlikle *"Türkçe kökenlidir."*.

5. Ünlüler arasındaki uyum (Ünlülerine bakmak)

Bir kelimenin Türkçe ya da yabancı kökenli olduğuna dair bir hüküm verebilmek için, başvurulacak yollardan biri de, kökte birden fazla ünlü varsa, ünlülerine bakmaktır. Bu duruma bakarak bir hüküm verilebilir: **Bir kelimenin ünlüleri arasında kalınlık (kalın-kalın) ya da incelik (ince-ince) bakımından bir uyum varsa; bu, o kelimenin *"Çok büyük ihtimalle Türkçe kökenli olduğunu gösterir."*. Ancak bu uyum, Türkçeleştirilmiş bazı kelimelerde de, yani yabancı kökenli bazı kelimelerde de görülebilir.** Bunun için hükme ihtiyatla yaklaşıp kesin hüküm için sözlüklere bakmak doğru olur.

Bu yapıdaki kökler, iki ya da daha fazla heceli köklerdir. Bu köklerde çok değişik yapılara rastlanır. Dolayısıyla kökün yapısına bakarak kökeni konusunda bir hüküm vermek zordur. Ancak fiil köklü yapılarda bir hüküm verilebilir.

Burada önemli bir hususu daha belirtmek gerekir: **Ünlüleri arasında kalınlık ya da incelik bakımından uyum olan kelime ya da köklerde, sözlüklere bakmadan, kesin hüküm verilebilecek bazı durumlar da vardır:**

- *Kelimenin başındaki harf ya da harflere bakmak*
- *Kelimenin sonundaki harf ya da harflere bakmak*

Bu durumlara bakılarak, kelimenin kökeni hakkında **kesin bir hüküm** verilebilir.

Uyarı: Türkiye Türkçesinde **kalınlık-incelik uyumunun bozulduğu bazı durumlar** vardır. Bunlar, bu kuralın istisnasını oluşturur:

1. Kökü değişime uğramış Türkçe kökenli bazı kelimeler

anne (ana), *kardeş* (karındaş-kardaş), *elma* (alma), *ela* (ala), *şişman* (şışman), *inan-* (ınan-), *hangi* (kangı), *hani* (kanı)

2. Bitişik yazılan bazı birleşik kelimeler

2.1. Bazı birleşik isimler

Atatürk, binbaşı, Çanakkale

2.2. Yardımcı fiillerle kurulan bazı birleşik fiiller

sabretmek, kahreylemek

2.3. Yeterlik fiilleriyle kurulan bazı birleşik fiiller

çıkarabilmek, ağlayabilmek, bakıvermek

Bazı örneklerle konuyu pekiştirelim:

ince Kökeni konusunda, ünlülerine bakarak, hemen daha ilk anda bir hüküm verilebilir: *"Çok büyük ihtimalle Türkçe kökenlidir.". "Bir kelimenin ünlüleri arasında kalınlık (kalın-kalın) ya da incelik (ince-ince) bakımından bir uyum varsa; bu, o kelimenin "Çok büyük ihtimalle Türkçe kökenli olduğunu gösterir.". Ancak bu uyum, Türkçeleştirilmiş bazı kelimelerde de, yani yabancı kökenli bazı kelimelerde de görülebilir."* kuralı gereğince, ünlüleri arasında uyum olsa da, yukarıdaki uyarıyı dikkate alarak, bu hükmün yanıltıcı olabileceği unutulmamalıdır. Kesin hüküm verebilmek için sözlüklere bakmak doğru olur. *("ince", T., Büyük Türkçe Sözlük)*

sarı Kökeni konusunda, ünlülerine bakarak, hemen daha ilk anda bir hüküm verilebilir: *"Çok büyük ihtimalle Türkçe kökenlidir.". "Bir kelimenin ünlüleri arasında kalınlık (kalın-kalın) ya da incelik (ince-ince) bakımından bir uyum varsa; bu, o kelimenin "Çok büyük ihtimalle Türkçe kökenli olduğunu gösterir.". Ancak bu uyum, Türkçeleştirilmiş bazı kelimelerde de, yani yabancı kökenli bazı kelimelerde de görülebilir."* kuralı gereğince, ünlüleri arasında uyum olsa da, yukarıdaki uyarıyı dikkate alarak, bu

hükmün yanıltıcı olabileceği unutulmamalıdır. Kesin hüküm verebilmek için sözlüklere bakmak doğru olur. *(sarı, T., Büyük Türkçe Sözlük)*

ordu Kökeni konusunda, ünlülerine bakarak, hemen daha ilk anda bir hüküm verilebilir: *"Çok büyük ihtimalle Türkçe kökenlidir.". "Bir kelimenin ünlüleri arasında kalınlık (kalın-kalın) ya da incelik (ince-ince) bakımından bir uyum varsa; bu, o kelimenin "Çok büyük ihtimalle Türkçe kökenli olduğunu gösterir.". Ancak bu uyum, Türkçeleştirilmiş bazı kelimelerde de, yani yabancı kökenli bazı kelimelerde de görülebilir."* kuralı gereğince, ünlüleri arasında uyum olsa da, yukarıdaki uyarıyı dikkate alarak, bu hükmün yanıltıcı olabileceği unutulmamalıdır. Kesin hüküm verebilmek için sözlüklere bakmak doğru olur. *("ordu", T., Büyük Türkçe Sözlük)*

para Kökeni konusunda, ünlülerine bakarak, hemen daha ilk anda bir hüküm verilebilir: *"Çok büyük ihtimalle Türkçe kökenlidir.". "Bir kelimenin ünlüleri arasında kalınlık (kalın-kalın) ya da incelik (ince-ince) bakımından bir uyum varsa; bu, o kelimenin "Çok büyük ihtimalle Türkçe kökenli olduğunu gösterir.". Ancak bu uyum, Türkçeleştirilmiş bazı kelimelerde de, yani yabancı kökenli bazı kelimelerde de görülebilir."* kuralı gereğince, ünlüleri arasında uyum olsa da, yukarıdaki uyarıyı dikkate alarak, bu hükmün yanıltıcı olabileceği unutulmamalıdır. Kesin hüküm verebilmek için sözlüklere bakmak doğru olur. *(Far., 'pâre', Büyük Türkçe Sözlük)*

kendi Kökeni konusunda, ünlülerine bakarak, hemen daha ilk anda bir hüküm verilebilir: *"Çok büyük ihtimalle Türkçe kökenlidir.". "Bir kelimenin ünlüleri arasında kalınlık (kalın-kalın) ya da incelik (ince-ince) bakımından bir uyum varsa; bu, o kelimenin "Çok büyük ihtimalle Türkçe kökenli olduğunu gösterir.". Ancak bu uyum, Türkçeleştirilmiş bazı kelimelerde de, yani yabancı kökenli bazı kelimelerde de görülebilir."* kuralı gereğince, ünlüleri arasında uyum olsa da, yukarıdaki uyarıyı dikkate alarak, bu hükmün yanıltıcı olabileceği unutulmamalıdır. Kesin hüküm verebilmek için sözlüklere bakmak doğru olur. *("kendi", T., Büyük Türkçe Sözlük)*

petek Kökeni konusunda, ünlülerine bakarak, hemen daha ilk anda bir hüküm verilebilir: *"Çok büyük ihtimalle Türkçe kökenlidir.". "Bir kelimenin ünlüleri arasında kalınlık (kalın-kalın) ya da incelik (ince-ince) bakımından bir uyum varsa; bu, o kelimenin "Çok büyük ihtimalle Türkçe kökenli olduğunu gösterir.". Ancak bu uyum, Türkçeleştirilmiş bazı keli-*

melerde de, yani yabancı kökenli bazı kelimelerde de görülebilir." kuralı gereğince, ünlüleri arasında uyum olsa da, yukarıdaki uyarıyı dikkate alarak, bu hükmün yanıltıcı olabileceği unutulmamalıdır. Kesin hüküm verebilmek için sözlüklere bakmak doğru olur. *(petek, T., Büyük Türkçe Sözlük)*

sakız Kökeni konusunda, ünlülerine bakarak, hemen daha ilk anda bir hüküm verilebilir: *"Çok büyük ihtimalle Türkçe kökenlidir.". "Bir kelimenin ünlüleri arasında kalınlık (kalın-kalın) ya da incelik (ince-ince) bakımından bir uyum varsa; bu, o kelimenin "Çok büyük ihtimalle Türkçe kökenli olduğunu gösterir.". Ancak bu uyum, Türkçeleştirilmiş bazı kelimelerde de, yani yabancı kökenli bazı kelimelerde de görülebilir."* kuralı gereğince, ünlüleri arasında uyum olsa da, yukarıdaki uyarıyı dikkate alarak, bu hükmün yanıltıcı olabileceği unutulmamalıdır. Kesin hüküm verebilmek için sözlüklere bakmak doğru olur. *(sakız, T., Büyük Türkçe Sözlük)*

karar Kökeni konusunda, ünlülerine bakarak, hemen daha ilk anda bir hüküm verilebilir: *"Çok büyük ihtimalle Türkçe kökenlidir.". "Bir kelimenin ünlüleri arasında kalınlık (kalın-kalın) ya da incelik (ince-ince) bakımından bir uyum varsa; bu, o kelimenin "Çok büyük ihtimalle Türkçe kökenli olduğunu gösterir.". Ancak bu uyum, Türkçeleştirilmiş bazı kelimelerde de, yani yabancı kökenli bazı kelimelerde de görülebilir."* kuralı gereğince, ünlüleri arasında uyum olsa da, yukarıdaki uyarıyı dikkate alarak, bu hükmün yanıltıcı olabileceği unutulmamalıdır. Kesin hüküm verebilmek için sözlüklere bakmak doğru olur. *(Ar., 'karâr', Büyük Türkçe Sözlük)*

sebep Kökeni konusunda, ünlülerine bakarak, hemen daha ilk anda bir hüküm verilebilir: *"Çok büyük ihtimalle Türkçe kökenlidir.". "Bir kelimenin ünlüleri arasında kalınlık (kalın-kalın) ya da incelik (ince-ince) bakımından bir uyum varsa; bu, o kelimenin "Çok büyük ihtimalle Türkçe kökenli olduğunu gösterir.". Ancak bu uyum, Türkçeleştirilmiş bazı kelimelerde de, yani yabancı kökenli bazı kelimelerde de görülebilir."* kuralı gereğince, ünlüleri arasında uyum olsa da, yukarıdaki uyarıyı dikkate alarak, bu hükmün yanıltıcı olabileceği unutulmamalıdır. Kesin hüküm verebilmek için sözlüklere bakmak doğru olur. *(Ar., 'sebeb', Büyük Türkçe Sözlük)*

terzi Kökeni konusunda, ünlülerine bakarak, hemen daha ilk anda bir hüküm verilebilir: *"Çok büyük ihtimalle Türkçe kökenlidir.". "Bir kelimenin ünlüleri arasında kalınlık (kalın-kalın) ya da incelik (ince-ince) bakımından*

bir uyum varsa; bu, o kelimenin "Çok büyük ihtimalle Türkçe kökenli olduğunu gösterir.". Ancak bu uyum, Türkçeleştirilmiş bazı kelimelerde de, yani yabancı kökenli bazı kelimelerde de görülebilir." kuralı gereğince, ünlüleri arasında uyum olsa da, yukarıdaki uyarıyı dikkate alarak, bu hükmün yanıltıcı olabileceği unutulmamalıdır. Kesin hüküm verebilmek için sözlüklere bakmak doğru olur. *(Far., 'derzî', Büyük Türkçe Sözlük)*

vitrin Kökeni konusunda, ünlülerine bakarak, hemen daha ilk anda bir hüküm verilebilir: *"Çok büyük ihtimalle Türkçe kökenlidir.". "Bir kelimenin ünlüleri arasında kalınlık (kalın-kalın) ya da incelik (ince-ince) bakımından bir uyum varsa; bu, o kelimenin "Çok büyük ihtimalle Türkçe kökenli olduğunu gösterir.". Ancak bu uyum, Türkçeleştirilmiş bazı kelimelerde de, yani yabancı kökenli bazı kelimelerde de görülebilir.*" kuralı gereğince, ünlüleri arasında uyum olsa da, yukarıdaki uyarıyı dikkate alarak, bu hükmün yanıltıcı olabileceği unutulmamalıdır. Kesin hüküm verebilmek için sözlüklere bakmak doğru olur. *(Fr., 'vitrine' Büyük Türkçe Sözlük)*

Hatırlatma: Ünlüleri arasında kalınlık ya da incelik bakımından uyum olan kelime ya da köklerde, sözlüklere bakmadan, kesin hüküm verilebilecek bazı durumlar da vardı:

- *Kelimenin başındaki harf ya da harflere bakmak*
- *Kelimenin sonundaki harf ya da harflere bakmak*

Bu durumlara bakılarak, kelimenin kökeni hakkında **kesin bir hüküm** verilebilirdi.

fazla Kökeni konusunda, ünlülerine ve kelimenin başındaki harfe (ünsüze) bakarak, *"Yabancı kökenlidir"* hükmü verilebilir. Çünkü kelime, Türkçe kökenli kelimelerin başında bulunamayacak *"c, f, h, j, l, m, n, r, z"* harflerinden biri ile, *"f"* ile başlamaktadır. Diğer taraftan bu kelime, *"f"* ile başlayan istisna kelimelerden biri de olmadığı için hüküm kesinlik kazanır. Sözlüklere bakıldığında da hükmün doğru olduğu görülür. *(fazla, Ar., Büyük Türkçe Sözlük)*

hedef Kökeni konusunda, ünlülerine ve kelimenin başındaki harfe (ünsüze) bakarak, *"Yabancı kökenlidir."* hükmü verilebilir. Çünkü kelime, Türkçe kökenli kelimelerin başında bulunamayacak *"c, f, h, j, l, m, n, r, z"* harflerinden biri ile, *"h"* ile başlamaktadır. Diğer taraftan bu kelime, *"h"* ile başlayan istisna kelimelerden biri de olmadığı için hüküm kesinlik kazanır. Sözlüklere bakıldığında da hükmün doğru olduğu görülür. *(hedef, Ar., Büyük Türkçe Sözlük)*

5.2.2. Yabancı kökenliler

Türkiye Türkçesinde kelimelerin yaklaşık %14'ü, yabancı kökenlidir.

Bir kelimenin kökünün yabancı kökenli olup olmadığı şu durumlardan anlaşılabilir:

- *Hece yapısı*
- *Kökün başındaki harf ya da harfler*
- *Kökün sonundaki harf ya da harfler*
- *Kökün içindeki harf ya da harfler*
- *Kökün "-mek/-mak" eki alıp almaması*
- *Ünlüler arasındaki uyum*

Şimdi sırasıyla bunlara bakalım:

1. Hece yapısı

Bu yapılar çok çeşitlilik gösterir. Yabancı kökenli kökler, Türkçe kökenli köklerle aynı yapıda olabileceği gibi başka başka yapılarda da olabilir. Bu yapıların en belirgin olanı, bu köklerin başında iki ünsüz bulunabilmesidir. Yani başında iki ünsüz bulunan kökler (Eski Türkçede kullanılan; *"ey, hey"* anlamında kullanılan 'bre" hariç) muhakkak yabancı kökenlidir.

Köklerin yabancı kökenli olduğunu gösteren yapılardan bazıları şunlardan oluşur:

1. Ünsüz+Ünsüz+Ünlü+Ünsüz	*spor+, tren+, plan+*
2. Ünsüz+Ünsüz+Ünsüz+Ünlü+Ünsüz	*stres+,*
3. Ünsüz+Ünlü+Ünlü+Ünsüz	*fiil+, şiir+, reis+, şuur+, faiz+, hain+*
***4.* Ünlü+Ünsüz+Ünsüz+Ünsüz+ Ünlü+Ünsüz**	*eksper+ (bilirkişi), ekstra+*

…

Bu yapıdaki kelimeler, muhakkak yabancı kökenlidir. Bu yapıların dışında daha birçok yapı, yabancı kökenli kelimelerin yapısını oluşturur:

- *fikir+, defter+, ideoloji+, gazete+, kumpas+, tehdit+, istiklal+, komplo+, kampanya+…*

2. Kökün başındaki harf ya da harfler

Kökün başındaki harfe bakıldığında, bir kelimenin yabancı kökenli olduğuna dair bir hüküm verilebilir. Bu hükmün verilebilmesi için şu kuralların bilinmesi gerekir:

- **Yabancı kökenli kökler, ünlülerin hepsi ile başlayabilir.**
- **Yabancı kökenli kökler, ünsüzlerin hepsi ile başlayabilir; ancak Türkiye Türkçesinde "c, f, h, l, m, n, r, z" ile başlayan kelimeler, çok büyük çoğunlukla yabancı kökenlidir.**
- **"j" ile başlayan kelimeler kesinlikle yabancı kökenlidir.**
- **"ğ" ile başlayan yabancı kökenli kelime yoktur.**
- **Türkiye Türkçesinde yabancı kökenli kelimelerde henüz "q", "x" ve "w" kullanılmamaktadır.**
- **Yabancı kökenli köklerde kökün başında iki ünlü yan yana bulunabilir:**

  ***ia**şe, **ia**de*

- **Yabancı kökenli köklerde kökün başında iki ünsüz yan yana bulunabilir:**

  ***dr**am, **gr**am, **kr**al, **sp**or, **tr**en, **pr**oje*

- **Yabancı kökenli köklerde kökün başında üç ünsüz yan yana bulunabilir:**

  ***str**es, **str**ateji*

3. Kökün sonundaki harf ya da harfler

Kökün sonundaki harfe bakıldığında, bir kelimenin yabancı kökenli olduğuna dair bir hüküm verilebilir. Bu hükmün verilebilmesi için şu kuralların bilinmesi gerekir:

- **Yabancı kökenli kökler, ünlülerin hepsi ile bitebilir:**

  *kadr**o**, kor**o**, as**i**, fed**a***

- **Yabancı kökenli kökler, bütün ünsüzlerle bitebilir:**

  *profesör, tesi**s***

- **Sonu "p, ç, t, k" ile biten yabancı kökenli köklerin çoğu, artlarına bir ünlü aldıklarında p, b'ye; ç, c'ye; t, d'ye, k de, g ye da ğ'ye dönüşerek asıllarına dönmüş olur:**

  *kita**p**+ı>kitab**ı**, sebe**p**+i>sebe**b**i*

*hara**ç**+a>hara**c**a, muhta**ç**+ım>muhta**c**ım*

*cil**t**+i>cil**d**i, meto**t**+u>meto**d**u, ümi**t**+i>ümi**d**i*

*cen**k**+i>cengi, ren**g**+e>renge*

- **Yabancı kökenli köklerde kökün sonunda iki ünsüz yan yana bulunabilir:**

  *a**şk**+, fe**rt**+, fi**lm**+, kö**şk**+, ta**rz**+*

- **Yabancı kökenli köklerde kökün sonunda üç ünsüz yan yana bulunabilir:**

  *kua**rtz***

- **Yabancı kökenli köklerde kökün iç sesinde üç ünsüz yan yana bulunabilir:**

  *a**ktr**is+, e**ksp**er+, sü**rpr**iz+*

4. Kökün içindeki harf ya da harfler

Bir kelime kökünün yabancı kökenli olduğunu anlamanın yollarından biri de kökün içindeki bazı harf ya da harflere bakmaktan geçer. Bu konuda belirli birkaç kuralı bulunmaktadır. Bunlar:

- Kökün içinde birbirinin aynısı iki ünlü yan yana gelmişse; bu, o kökün yabancı kökenli olduğunu gösterir:

  fiil, şiir, şuur

- Kökün içinde birbirinden farklı iki ünlü yan yana gelmişse; bu, o kökün yabancı kökenli olduğunu gösterir:

  fail, şair, faiz

- Kökün ikinci hecesinde "o" ünlüsü varsa; bu, o kökün yabancı kökenli olduğunu gösterir:

  koro, solo, kolon

- Kökün içinde birbirinin aynısı iki ünsüz yan yana gelmişse; bu, o kökün yabancı kökenli olduğunu gösterir:

  dikkat, bakkal, şiddet

- Kökün içinde üç ya da dört ünsüz yan yana gelmişse; bu, o kökün yabancı kökenli olduğunu gösterir:

  ekspер, ekstra

5. Kökün "-mek/-mak" eki alıp almaması

Bir kelime kökünün yabancı kökenli olduğunu anlamanın yollarından biri de kökün -mek/-mak almamasıdır. Yabancı kökenli kökler, sonlarına bu eki almazlar.

teknik-~~mek~~

6. Ünlüler arasındaki uyum

Bir kelimenin yabancı kökenli olup olmadığını anlamanın önemli yollarından biri, kökte birden fazla ünlü varsa, ünlülerine bakmaktır. Kökteki ünlülere bakarak kelimenin yabancı kökenli olup olmadığı konusunda bir hükme varılabilir. Bir başka ifadeyle, bir kelimenin kökünde birden fazla ünlü varsa, ünlüler arasındaki kalınlık-incelik uyumuna bakılarak bir hüküm çıkarılabilir.

Yabancı kökenli kelimelerde ünlüler arasında uyuma, bazı istisna kelimeler hariç, az rastlanır. Ünlüleri arasında uyum olmayan kelimeler için kesin hüküm verilebilir: "*Yabancı kökenlidir.*"

insan+ Kelimenin ilk ünlüsü ince olup ardından gelen ünlü kalın olduğu için, yani ünlüler arasında uyum olmadığı için; kelime, yabancı kökenlidir.

kitap+ Kelimenin ilk ünlüsü ince olup ardından gelen ünlü kalın olduğu için, yani ünlüler arasında uyum olmadığı için; kelime, yabancı kökenlidir.

şahin+ Kelimenin ilk ünlüsü kalın olup ardından gelen ünlü ince olduğu için, yani ünlüler arasında uyum olmadığı için; kelime, yabancı kökenlidir.

kibar+ Kelimenin ilk ünlüsü ince olup ardından gelen ünlü kalın olduğu için, yani ünlüler arasında uyum olmadığı için; kelime, yabancı kökenlidir.

intikam+ Kelimenin ilk iki ünlüsü ince olup üçüncü ünlüsü kalın olduğu için, yani ünlüler arasında uyum olmadığı için; kelime, yabancı kökenlidir.

Uyarı: Yabancı kökenli bazı kelimeler de, tıpkı Türkçe kökenli kelimeler gibi, kalınlık-incelik uyumuna sahiptir. Bu uyum, daha çok, bu kelimelerin Türkçeleştirilmesinden kaynaklanmıştır; yani bazı kelimeler Türkçeleştirilirken ünlü uyumuna uydurularak Türkçeleştirilmiştir. Bu kelimeler, ünlü uyumu açısından bakıldığında, bir zorluk oluşturabilir. Bunun için de bu kelimelerin kökenleri konusunda iki yol izlenir:

* **Kelimenin başında "c, f, h, j, l, m, n, r, z" ünsüzlerinden biri var ise; bu, o kelimenin kökeni konusunda belirleyici bir durum oluşturur: *"Yabancı kökenlidir."***

fener+ Kelimenin ilk ünlüsü **ince** ünlü olup ardından gelen ünlü de **ince** olduğu için; kelime, ünlü uyumuna uymaktadır. Bu yapısı itibariyle de, Türkçe kökenli yapılara uygun yapıdadır. Ancak kelimenin ilk harfine bakıldığında, *"f"* harfi, birkaç istisna kelime hariç, Türkçe kökenli kelimelerin başında bulunmayacak harflerden olduğu için kelimenin yabancı kökenli olma ihtimali kuvvet kazanmıştır. Bu kelime, *"f"* ile başlayan istisna kelimelerden de olmadığı için; hüküm, kesinlik kazanır. Sözlüklere bakıldığında da hükmün doğru olduğu görülür. *(fener, Rum., Büyük Türkçe Sözlük)*

hayran+ Kelimenin ilk ünlüsü **kalın** ünlü olup ardından gelen ünlü de **kalın** olduğu için; kelime, ünlü uyumuna uymaktadır. Bu yapısı itibariyle de, Türkçe kökenli yapılara uygun yapıdadır. Ancak kelimenin ilk harfine bakıldığında, *"h"* harfi, birkaç istisna kelime hariç, Türkçe kökenli kelimelerin başında bulunmayacak harflerden olduğu için kelimenin yabancı kökenli olma ihtimali kuvvet kazanmıştır. Bu kelime, *"h"* ile başlayan istisna kelimelerden de olmadığı için; hüküm, kesinlik kazanır. Sözlüklere bakıldığında da hükmün doğru olduğu görülür. *(Ar., 'hayrân', Büyük Türkçe Sözlük)*

masal+ Kelimenin ilk ünlüsü **kalın** ünlü olup ardından gelen ünlü de **kalın** olduğu için; kelime, ünlü uyumuna uymaktadır. Bu yapısı itibariyle de, Türkçe kökenli yapılara uygun yapıdadır. Ancak kelimenin ilk harfine bakıldığında, *"m"* harfi, birkaç istisna kelime hariç, Türkçe kökenli kelimelerin başında bulunmayacak harflerden olduğu için kelimenin yabancı kökenli olma ihtimali kuvvet kazanmıştır. Bu kelime, *"m"* ile başlayan istisna kelimelerden de olmadığı için; hüküm, kesinlik kazanır. Sözlüklere bakıldığında da hükmün doğru olduğu görülür. *(Ar., 'mesel', Büyük Türkçe Sözlük)*

nesir+ Kelimenin ilk ünlüsü **ince** ünlü olup ardından gelen ünlü de **ince** olduğu için; kelime, ünlü uyumuna uymaktadır. Bu yapısı itibariyle de, Türkçe kökenli yapılara uygun yapıdadır. Ancak kelimenin ilk harfine bakıldığında, *"n"* harfi, birkaç istisna kelime hariç, Türkçe kökenli kelimelerin başında bulunmayacak harflerden olduğu için kelimenin yabancı kökenli olma ihtimali kuvvet kazanmıştır. Bu kelime, *"n"* ile başlayan istisna kelimelerden de olmadığı için; hüküm, kesinlik kazanır. Sözlüklere bakıldığında da hükmün doğru olduğu görülür. *(Ar., 'nesr', Büyük Türkçe Sözlük)*

* **Kelimenin başında "c, f, h, j, l, m, n, r, z" ünsüzlerinin dışında bir ünsüz var ise; bu, o kelimenin kökeni konusunda hüküm vermekte bir zorluk oluşturur.** Bu durumda yapılması gereken ise, sözlüklere bakmaktır.

saray+ Kelimenin ilk ünlüsü **kalın** ünlü olup ardından gelen ünlü de **kalın** olduğu için; kelime, ünlü uyumuna uymaktadır. Bu yapısı itibariyle, Türkçe kökenli yapılara uygun yapıdadır. Kelimenin başındaki harf de Türkçe kökenli kelimelerde bulunabilecek harflerdendir. Bu durumda belki, kelimenin sonundaki harfe de bakılabilir. Buna da bakıldığında bu harf de, Türkçe kökenli kelimelerde bulunabilecek harflerdendir. Bu durumda yapılması gereken tek şey, sözlüklere bakmaktır. Sözlüklere bakıldığında da kelimenin yabancı kökenli olduğu görülür. *(Far., "serây", Büyük Türkçe Sözlük)*

karar+ Kelimenin ilk ünlüsü **kalın** ünlü olup ardından gelen ünlü de **kalın** olduğu için; kelime, ünlü uyumuna uymaktadır. Bu yapısı itibariyle, Türkçe kökenli yapılara uygun yapıdadır. Kelimenin başındaki harf de Türkçe kökenli kelimelerde bulunabilecek harflerdendir. Bu durumda belki, kelimenin sonundaki harfe de bakılabilir. Buna da bakıldığında bu harf de, Türkçe kökenli kelimelerde bulunabilecek harflerdendir. Bu durumda yapılması gereken tek şey, sözlüklere bakmaktır. Sözlüklere bakıldığında da kelimenin yabancı kökenli olduğu görülür. *(Ar., "karâr", Büyük Türkçe Sözlük)*

sebep+ Kelimenin ilk ünlüsü **ince** ünlü olup ardından gelen ünlü de **ince** olduğu için; kelime, ünlü uyumuna uymaktadır. Bu yapısı itibariyle, Türkçe kökenli yapılara uygun yapıdadır. Kelimenin başındaki harf de Türkçe kökenli kelimelerde bulunabilecek harflerdendir. Bu durumda belki, kelimenin sonundaki harfe de bakılabilir. Buna da bakıldığında bu harf de, Türkçe kökenli kelimelerde bulunabilecek harflerdendir. Bu durumda yapılması gereken tek şey, sözlüklere bakmaktır. Sözlüklere bakıldığında da kelimenin yabancı kökenli olduğu görülür. *(sebep, Far., "sebeb", Büyük Türkçe Sözlük)*

5.3. Türleri Bakımından Kökler

Kökler, türlerine göre ya isim köklüdürler ya da fiil köklüdürler. Bu nedenle, Türkiye Türkçesinde kökler, *"isim kökleri"* ve *"fiil kökleri"* şeklinde ikiye ayrılır. Bunun yanı sıra bazı dil bilgisi kitaplarında değişik sınıflandırmalar da yapılmıştır.

Öneri: Bu konuda şöyle tasnifler yapmak da mümkün olabilir:

1. Soylarına göre kelime kökleri

1.1. İsim kökleri

1.2. Fiil kökleri

2. Anlamlarına göre kelime kökleri

2.1. Tek başına anlamlı kelime kökleri (Anlamlı kelime kökleri)

2.2. Başka kelimelerle anlamlı kelime kökleri (Görevli kelime kökleri)

3. Türlerine göre kelime kökleri

3.1. İsim kökleri

3.2. Fiil kökleri

3.3. Sıfat kökleri

3.4. Zarf kökleri

3.5. Zamir kökleri

3.6. Edat kökleri

3.7. Bağlaç kökleri

3.8. Ünlem kökleri

5.3.1. İsim köklü kökler

Kökleri, isim ya da isim soylu olan köklerdir. Sonuna *"-mek/-mak"* eki almayan köklerin hepsi, isim köküdür.

- *ay+, beş+, can+, el+, gün+, ön+, söz+,*

İsim kökleri; *isimler* ile *sıfatlar, zamirler, zarflar, edatlar, bağlaçlar* ve *ünlemler*den oluşur. Bir başka ifadeyle, fiillerin dışındaki bütün kelime türlerinin kökü, isim köklü olarak kabul edilir.

5.3.2. Fiil köklü kökler

Kökleri, fiil olan köklerdir. Sonuna *"-mek/-mak"* eki alan sözcüklerin hepsi, fiil köküdür.

- *bil-, duy-, gör-, işit-, kırp-, sırıt-, vur-*

Önemli: Aldıkları ekler vasıtasıyla zarflaşan, sıfatlaşan, bir başka ifadeyle tür değiştiren kelimeler vardır. Bu zarflar ve sıfatlar, aslında fiil köklüdürler; ancak aldıkları ekler vasıtasıyla, cümle içindeki konumları nedeniyle, artık isimleşmişlerdir.

- *"Tanıdık birine benziyor."* cümlesinde *"tanıdık"* kelimesi, kelime itibariyle sıfattır. Kelimenin köküne bakıldığında, kökü, *"tanı-"* fiilidir. Kelime fiil köklü olmasına rağmen aldığı *"-dık"* eki vasıtasıyla artık isimleşmiştir.
- *"Kandırılmış gençler gördüm."* cümlesinde *"kandırılmış"* kelimesi, kelime itibariyle sıfattır. Kelimenin köküne bakıldığında, kökü, *"kan-"* fiilidir. Kelime fiil köklü olmasına rağmen aldığı *"-dır, ıl-"* ekleri de fiil köklü yapıyı devam ettirmesine rağmen en sonuna aldığı *"-mış"* eki vasıtasıyla artık isimleşmiştir.
- *"Ne yaptığımı hatırlamıyorum."* cümlesinde *"yaptığımı"* kelimesi, bir bütün olarak (kelime hâlinde) zarftır. Kelimenin köküne bakıldığında, kökü, *"yap-"* fiilidir. Kelime, fiil köklü olmasına rağmen aldığı *"-tığım, -ı"* ekleri vasıtasıyla isimleşmiştir.
- *"Bilmeden konuşma!"* cümlesinde *"bilmeden"* kelimesi, bir bütün olarak (kelime hâlinde) zarftır. Kelimenin köküne bakıldığında, kökü, *"bil-"* fiilidir; yani kelime, fiil köklüdür. Kelime, fiil köklü olmasına rağmen aldığı *"-meden"* eki vasıtasıyla isimleşmiştir.

Uyarı: Anlamsız kök yoktur; ancak bazı kökler vardır ki bunlar özellikle kendinden önceki veya sonraki kelimeyle, cümle içindeki kullanımıyla anlam kazanır. Tek başlarına anlamlı bir bütünlük oluşturmakta zorlanacağımız bu kökler, tür olarak edatlar ve bağlaçlardan oluşur.

- *Vatan **için** can feda!*
- *Gelecektim **ama** işim çıktı.*

6. BÖLÜM

SÖZLÜKLER

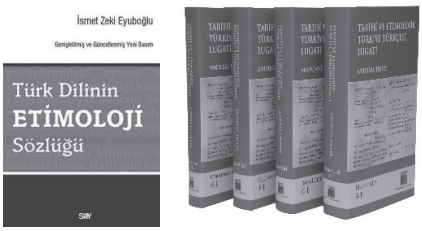

Bölümde Yer Alan Konular

6. Sözlükler

6.1. Etimoloji (Köken Bilgisi) Sözlükleri

6.2. Çağdaş Türkçe Sözlükler

6.3. İlk Türkçe Sözlükler

6.4. Türkiye Türkçesinin Tarihî Sözlükleri

6.5. Ansiklopedik Sözlükler

6.6. Türkiye Türkçesinden Diğer Türk Lehçelerine, Diğer Türk Lehçelerinden Türkiye Türkçesine Olan Sözlükler

6.7. Türkçeden Başka Dillere, Başka Dillerden Türkçeye Olan Sözlükler

6.8. Türkçedeki Yabancı Kökenli Sözcüklerle İlgili Sözlükler

6.9. Yabancı Sözlükler

6.10. Türk Dil Kurumunun İnternet Sitesindeki Sözlükler

6.11. İnternetteki Sözlük Sitelerindeki Sözlükler

6. Sözlükler

Dil, bir okyanus. Bu okyanusun canlıları, kelimeler. Okyanus, kelimelerle dolu. Pusulasız, haritasız dil okyanusunda yol alınmaz. Bu okyanusta pusula, harita; sözlükler.

Sözlükler; rehber, kılavuz, yol gösterici… Onlarla yol alıyoruz. Onlarla yeni keşiflere çıkıyoruz. Bazen bildiklerimizi buluyoruz onlarda, bazen bilmediklerimizi…

Sözlükler; kelimelerin evi. En saf, en yalın, en duru hâlleriyle kelimeler bu evde bulunuyorlar. Bu ev, onların sığınağı, limanı. Kimileri çok yer kaplıyor, kimileri az. Kimileri çok yer dolduruyor, kimileri az bir yer kaplıyor.

Sözlükler; mazi, hâl… Geçmişi ve bugünü yarınlara taşıyan. Toplumların hafızası, belleği… Cemil Meriç (2004: 86) diyor ki, *"Kamus, bir milletin hafızası, yani kendisi; heyecanıyla, haysiyetiyle, şuuruyla."*

Kelimeler, dil okyanusunun canlıları… Onlarla besleniyoruz, onlarla hayatımızı devam ettiriyoruz. Hayatımızda hep olanlar var, hayatımızdan tamamen çıkanlar var, hayatımıza arada sırada girip çıkanlar var.

Kelimeler, keşfedilmeyi bekleyen hazineler gibi. Bildiklerimiz var, bilmediklerimiz var. Hazineler, hep keşfedilmeyi beklerler. Hazineyi keşfetmek, bir merak meselesi. Kimisinde bu merak vardır, kimisinde yoktur. Kimisinde bu merak yapıdadır, kimisinde anlamda.

Bir kelimenin kökünün ne olduğu, ne olabileceği; hangi dile ait olduğu ya da olabileceği gibi konular, birçok insanın merakı arasındadır. Özellikle dil ve kelime konusunda hassas ya da titiz olanlar da böyle bir merak vardır. Kök, ek konusu; merak uyandırıcı konulardandır. Hele de ağız, lehçe, dil konularında çalışmalar yapıldığında.

Dil konuları içerisinde merakı cezbeden en önemli konulardan biri, kelimelerin köklerini, kökenlerini bilmektir. Bunun için daha önceki bölümlerde bazı yolları, metotları sizinle paylaştık. Orada da belirttiğimiz üzere birçok defa da konuda gerekli yönlendirmeyi sözlükler üzerine yapmıştık. Bu konuda gerçekten en önemli kaynaklar, sözlüklerdir. Bazı usuller, metotlar; kökleri, kökenlerini bulmamıza yardımcı olsa da yanıltıcı olabilir. Bunun için sözlüklere bakmak, en doğrusudur. Bir hocamız derdi ki, *"Bilmediğin kelimeye bir kere bak, bildiğine mutlaka iki kere bak!"* Sözlükler, kelimelerin anayasa kitapçığı gibidir. Bakmak, bize bir şey kaybettirmez; tam aksine kendimizden emin olmamızı sağlar.

Dil eserleri içinde sözlüklerin çok ayrı bir yeri vardır; belki, en önemlisidir, denebilir. Sözlükler, dilin söz varlığını taşıyan eserlerdir.

Sözlükler de çok çeşitlilik gösterirler. Bunlar arasında konumuz olması sebebiyle; kök, köken bulma konusunda şu sözlüklerden bahsedilebilir:

- *Etimoloji (köken bilgisi) sözlükleri*
- *Çağdaş Türkçe sözlükler*
- *İlk Türkçe sözlükler*
- *Türkiye Türkçesinin tarihî sözlükleri*
- *Ansiklopedik sözlükler*
- *Türkiye Türkçesinden diğer Türk lehçelerine, diğer Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesine olan sözlükler*
- *Türkçeden başka dillere, başka dillerden Türkçeye olan sözlükler*
- *Türkçedeki Yabancı kökenli sözcüklerle ilgili sözlükler*
- *Yabancı sözlükler*
- *Türk Dil Kurumunun internet sitesindeki sözlükler*
- *İnternetteki sözlük sitelerindeki sözlükler*

Bu konuda en önemli eserler, sözlüklerdir. Sözlükler içinde de etimolojik sözlükledir.

6.1. Etimoloji (Köken Bilgisi) Sözlükleri

Kelimelerin kök ve kökenlerini bulma konusunda müracaat edilecek ilk eserler, etimolojik sözlüklerdir. Sözlük çalışmaları içinde en zor sözlük çalışmaları, etimolojik sözlüklerdir. Çok ciddî bir araştırma, çalışma ve birikim gerektiren çalışmalardır.

Köken bilgisi (Etimoloji) sözlükleri, bizde, bazı dillere göre, az sayıdadır. Çok büyük bir geçmişi olan, dünyanın en eski, en köklü dillerinden olan Türkçenin, çok sayıda etimolojik sözlüğünün olması beklenirdi; ancak, ne yazık ki, bu konuda tatmin edici bir şey söylemek zordur. Bir başka ifadeyle, bu konuda daha iyi seviyelerde olmamız gerekirdi; ama ne yazık ki o seviyelerde değiliz. Bu, daha çok bazı konularda eksikliğimizin, ihmalimizin; biraz da dil çalışmalarımızın seyriyle alakalı bir durum. Ancak son yıllarda bu konuya ilgi de artmış olup önemli eserler yayımlanmaya başlamıştır.

Bu eserlerden bildiklerimiz, tespit ettiklerimiz şunlardır:

- *Arın Türkçe Etimolojik Sözlük*, Hasan Bey Hadi
- *Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Mehmet Kanar
- *Sözlerin Soyağacı, Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, Sevan Nişanyan
- *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Tuncer Gülensoy
- *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, İsmet Zeki Eyüboğlu
- *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Hasan Eren

Yabancı Türkologlarca yazılan etimoloji sözlüklerinden bazıları da şöyledir:

- *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish,* Sir Gerard Clauson
- *Etymologisches Wörterbuch der Turko-Tatarischen Sprachen (Türk-Tatar Dillerinin Etimoloji Sözlüğü)*, Arminius (Hermann) Vámbéry
- *Materiaux Pour un Dictionnaire Etymologique de La Langue Turque*, Bedros Keresteciyan
- *Ol Turkic Word Formation (Eski Türkçede Söz Yapımı)*, Marcel Erdal
- *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, Andreas Tietze
- *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen (Türk Dillerinin Etimoloji Sözlüğü Üzerine Bir Deneme)*, Martti Räsänen

6.2. Çağdaş Türkçe Sözlükler

Bu sözlükler, erişimi ve kullanımı kolay olan sözlüklerdir. Yaygın oldukları için temin edilmelerinde bir güçlük yoktur. Çoğu, çağın kolaylıklarından istifade edilerek hazırlanan bu sözlükler, birçok sözlükte eksik, yanlış ya da hatalı sayılabilecek durumlardan uzaktırlar. Bu anlamda da oldukça sağlam kaynaktırlar.

Sayıları oldukça fazla olan bu sözlükler, çeşitli yayınevleri tarafından yayımlanmışlardır. Bu sözlüklerin bir kısmı resmî kuruluşlar tarafından, bir kısmı vakıf ve dernekler gibi kurumlar tarafından bir kısmı da kolektif ya da şahıslar tarafından yayımlanmışlardır.

Bizde dilimizi koruma, geliştirme, zenginleştirme amacına yönelik olarak kurulmuş olan Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan sözlükler daha itibara alınırken, bunun yanı sıra diğer kurum ve kişiler tarafından kaleme alınan sözlükler de Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan sözlükler kadar itibara alınır. Bütün bu çalışmaların her biri, dilimize büyük bir hizmet olarak görülür.

Kitap hâlinde yayımlanan sözlükler, dijital dönüşümle birlikte sanal ortamda da hızlı bir şekilde yayımlanmaya başlamıştır. Dolayısıyla internet ortamında yayımlanan Türk Dil Kurumu'nun "Büyük Türkçe Sözlük"ü başta olmak üzere bütün Türkçe sözlükler, kök ve köken bilgisi açısından müracaat edilebilecek kaynaklar arasında yer almaya başlamıştır.

Bu sözlüklerden bazıları şunlardır:

- *Altın Türkçe Sözlük,* Kolektif
- *Çağdaş Türkçe Sözlük*, Ali Püsküllüoğlu
- *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*, D. Mehmet Doğan
- *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İlhan Ayverdi
- *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ferit Devellioğlu
- *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü,* Mehmet Kanar
- *Örnekleriyle Türkçe Sözlük,* MEB
- *Ötüken Türkçe Sözlük (Orhun Yazıtlarından günümüze Türkiye Türkçesinin Söz varlığı),* Yaşar Çağbayır
- *Tarama Sözlüğü (8 cilt),* Türk Dil Kurumu
- *Türkçe Sözlük,* Ahmet Topaloğlu
- *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu
- *Türkçe Sözlük (Türkiye Türkçesinin Büyük Sözlüğü)*, Ali Püsküllüoğlu
- *Yeni Tarama Sözlüğü,* Cem Dilçin

6.3. İlk Türkçe Sözlükler

Kök ve köken bilgisi bakımından çok önemli eserlerden biri de bu sözlüklerdir. Her ilk, kıymetlidir; dolayısıyla bu eserler de oldukça kıymetlidir. Kimileri tarafından en kıymetli eserler olarak kabul edilirler. Çünkü bu eserler, dilin bilinen ilk eserlerindendir ve dil çalışmaları konusunda birer klasiktirler. Diğer eserlere esin kaynağı olmalarıyla da ayrı bir itibar görürler.

Bizde bu eserler şunlardan oluşur:

- *Dîvânü Lügâti't-Türk,* Kaşgarlı Mahmut
- *Mukaddimetü'l-Edeb,* Zemahşerî
- *Muhakemetü'l-Lugateyn,* Ali Şir Nevâî
- *Hilyetü'l-İnsân ve Halbetü'l-Lisân*, Cemâleddin İbn Mühennâ

- *Codex Comanicus,* İtalyan tüccarlar ve Alman rahipler tarafından yazılmış
- *Kitâbü'l-İdrâk Li Lisâni'l-Etrâk*, Ebû Hayyân
- *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemi ve Muğalî*, Halil bin Muhammed el-Konevî
- *Kitâbü Bulgâtü'l-Müştâk fî Lügati't-Türk ve'l-Kıfçak*, Abdullah et-Türkî
- *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fı'l-Lûgati't-Türkiyye*, ?
- *El-Kavânînü'l-Külliyye li-Zabti'l-Lûgati't-Türkiyye*, ?
- *Ed-Dürretü'l Mudiyye fi'l-Lügati't-Türkiyye*, Ebu Hayyan (?)

6.4. Türkiye Türkçesinin Tarihî Sözlükleri

Eski Anadolu Türkçesi Dönemi ve Osmanlı Türkçesi Dönemi sözlükleri, dilimizin söz varlığını gösteren en önemli kaynaklardandır. Bunlardan bazıları şöyle sıralanabilir:

- *Ferişteoğlu Lügati*, Ferişteoğlu Abdüllâtif
- *Lügat-i Şahidi*, Şahidî
- *Lügat-i Nimetullah*, Nimetullah
- *Cami'ü'l-Fürs*, İbni Kemal
- *Bahrü'l-Garaib*, Lütfullah b. Yusuf Halimî
- *Mitfahü'l-Lüga*, Amasyalı Şeyh Mahmud b. Edhem
- *Lehçetü'l-Lügat,* Şeyhülislâm Esat Efendi
- *Ahterî-yi Kebîr,* Ahterî Mustafa Şemsettin
- *Vankulu Lügati,* Mehmet b. Mustafa e'l-Vanî
- *Burhân-ı Katı,* Mütercim Âsım (Ahmet Âsım Efendi)
- *Kamusu'l-Muhit,* Mütercim Âsım
- *Kitab-ı Müntehabat-ı Lügat-i Osmaniyye,* Halil
- *Redhouse Sözlüğü*, Sir James Redhouse
- *Lügat-i Kamus*, Ahmet Lütfi Efendi
- *Zübdetü'l-Lügat,* Hüseyin Remzi
- *Lehçe-i Osmanî,* Ahmed Vefik Paşa
- *Mir'atü'l-Lügat,* Mehmet Rıfat
- *Lügat-i Ebuzziya*, Ebuzziya Tevfik Bey
- *Lügat-i Naci,* Muallim Naci

- *Kamus-ı Türkî,* Şemsettin Sami
- *Kamus-ı Fransevî,* Şemsettin Sami
- *Kamus-ı Arabî,* Şemsettin Sami
- *Kamus-ı Osmanî:* Mehmet Salahi
- *Mükemmel Osmanlı Lügati,* Ali Nazima ve Reşat
- *Resimli Kamus-i Osmanî,* Ali Seydi
- *Lügat-i Cudi,* İbrahim Cudi
- *Büyük Türk Lügati,* Hüseyin Kâzım Kadri
- *Veled Çelebi Sözlüğü (Türk Dili),* Veled Çelebi İzbudak

6.5. Ansiklopedik Sözlükler

Bu sözlükler de bazı kelimeleri tanıma bakımından önemli rol oynar.

- *Ansiklopedik Sözlük*, Baki Kurtuluş
- *Tibyân-ı Nâfi‘ der Terceme-i Burhân-ı Kātı‘,* Mütercim Âsım
- *Dictionnarie Larousse*, Hakkı Devrim
- *Dil ve Genel Kültür Ansiklopedisi*, Mustafa Nihat Özön
- *El-Okyanusu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsu'l-Muhît*, Mütercim Âsım
- *İslâm Ansiklopedisi,* TDV
- *Kuşakları Uzlaştıran Ansiklopedik Sözlük*, Ekmel İzdem
- *Meydan Larousse*; Safa Kılıç, Hakkı Devrim ve Nezihe Araz
- *Okyanus Ansiklopedik Sözlük*, Pars Tuğlacı
- *Resimli Yeni Lügat ve Ansiklopedi*, İbrahim Alaettin Gövsa
- *Türkçe Ansiklopedik Sözlük*, Kemal Demiray
- *Türk Ansiklopedisi,* MEB

6.6. Türkiye Türkçesinden Diğer Türk Lehçelerine, Diğer Türk Lehçelerinden Türkiye Türkçesine Olan Sözlükler

Bu sözlükler çok çeşitlilik gösterir. Türk cumhuriyetleri ve toplulukları arasında ilişkiler geliştikçe de sayıları hızla artmaktadır. Birçok Türk lehçesinin birbiriyle karşılaştırmalı çok sayıda sözlüğü bulunmaktadır. Bunlardan bazılarını da şöyle sıralayabiliriz:

Türkiye Türkçesi-Azeri Türkçesi, Azeri Türkçesi-Türkiye Türkçesi sözlükleri

- *Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine Büyük Sözlük,* Yaşar Ağdoğan

Türkiye Türkçesi-Kazak Türkçesi, Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi sözlükleri

- *Türkiye Türkçesi Kazak Türkçesi Sözlüğü,* Ayabek Bayniyazov, Janar Bayniyazova
- *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü,* Kenan Koç, Ayabek Bayniyazov, Vehbi Başkan

Türkiye Türkçesi-Özbek Türkçesi, Özbek Türkçesi-Türkiye Türkçesi sözlükleri

- *Özbekçe Türkçe Sözlük,* Emek Üşenmez, Saidbek Boltabayev, Gülşah Tuğlacı

Türkiye Türkçesi-Türkmen Türkçesi, Türkmen Türkçesi-Türkiye Türkçesi sözlükleri

- *Türkmence Türkçe Sözlük,* Talat Tekin, Mehmet Ölmez, Emine Ceylan, Zühak Ölmez, Süer Eker

Türkiye Türkçesi-Kırgız Türkçesi, Kırgız Türkçesi-Türkiye Türkçesi sözlükleri

- *Kırgız Sözlüğü,* K. K. Yudahin

Türkiye Türkçesi-Tatar Türkçesi, Tatar Türkçesi-Türkiye Türkçesi sözlükleri

- *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü,* Mustafa Ömer
- *Türkçe-Tatarca Sözlük,* Rifkat Ehmetyanov, Fuat Ganiev, Fenüze Nurieva, Rafael Möhemmetdinov

Bunların yanı sıra bu alanda çok sayıda kıymetli eser bulunmaktadır. Bunlardan bazıları da şöyledir:

- *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü (2 cilt),* Kültür Bakanlığı
- *Başkurt Türkçesi Sözlüğü, Murat Özşahin*
- *Kumuk ve Balkar Lehçeleri Sözlüğü, Cyula Nemeth (Çev. Kemal Aytaç)*

6.7. Türkçeden Başka Dillere, Başka Dillerden Türkçeye Olan Sözlükler

Bu sözlükler de köken konusunda başvurulacak önemli kaynaklar arasındadır. Bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

Türkçe-Arapça, Arapça-Türkçe Sözlükler

- *El Beyan, Arapça Türkçe Sözlük,* Arif Erkan

- *Türkçe-Arapça Sözlük*, Dağarcık Yayınlar
- *Türkçe-Arapça Kapsamlı Sözlük*, Emrullah İşler, İbrahim Özay

Türkçe-Farsça, Farsça-Türkçe Sözlükler

- *Türkçe-Farsça Sözlük,* Mehmet Kanar

Türkçe-İngilizce, İngilizce-Türkçe Sözlükler

- *Redhouse Sözlüğü,* James William Redhouse
- *Oxford Wordpower Dictinary,* Kolektif

Türkçe-Fransızca, Fransızca-Türkçe Sözlükler

- *Büyük Sözlük Fransızca Türkçe / Türkçe-Fransızca,* Kolektif

Türkçe-Almanca, Almanca-Türkçe Sözlükler

- *Langenscheidt Almanca-Türkçe / Türkçe-Almanca*, Kolektif

Türkçe-İtalyanca, İtalyanca-Türkçe Sözlükler

- *Büyük İtalyanca-Türkçe Öğretici Sözlük*, Asım Tanış

Türkçe-İspanyolca, İspanyolca-Türkçe Sözlükler

- *Büyük Türkçe-İspanyolca Sözlük,* İnci Kut, Güngör Kut

…

6.8. Türkçedeki Yabancı Kökenli Sözcüklerle İlgili Sözlükler

Son yıllarda bu alanda önemli çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bunlardan bazıları şöyledir:

- *Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu
- *Türkçedeki Yabancı Kökenli Kelimeler Sözlüğü*, Gökdal Okay
- *Türkçedeki Yabancı Sözcükler Sözlüğü*, Ali Püsküllüoğlu

Konu ile ilgili bir Çalışma Grubu tarafından hazırlanan *"Türkçede Batı Kökenli Yabancı Kelimeler Sözlüğü"*, Tanzimat'tan bugüne 95 yazarın 439 eserine girmiş ve eser üzerinde çalışanların tespit edebildiği Batı kökenli 6.634 sözü ve bunların yer aldığı 39.615 örnek cümleyi içermektedir. Bu çalışma, edebî eserlerimize girmiş 6.646 sözün geçtiği 39.615 örnek cümlesi ile bu alanda yazılmış pek çok sözlükten farklı bir yapıya sahiptir.

6.9. Yabancı Sözlükler

Yabancı dillere ait sözlüklere bakılarak, özellikle yabancı kökenli kelimelerin kökleri, kökenleri daha iyi anlaşılabilir. Bunlardan birkaçını söyle sıralayabiliriz:

- *Oxford Dictionary of English*
- *Collins French Dictionary*
- *Pocket Oxford Greek Dictionary*

6.10. Türk Dil Kurumunun İnternet Sitesindeki Sözlükler

Türk Dil Kurumunun dilimize hizmetleri, tam da adına yakışır şekildedir. Sanal ortamda https://sozluk.gov.tr adresiyle sözlükçülük açısından çok önemli hizmetlerde bulunan Türk Dil Kurumu, önemli sözlükleri de paylaşıma açarak bu alanda da önemli hizmetler sunmaktadır. Bütün bu sözlükler, kök ve köken bilgisi bakımından oldukça kayda değer temel eserlerdir. Bu sözlüklerden bazıları şöyledir:

Sözlükler

- *Güncel Türkçe Sözlük*
- *Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü*
- *Tarama Sözlüğü*
- *Derleme Sözlüğü*
- *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*
- *Yabancı Sözlere Karşılıklar Kılavuzu*
- *Eren Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü

- Azerbaycan Türkçesi
- Başkurt Türkçesi
- Kazak Türkçesi
- Kırgız Türkçesi
- Özbek Türkçesi
- Tatar Türkçesi
- Türkiye Türkçesi
- Türkmen Türkçesi
- Uygur Türkçesi
- Rusça

Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüğü

Bu konuda oldukça fazla sayıda sözlük bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şöyledir:

- *İlaç ve Eczacılık Terimleri Sözlüğü*
- *Kimya Terimleri Sözlüğü*
- *Matematik Terimleri Sözlüğü*
- …

Kişi adları sözlüğü

Türk İşaret Dili Sözlüğü

6.11. İnternetteki Sözlük Sitelerindeki Sözlükler

Son yıllarda sayıları hızla artan sözlük sitelerinden bazıları şöyledir:

- *https://www.seslisozluk.net/*
- *http://www.dildernegi.org.tr/TR,274/turkce-sozluk-ara-bul.html*
- *https://tureng.com/tr/turkce-ingilizce/s%C3%B6zl%C3%BCk*
- *https://www.luggat.com/*
- *https://www.osmanlicasozlukler.com/*
- *https://lugat.osmanlica.online/*
- *http://www.lugatim.com/*
- *https://eksisozluk.com/*
- …

7. BÖLÜM

ANLAMSIZ BİRLİKTELİKLER (EKLER)

Bölümde Yer Alan Konular

7. Anlamsız Birliktelikler (Ekler)
7.1. Yapıları Bakımından Ekler
7.1.1. Tek sesli ekler
7.1.2. İki ve daha fazla sesli ekler
7.2. Kökenleri Bakımından Ekler
7.2.1. Türkçe kökenli ekler
7.2.2. Yabancı kökenli ekler
7.3. Türleri Bakımından Ekler
7.3.1. Yapım ekleri
7.3.2. Çekim ekleri

7. Anlamsız Birliktelikler (Ekler)

"Anlamsız birliktelikler", tek başlarına anlamı olmayan ses birlikteliklerdir. Bu birliktelikler, dil bilgisinde *"ek"* olarak adlandırılır. Dolayısıyla, bundan sonraki kullanımlarda *"anlamsız birliktelikler"* yerine *"ek"* kavramı kullanılacaktır.

Eklendiği sözcükten *yeni sözcükler türeten, ona yeni anlamlar katan, bazen türünü ve yapısını değiştiren* ya da *eklendiği sözcüğe yeni görevler kazandıran, onun diğer sözcüklerle ilgisini kuran*; bir ya da birden fazla sesten oluşan ses birlikteliğine verilen addır, **ek**.

"Türkçe" denince, akla gelen ilk unsurlardan biridir, *"ekler"*. Türkçeyi diğer dünya dillerinden ayıran en önemli hususiyetlerden olan ekler, Türkçeye bir kimlik oluşturmuştur: *"Eklemeli dil."* Eklemeli diler içinde de *"sondan eklemeli"* dillerden olan Türkçe, ekler sayesinde muazzam bir zenginliğe sahiptir.

Dilimizde kelime yapmanın, yeni kelimeler türetmenin vazgeçilmez unsurlarından olan ekler, bu özelliğinin yanı sıra, kullanım özellikleri itibariye de dilimizi dünyanın en kurallı dillerinden biri hâline getirmiştir. Türkçenin matematiksel yapısında köklerin ardından eklerin sıralanması; dilimizi, formüle edilebilir bir dil kimliğine sahip kılmıştır.

Türkçede kelimeler arasında ilişki, eklerle kurulur; kelimeler, birbirine eklerle bağlanır. Eklerle kelimenin cümledeki yeri, görevi, anlamı belirlenir. Bu nedenle ekler; cümlede olmazsa olmazdır. Cümledeki yargı, eklerle belirlenir.

Türkçede ek-kök ilişkisi; dil bilgisel işlemlerde, üzerinde durulan önemli konulardan biridir. Bu ilişkide *köklerle ekler arasına, eklerin birbiri aralarına* uygun işaretler konur. Bu işaretleme, dil bilgisinde bir çözümleme işlemi hâline gelmiştir. Eklerin doğru gösterimi, bu işaretlemenin doğru gösterilmesiyle mümkündür. Bu gösteriminde gelenekselleşmiş bazı durumlar vardır. Bunlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

- Ekler, konu edildikleri yerlerde, tek başlarına gösterilirken, genellikle başına kısa çizgi ya da eksi işareti konur:

  -CI

  Türkçede isim yapım eklerinden biri de "-CI"dır.

- Ekler, türlerine göre gösterilirken **isimlerin sonuna gelen** bir ek ise, başına **artı işareti (+)**; **fiillerin sonuna gelen** bir ek ise başına **eksi işareti (-)** konur:

  bir+ (İsim kökü)

  sev- (Fiil kökü)

- Eklerin gösteriminde **büyük harf kullanımı**, o harfin değişebileceğini, çoklu kullanımları olacağını; **küçük harf kullanımı** ise, o harfin değişmeyeceğini, tek şekilli kullanımı olduğunu gösterir:

  Mesela:

  +DIr Ekin başındaki "+" işareti, kökün **isimlerin sonuna gelen bir ek** olduğunu gösterir.

  "*D*" harfinin büyük harfle yazılmasının sebebi, **bu harfin değişebileceğini** yani sert ünsüzlerdeki karşılığı olan "*t*" şeklini de alabileceğini gösterir.

  "*I*" harfinin büyük harfle yazılmasının sebebi, **bu harfin değişebileceğini** yani diğer dar ünlülerin karşılığı olan "*i*", "*u*", "*ü*" şekillerini de alabileceğini gösterir.

  "*r*" harfinin küçük harfle yazılmasının sebebi, **bu harfin değişmeyeceğini** yani olduğu gibi kullanılacağını gösterir.

  -mIş Ekin başındaki "-" işareti, kökün **fiillerin sonuna gelen bir ek** olduğunu gösterir.

  "*m*" harfinin küçük harfle yazılmasının sebebi, **bu harfin değişmeyeceğini** yani olduğu gibi kullanılacağını gösterir.

  "*I*" harfinin büyük harfle yazılmasının sebebi, **bu harfin değişebileceğini** yani diğer dar ünlülerin karşılığı olan "*i*", "*u*", "*ü*" şekillerini de alabileceğini gösterir.

  "ş" harfinin küçük harfle yazılmasının sebebi, **bu harfin değişmeyeceğini** yani olduğu gibi kullanılacağını gösterir.

- Eklerin birden fazla biçiminin bulunması, kendinden önceki kelimenin ünlü veya ünsüz harflerinden, onlarla uyumundan, kaynaklanır:

-DIr -dır, -dir, -dur, -dür; -tır, -tir, -tur, -tür

al-**dır**-, in-**dir**-, kur-**dur**-, öl-**dür**-; yap-**tır**-, dik-**tir**-, bur-uş-**tur**-, büz-üş-**tür**-

Önemli: Eklerin farklı biçimlerinin kullanımında araya **eğik çizgi işareti (/)** konur:

-dır / -dir / -dur /-dür; -tır / -tir / -tur / -tür

Hatırlatma: Biz bu çalışmamızda, bu işareti kullanmamayı, bunun yerine daha anlaşılır olsun diye yalnızca virgül kullanmayı tercih ettik.

Ekler şu bakımlardan incelenebilir:

- *Yapıları bakımından*
- *Kökenleri bakımından*
- *Türleri bakımından*

7.1. Yapıları Bakımından Ekler

7.1.1. Tek sesli ekler

Türkiye Türkçesinde eklerin önemli bir yekûnu, tek seslidir. Bazen bu tek sesli ekler, kendinden önceki kökün son harfine bağlı olarak başlarına ünlü ya da ünsüz bir yardımcı ses alırlar (Bu yardımcı sesler, çoğunlukla parantez içinde gösterilir):

Önemli: Türkiye Türkçesinde **yardımcı sesler** şu seslerden oluşur:

Ünlülerden oluşan yardımcı sesler: ı, i, u, ü

Ünsüzlerden oluşan yardımcı sesler: n, s, ş, y

*ev-**i**, kapı-**(y)ı**, acı-**t**-*

Bu ekler şu yapılardan oluşur:

1. Tek ünlüden oluşan ekler

Türkiye Türkçesinde her ünlü tek başına ek olarak kullanılmaktadır. Bu ekler, kendinden önceki ünlüye göre şekil alırlar.

Tek ünlüden oluşan ekler, 2 şekilde gösterilir:

- -A Kullanım biçimleri: -a, -e *göz+**e**, baş+**a***
- -I Kullanım biçimleri: -ı, -i, -u, -ü *ev+**i**, bark+**ı**, burn+**u**, göz+**ü***

Önemli: Bu gösterimde *"A"* ve *"I"* harflerinin kullanımı, alfabetik sıralamadan kaynaklanmaktadır.

Bu ekler, ünlü ile biten köklerden sonra geldiğinde başlarına yardımcı ünsüz olarak "y, ş, s, n" (yardımcı) ünsüzlerini alırlar:

*elma+**(y)ı**, pencere+**(s)i**, kapı+**(n)a**, iki+ **(ş)er***

2. Tek ünsüzden oluşan ekler

Türkiye Türkçesinde *"b"* ünsüzü hariç, hemen her ünsüzün tek başına ek olarak kullanımı vardır.

Tek ünsüzden oluşan ekler, ünlü ile biten kelimelerden sonra geldiğinde olduğu gibi yazılır:

- -m *araba+**m**, anne+**m**, baba+**m***
- -n *boya-**n**-, anne+**n**, abla+**n***

Bu ekler, ünsüzle biten kelimelerden sonra geldiğinde başlarına *"ı, i, u, ü"* (yardımcı) ünlülerini alırlar:

- -m *saç+**(ı)m**, bel+**(i)m**, boy+**(u)m**, göz+**(ü)m***
- -n *saç+**(ı)n**, bel-**(i)n**, boy+**(u)n**, göz+**(ü)n***

Uyarı: Eklerin başındaki ünlüler, anlamı değiştirici mahiyette ise ekin aslındandır; yani, yardımcı ünlü değillerdir:

-m *bak-**ım**+, kes-**im**+, tut-**um**+, dök-**üm**+*

-n *bak-**ın**-, sev-**in**-, sor-**un**+, gör-**ün**-*

-ş *bak-**ış**-, gir-**iş**+, bul-**uş**+, gül-**üş**+*

7.1.2. İki ve daha fazla sesli ekler

Türkçede eklerin önemli bir kısmı da iki veya daha fazla sesten oluşur. Bu eklerden bazıları da, kendinden önceki kökün son harfine bağlı olarak ünlü ya da ünsüz sesi yardımcı ses olarak başına alır.

gör+gü, gör-meden, sabah+leyin

Bu ekler şu yapılardan oluşur:

1. Bir ünsüz ile bir ünlüden oluşan ekler

"Ünsüz ile başlayan ekler" olarak adlandırabiceğimiz bu yapılarda şu şekillere rastlarız:

"B" ile başlayan ek yoktur.

Bu eklerden "C", "D", "G" ile başlayanlar çok şekillidir:

- -**C**I (-cı, -ci, -cu, -cü; -çı, -çi, -çu, çü) *boya+cı, oyun+cu, market+çi, tüp+çü*
- -**D**A (-da, -de; -te, -ta) *kapı+**da**, ev+**de**, bayrak+**ta**, , sepet+**te**,*
- -**G**A (-ga, -ge; -ka, -ke) *öz+**ge**, baş+**ka**, yerleş-**ke***

Bu eklerden sonu "A" ile bitenler iki şekillidir: -a, -e

- r**A** (-ra, -re)

Bu eklerden sonu "I" ile bitenler dört şekillidir: -ı, -i, -u, -ü

- -s**I** (-sı, -si, -su, -sü)

2. Bir ünlü ile bir ünsüzden oluşan ekler

"Ünlü ile başlayan ekler" olarak adlandırabiceğimiz bu yapılarda şu şekillere rastlarız:

Bu eklerden «A» ile başlayanlar iki şekillidir:

- -**A**n (-an, -en) *yap-an, gör-en*

Bu eklerden "I" ile başlayanlar dört şekillidir:

- -**I**n (-ın, -in, -un, -ün) *ev+in, aşk+ın, kol+un, göz+ün*

3. Birden fazla ünlü ile birden fazla ünsüzden oluşan ekler

Çok çeşitli yapılarda olan bu eklerin kimisinde ünlüler, kimisinde ünsüzler kimisinde hem ünlüler hem de ünsüzler çok şekilli olabilir:

- -mAz *yap-**maz,** gör-**mez***
- -mAK *yap-**mak,** gör-**mek***
- -mAksIzIn *gör-**meksizin**, yap-**maksızın***

7.2. Kökenleri Bakımından Ekler

Dillerin birbirleriyle etkileşimi sonucunda dillerden bazı ekler de birbirine geçmiştir. Bu bakımdan da ekler ikiye ayrılır:

7.2.1. Türkçe kökenli ekler

Türkiye Türkçesinde eklerin çok büyük çoğunluğu Türkçedir, Türkçe kökenlidir.

göz+cü, bak-ış

Türkiye Türkçesinde Türkçe kökenli eklerin bazıları Eski Türkçe dönemindeki ya da sonraki dönemlerdeki şeklini korurken, bazıları ses değişimine uğramış, bazıları da sonradan ekleşme sürecine girmiştir. Bu konuda bir-iki hatırlatmada bulunalım:

- Bu eklerden bir kısmı günümüze gelinceye kadar bazı değişimlere uğramıştır. Artık bu değişimler, öyle yerine oturmuştur ki, kullanıcılar bunun farkında bile değillerdir. Bu da dilin doğası gereğidir:

  *baş+**lıg**>baş+**lı***

Ek aslında (Orhun Türkçesinde) *"+lXg"* şeklinde olup zamanla *"lI"* şekline dönüşmüştür.

- Bu eklerin bir kısmı da anlamlı kelimelerden türetilmiştir:

  Turur (çekimli fiil) > -tır, -tir, -tur, -tür; -dır, -dir, -dur, -dür

  Yorır (çekimli fiil) > -yor

7.2.2. Yabancı kökenli ekler

Türkiye Türkçesinde az sayıda da olsa bazı ekler, başka dillerden geçmiştir. Bu eklerin çok önemli bir kısmı, köke dâhil edilir; yani ek değilmiş de kökün aslî seslerindenmiş gibi gösterilir. Eklendiği kelime, bir bütün olarak, kök gibi, ele alınmaktadır. Eklendikleri kelimenin sonunda ek olduklarını hissettiren bu eklerle ilgili belki bugün fazla bir şeye söyleyemesek de ilerleyen zamanlarda bu ekler de farklı yorumlanabilecek ya da değerlendirilebilecektir.

*mâddiyy**ât**>maddiy**at**, teşkîl**ât**>teşkil**at***

Bu kelimelerdeki *"at"* birlikteliği, alındığı dilde, Arapçada ektir.

*taraf+**dâr**>taraf**tar**, **hisse+dâr**>hissedar*

Bu kelimelerdeki *"dar"* birlikteliği, alındığı dilde, Farsçada ektir.

*kültür+**el**>kültür**el**, form+**el**>form**el***

Bu kelimelerdeki *"el"* birlikteliği, alındığı dilde, Fransızcada ektir.

Birkaç örnek daha verelim:

- *banka+**matik**, zikir+**matik***
- *sosyal+**izm**, kapital+**izm***
- *sosyal+**ist**, kapital+**ist***
- *İslâm+**iyet**, insan+**iyet***
- *atma+**syon**, uydurma+**syon***

7.3. Türleri Bakımından Ekler

Ekler, sonuna eklendiği köklerin anlamında, durumunda, görevinde yaptıkları değişime göre 2'ye ayrılırlar:

1. Eklendiği köke anlam bakımından katkıda bulunup ona yeni anlam ya da anlamlar kazandıran ekler (**Yapım ekleri**)
2. Eklendiği köke anlam bakımından değil görev bakımından katkıda bulunup ona yeni görev ya da görevler kazandıran ekler (**Çekim ekleri**)

7.3.1. Yapım ekleri

Eklendiği kelimenin anlamını değiştiren, ona yeni anlam ya da anlamlar katan; dolayısıyla eklendiği kelimeden yeni kelime ya da kelimeler türeten eklerdir. Bunun yanı sıra eklendiği kelimenin türünde de değişiklik yapabilen eklerdir.

Yapım ekleri, eklendikleri sözcüğün; **anlamında**, **yapısında**, **türünde** büyük çaplı değişikliler yapabilen eklerdir. Bir başka ifadeyle eklendikleri sözcüklere; **yeni anlamlar kazandıran**, **yeni biçimler veren, türünü değiştirebilen** eklerdir.

Yapım eklerini şu başlıklar altında vermemiz uygun olacaktır:

- *Yapım eklerinin işlevleri*
- *Yapım eklerinin genel özellikleri*
- *Yapım ekleriyle ilgili bir adlandırma: Gövde*
- *Yapım eklerinin türleri*
- *Yapım eki olarak kabul edilen ekler: Fiilimsiler*

1. Yapım eklerinin işlevleri

Yapım ekleri, çok işlevsel eklerdir. Şimdi bu durumlarıyla alakalı birkaç hususta bahsedelim:

- **Yapım ekleri; kelime yapan, kelime türeten eklerdir.** Türkçede kelime yapma ya da türetme, yapım ekleri vasıtasıyla olur. Türkçenin en önemli zenginliklerinden olan bu ekler, kelime yapma ekleridir ve bu ekler sayesindedir ki, Türkçe bir sürü kelimeye sahip olmuştur. Bir başka ifadeyle; Türkçede yeni kelimeler yapma, mevcut kelimelerden başka başka kelimeler yapma, yapım ekleriyle mümkün olmuştur:

  *baş+, baş+**at**, baş+**lı**, baş+**lık**, baş+**la-**, baş+**la-n-gıç+***

- Yabancı kökenli birçok kelime, **sonlarına yapım ekleri eklenerek**, Türkçeleştirilir. Yabancı dillerden dilimize giren ya da girmekte olan kelimeler, dilimize kazandırılırken yapım eklerinden yararlanılır.

  kitap *kitap+**çı**, kitap+**çı**+**lık**, kitap+**lık***

- Aynı köke **farklı yapım ekleri eklenerek** ondan çok sayıda kelime yapılabilir: Bir başka ifadeyle, birbirinden farklı çok sayıda yapım eki aynı kelimenin sonuna gelebilir:

  *göz+**lük**+* *göz+**ük**-*

  *göz+**cü**+* *göz+**le**-*

  *göz+**lü**+* *göz+**len**-*

  *göz+**süz**+* *göz+**et**-*

  *göz+**enek**+* *göz+**ük**-*

- Aynı köke **birden fazla yapım eki eklenerek**, o kökten çok sayıda yeni kelime yapılabilir:

  *göz+**lük**+**çü***

  *göz+**lük**+**çü**+**lük***

  *göz+**cü**+**lük***

  *göz+**süz**+**lük***

- Aynı yapım eki birbirinden farklı köklere eklenebilir:

  *gör-**üş**-*

  *gül-**üş**-*

  *büz-**üş**-*

  *böl-**üş**-*

  *döv-**üş**-*

- Yapım ekleri, eklendiği sözcüğün anlamını değiştirirler:

  baş (Kök, anlamı: İnsan vücudunun üst kısmı, kafa)

  *baş+**at+*** (Ekle beraber aldığı anlam: **Baskın**)

  *baş+**lık+*** (Ekle beraber aldığı anlam: **Başı korumak için giyilen şapka, bere**)

  *baş+**la-*** (Ekle beraber aldığı anlam: **Bir işe girişmek, harekete geçmek**)

- Yapım ekleri, eklendiği sözcüğün türünü değiştirebilirler. Kökün türüyle aynı türden yeni bir kelime yapabileceği gibi kökün türünden farklı türde kelimeler de yapabilirler:

duy-	(Kelime kök hâlinde ve kök, fiil kökü)
*duy-**gu**+*	(Fiil köklü kelime, aldığı ekle yeni bir kelimeye, **isme dönüşmüş**; böylece, **tür değiştirmiştir.**)
*duy-**ur**-*	(Fiil köklü kelime, aldığı ekle yeni bir kelimeye, **fiile dönüşmüş**; ancak, **tür değişmemiştir.**)

Şu örneklere de bakalım:

sev-	Fiil kökü
*sev-**gi**+*	*"Sev-"* fiil kökünün sonuna gelen *"-gi"* eki, fiil köklü bu kelimeyi isimleştirmiştir
*sev-**in**-*	*"Sev-"* fiil kökünün sonuna gelen *"-in"* eki, fiil köklü bu kelimeyi yeni bir fiile dönüştürmüştür.
*sev-**gi**+**siz**+*	*"Sev-"* fiil kökünün sonuna gelen *"-gi"* eki, ondan bir isim oluşturmuş; *"+siz"* eki de *"sevgi+"* isminden yeni yeni bir isim oluşturmuştur.
*sev-**in**-**mek**+*	*"Sev-"* fiil kökünün sonuna gelen *"-in"* eki ondan yeni bir fiil oluşturmuş; *"-mek"* eki de *"sevgi+"* isminden yeni bir isim oluşturmuştur.
göz+	İsim kökü
*göz+**cü**+*	*"Göz+"* isim kökünün sonuna gelen *"+cü"* eki, isim köklü bu kelimeyi yeni bir isme dönüştürmüştür.
*göz+**cü**+**lük**+*	*"Göz+"* isim kökünün sonuna gelen *"+cü"* eki, ondan yeni bir isim oluşturmuş; *"+lük"* eki de *"gözcü+"* isminden yeni bir isim oluşturmuştur.
*göz+**et**-*	*"Göz+"* isim kökünün sonuna gelen *"+et"* eki, isim köklü bu kelimeyi bir fiile dönüştürmüştür.
*göz+**et**-**mek**+*	*"Göz+"* isim kökünün sonuna gelen *"+et"* eki, ondan bir fiil oluşturmuş; *"+mek"* eki de *"gözet-"* fiilinden yeni bir isim oluşturmuştur.
*göz+**et**-**men**+*	*"Göz+"* isim kökünün sonuna gelen *"+et"* eki, ondan bir fiil oluşturmuş; *"+men"* eki de *"gözet-"* fiilinden yeni bir isim oluşturmuştur.

- Yapım ekleri, **eklendiği sözcüğün yapısını değiştirirler:**

  söz+ (Kelime, kök hâlinde; **basit yapılı**)

  *söz+**cü*** (Kelime ek almış ve aldığı bu ek, kelimenin **yapısını değiştirmiş**; kelime artık, **türemiş yapılı** hâle gelmiş)

  *söz+**cü**+**lük*** (Kelime ek almış ve aldığı bu ek, kelimenin **yapısını değiştirmiş**; kelime artık, **türemiş yapılı** hâle gelmiş)

  Bu durumları şöyle de gösterebiliriz:

söz+	*söz+**cü***	***söz+cü+lük***
kök	kök+ye	kök+ye+ye
Basit	**Türemiş**	**Türemiş**

2. Yapım eklerinin genel özellikleri

- Bir ya da daha fazla harften oluşabilirler:

  göz + **e** + göz + **cü** + göz + **enek**

- Birden fazla yapım eki üst üste gelebilir:

  göz + **le** - **m** + **ci** (+) gör - **gü** + **süz** + **lük** (+)

  ik **fye iye iye** fk **fye iye iye**

- Köklerden sonra, çekim eklerinden önce gelirler:

  göz + **ük** - tü gör - **ün** - dü gör - **ün** - **tü** + de

  ik **fye** fçe fk **fye** fçe fk **fye iye** içe

> **Uyarı:** Yapım ekleri, bir-iki istisna örnekte, çekim eklerinden sonra gelir. Bu örneklerin sayısı oldukça azdır Ya da bu ekler tür değiştirmiş ekler olarak değerlendirilebilir.):
>
> gün + de + **lik (+)**
>
> ik **içe iye**

- Aynı türde veya farklı türde yapım ekleri üst üste gelebilir:

  göz + **lük** + **çü** + **lük** (+) gör - **ün - tü + le - mek** (+)

  ik **iye iye iye** fk **fye iye fye iye**

  iiye iiye iiye **ffye fiye ifye fiye**

3. Yapım ekleriyle ilgili bir adlandırma: Gövde

Köklere eklenen yapım eklerinin köklerle oluşturduğu anlamlı birliktelikler, *"gövde"* olarak adlandırılır. Bir başka ifadeyle; kök hâlindeki bir kelimenin, yapım eki alarak **yeni bir anlamı** karşılayan hâline, *"gövde"* adı verilir.

Köklere eklenen her bir yapım eki, bir gövde oluşturur. Dolayısıyla **bir kelime, aldığı yapım eki sayısı kadar gövdeye sahiptir:**

Kelime	Yapısı	Kök	Gövde
başlangıç	baş + la - n - gıç ik fye fye iye	baş+	baş + la - ik **fye**
			baş + la - n - ik **fye fye**
			baş + la - n - gıç (+) ik **fye fye iye**

Yapısal incelemelerde, **gövde, kökle beraber gösterilir**; çünkü **yapım ekleri, kökle beraber kelimenin gövdesini oluşturur:**

say - gı + sı	**say - gı** + **n** (+)	**say - gı + n + lık** +	**say - gı + n + lığ** + ı + nı
fk iye içe	**fk iye iye**	**fk iye iye iye**	**fk iye iye iye** içe içe
gövde (fyig)	**gövde** (fyig)	**gövde** (fyig)	**gövde** (fyig)

Uyarı: Yapım eki almış kelimelerin çekim eki aldıkları yere kadar olan kısmı, gövdedir.

Gövdelerin *"isim gövdesi"* ve *"fiil gövdesi"* olmak üzere iki türü vardır.

3.1. İsim gövdesi

Bir kökün **isim yapan yapım eki alması ile oluşan** gövdelerdir.

"İsimden yapılan isim gövdesi" ve *"Fiilden yapılan isim gövdesi"* olmak üzere iki türü vardır.

3.1.1. İsimden yapılan **isim gövdesi**

İsimlere, *"isimden isim yapım ekleri"* getirilerek yapılan (türetilen) isimlerdir:

ev + **cil**	ev + **li**	göz + **cü**	göz + **lüğ** + ü
ik iye (iiye)	ik iye (iiye)	ik iye (iiye)	ik iye (iiye) içe
iyig	**iyig**	**iyig**	**iyig**

3.1.2. Fiilden yapılan isim gövdesi

Fiillere, *"Fiilden isim yapım ekleri"* getirilerek yapılan (türetilen) isimlerdir:

gör - **gü** (+)	bak - **an** (+)	işit - **me** (+)	duy - **uru** + lar
fk iye (fiye)	fk iye (fiye)	fk iye (fiye)	fk iye (fiye) içe
fyig	**fyig**	**fyig**	**fyig**

3.2. Fiil gövdesi

Bir kökün **fiil yapım eki alması ile oluşan** gövdelerdir.

"Fiilden yapılan fiil gövdesi", "fiilden yapılan isim gövdesi" olmak üzere iki türü vardır.

3.2.1. Fiilden yapılan **fiil gövdesi**

Fiillere, *"fiilden fiil yapım ekleri"* getirilerek yapılan (türetilen) isimlerdir:

çöz - **dür** -	kork - **ut** -	yap - **tır** - mış
fk fye (ffye)	fk fye (ffye)	fk fye (ffye) fçe
fyfg	**fyfg**	**fyfg**

3.2.2. İsimden yapılan **fiil gövdesi**

İsimlere, *"isimden fiil yapım ekleri"* getirilerek yapılan (türetilen) isimlerdir:

ev + **len** -	göz + **et** -	tuz + **lan** - mış
ik fye (ifye)	ik fye (ifye)	ik fye (ifye) fçe
iyfg	**iyfg**	**iyfg**

Uyarı: Birden fazla yapım eki alan kelimelerde, **gövde; en sondaki yapım ekine göre adlandırılır.** Çünkü kelimeye son şeklini veren, **en sondaki yapım ekinin oluşturduğu gövde**dir. Adlandırma, bu **son yapım ekinin türü**ne göre yapılır. Kısacası kelimenin aldığı en son yapım eki isim çekim ise, gövde, **isim gövdesi**; fiil çekim eki ise, gövde, **fiil gövdesi** olur:

ev + len - **dir** - miş - ler	**ev + len** - dir - me + yi
ik fye **fye** fçe fçe	ik fye fye **iye** fçe
fg	**ig**

4. Yapım eklerinin türleri

Türkçede yapım ekleri şu şekillerde olur:

- ***İsim yapım ekleri***
  - » İsimden isim yapım ekleri
  - » Fiilden isim yapım ekleri
- ***Fiil yapım ekleri***
  - » Fiilden fiil yapım ekleri
  - » İsimden fiil yapım ekleri

Hatırlatma: Bu türler şu şekilde de gösterilmektedir:

1. İsimden isim yapan ekler (iiye)

2. Fiilden isim yapan ekler(fiye)

3. Fiilden fiil yapan ekler (ffye)

4. İsimden fiil yapan ekler (ifye)

4.1. İsim yapım ekleri

İsim kök ve gövdelerinden veya fiil kök ve gövdelerinden yeni isimler yapan (türeten) eklerdir.

İsim yapım ekleri, kendi içinde ikiye ayrılır:

- *İsimden **isim yapım ekleri***
- *Fiilden **isim yapım ekleri***

4.1.1. İsimden isim yapım ekleri

İsim köklü ya da isim gövdeli kelimelerden yeni isimler türeten eklerdir. Bir başka ifadeyle ilk ismi, bir başka isme ya da isimlere dönüştüren eklerdir.

İsimden isim yapan ekler, **2 şekilde** olur:

1. İsim kökü + **İsimden isim yapım eki**

göz + **cü**

ik iiye

2. İsim gövdesi + **İsimden isim yapım eki**

göz + cü **+ lük**

ik iiye **iiye**

ig

Yaygın olarak kullanılan isimden isim yapım ekleri şunlardır:

Ek	Kullanım biçimleri	Örnekler
+A	**+a+, +e+**	*komut+**a**+, ilk+**e**+*
+Aç	**+aç+, +eç+**	*kır+**aç**+*
+Ak	**+ak+, +ek+**	*yan+**ak**+, ben+**ek**+*
+Al	**+al+, +el+**	*ulus+**al**+, öz+**el**+*
+An	**+an+, +en+**	*oğul+**an**+, kök+**en**+*
+()Ar	**+ar+, +er+; +şar+, +şer+**	*on+**ar**+, beş+**er**+, altı+**şar**+, yedi+**şer**+*
+ArI	**+arı+, +eri+**	*dış+**arı**+, iç+**eri**+*
+At	**+at+, +et+**	*kır+**at**+, göl+**et**+*
+Ay	**+ay+, +ey+**	*dik+**ey**+*
+Az	**+az+, +ez+**	*ay+**az**+*
+CA	**+ca+, +ce+; +ça+, +çe+**	*uzun+**ca**+, ülke+**ce**+, Arap+**ça**+, Türk+**çe**+*
+cAğIz	**+cağız+, +ceğiz+**	*çocuk+**cağız**+, ev+**ceğiz**+*
+cAk	**+cak+, +cek+**	*oyun+**cak**+, küçük+**cek**+*
+cel	**+cel+**	*gün+**cel**+*
+CI	**+cı+, +ci+, +cu+, +cü+; +çı+, +çi+, +çu+, +çü+**	*boya+**cı**+, iz+**ci**+, oyun+**cu**+, göz+**cü**+ kitap+**çı**+, iş+**çi**+, tost+**çu**+, gözlük+**çü**+*
+Cık	**+cık+, +cik+, +cuk+, +cük+; +çık+, +çik+, +çuk+, +çük+**	*ufa(k)+**cık**+, kimse+**cik**+, kuzu+**cuk**+, küçü(k)+**cük**+;* *dip+**çik**+, kurt+**çuk**+*
+CIl	**+cıl+, +cil+, +cul+, +cül+; +çıl+, +çil+, +çul+, +çül+**	*insan+**cıl**+, ben+**cil**+, barış+**çıl**+, et+**çil**+, ot+**çul**+*
-cIlAyIn	**+cılayın+, +çileyin+**	*ben+**çileyin**+*
+ç	**+ç+**	*ana+**ç**+, orta+**ç**+*
+DAm	**+dam+, +dem+; +tam+, +tem+**	*gün+**dem**+, yön+**tem**+*
+DAş	**+daş+, +deş+; +taş+, +teş+**	*vatan+**daş**+, öz+**deş**+, meslek+**taş**+, iç+**teş**+*
+GA	**+ga+, +ge+; +ka+, +ke+**	*öz+**ge**+, baş+**ka**+*
+gen	**+gen+**	*üç+**gen**+, dört+**gen**+*
+gil	**+gil+**	*teyzem+**gil**+, amcam+**gil**+*
+IncI	**+ıncı+, +inci+, +uncu+, +üncü+**	*altı+**ncı**+, bir+**inci**+, üç+**üncü**+*
+kAn	**+kan+, +ken+**	*baş+**kan**+, yel+**ken**+*

+kek	**+kek+**	*er*+**kek**+
+kİ	**+ki+, +kü+**	*sabah*+***ki***+, *dün*+***kü***+
+la	**+la+**	*kış*+***la***, *yay(z)*+***la***+
+laç	**+laç+**	*süt*+***laç***+, *gül*+***laç***+
+lAk	**+lak+, +lek+**	*ot*+***lak***+, *diş*+***lek***+
+leyin	**+leyin+**	*akşam*+***leyin***+, *gece*+***leyin***+
+lI	**+lı+, +li+, +lu+, +lü+**	*tat*+***lı***+, *sevinç*+***li***+, *Erzurum*+***lu***+, *üzüntü*+***lü***+
+lIk	**+lık+, +lik+, +luk+, +lük+**	*kulak*+***lık***+, *polis*+***lik***+, *ucuz*+***luk***+, *göz*+***lük***+
+mAn	**+man+, +men+**	*koca*+***man***+, *Türk*+***men***+
+msAr	**+msar+, +mser+**	*kara*+***msar***+, *iyi*+***mser***+
+mtırak	**+mtırak+**	*sarı*+***mtırak***+, *ekşi*+***mtırak***+
+()msI	**+msı+, +msi+; +ımsı+, +imsi+**	*ekşi*+***msi***+, *sarı*+***msı***+, *yeşil*+***imsi***+
+()ncI	**+ncı+, +nci+, +ncu+, +ncü+; +ıncı+, +inci+, +uncu+, +üncü+**	*altı*+***ncı***+, *yedi*+***nci***+, *un*+***cu***, *ön*+***cü***+ *sekiz*+***inci***+, *son*+***uncu***+, *üç*+***üncü***+
+rA	**+ra+, +re+**	*taş*+***ra***+, *üze*+***re***+
+sAl	**+sal+, +sel+**	*kum*+***sal***, *bölge*+***sel***
+sek	**+sek+**	*tüm*+**sek**+
+sI	**+sı+, +si+, +su+, +sü+**	*insan*+***sı***+, *erkek*+***si***+, *çocuk*+***su***+
+sIz	**+sız+, +siz+, +suz+, +süz+**	*ana*+***sız***+, *ev*+***siz***+, *uygun*+***suz***+, *gönül*+***süz***+
-şIn	**+şın+, +şin+**	*sarı*+***şın***+
+tay	**+tay+, +tey+**	*kurul*+***tay***+, *sayış*+***tay***+
+tI	**+tı+, +ti+, +tu+, +tü+**	*akın*+***tı***+, *esin*+***ti***+, *uğul*+***tu***+, *gürül*+***tü***+
+()t	**+t+; +ıt+, +it+, +ut+, +üt+**	*karşı*+***t***+, *yaş*+***ıt***+, *eş*+***it***+
+()z	**+z+, +ız+, +iz+, +uz+, +üz+**	*iki*+***z***, *üç*+***üz***+, *top*+***uz***+

4.1.2. Fiilden isim yapım ekleri

Fiil köklü ya da fiil gövdeli kelimelerden isimler yapan eklerdir. Bir başka ifadeyle fiile eklenerek ondan bir isim yapan eklerdir.

Fiilden isim yapan ekler, **2 şekilde** olur:

1. Fiil kökü + **Fiilden isim yapım eki**

say - **gı** (+)

fk **fiye**

2. Fiil gövdesi + **Fiilden isim yapım eki**

sal - dır - **gan** (+)

fk ffye fiye

fg fiye

Fiilden isim yapan eklerin en çok kullanılanları şunlardır:

Ek	Kullanım biçimleri	Örnekler
-A	**-a+, -e+**	*doğ-**a**+, diz-**e**+*
-AcAk	**-ecek+, -acak+**	*giy-**ecek**+, yak-**acak**+*
-AĞAn	**-ağan+, eğen+; -egen+**	*ol-**ağan**+, gez-**egen**+*
-AlAk	**-alak+, -elek+**	*as-**alak**+, yat-**alak**+, çök-**elek**+*
-AmAk	**-amak+, -emek+**	*bas-**amak**+, kaç-**amak**+*
-AnAk	**-anak+, -enek+**	*tut-**anak**+, göz+**enek**+*
-Aç	**-aç+, -eç+**	*say-**aç**+, kaldır-**aç**+, yürü-t-**eç**+, belir-t-**eç**+*
-Ak	**-ak+, -ek+**	*kork-**ak**+, bin-**ek**+*
-Ar	**-ar+, -er+**	*gid-**er**+, ak-**ar**+*
-cA	**-ca+,-ce+**	*düşün-**ce**+, eğlen-**ce**+*
-cI	**-cı+, -ci+, -cu+, -cü+**	*koru-**cu**+, gör-**ücü**+,*
-ç	**-ç+**	*sevin-**ç**+, gülün-**ç**+*
-DI	**-dı+, -di+,-du+, -dü+; -tı+, -ti+, -tu+, -tü+**	*İmambayıl-**dı**+, şıpsev-**di**+, gecekon-**du**+ külbas-**tı**+,*
-GA	**-ga+,-ge+; -ka+,-ke+**	*dal-**ga**+, böl-**ge**+; yerleş-**ke**+*
-GI	**-gı+, -gi+, -gu+, -gü+; -kı+, -ki+, -ku+,-kü+**	*sev-**gi**+, say-**gı**+, sor-**gu**+, gör-**gü**+as-**kı**+, iç-**ki**+, tut-**ku**+*
-GAç	**-gaç+, -geç+; -kaç+, -keç+**	*utan-**gaç**+, üşen-**geç**+; kıs-**kaç**+*
-GAn	**-gan+, -gen+; -kan+, -ken+**	*alın-**gan**+, çekin-**gen**+; yapış-**kan**+, üret-**ken**+*
-GIç	**-gıç+, -giç+, -guç+, -güç+; -kıç, -kiç, -kuç, -küç+**	*dal-**gıç**+, bil-**giç**+, hör-**güç**+*
-GIn	**-gın+, -gin+, -gun+, -gün+; -kın+, -kin+, -kun+, -kün+**	*sal-**gın**+, sez-**gin**+, sol-**gun**+, üz-**gün**+; taş-**kın**+, kes-**kin**+, tut-**kun**+, küs-**kün**+*
-I	**-ı+, -i+, -u+, -ü+**	*bat-**ı**+, diz-**i**+, doğ-**u**+, sür-**ü**+*
-IcI	**-ıcı+, -ici+, -ucu+, -ücü+**	*yap-**ıcı**+, iç-**ici**+, uç-**ucu**+, sür-**ücü**+*
-Inç	**-ınç+, -inç+, -unç+, -ünç+**	*bas-**ınç**+, bil-**inç**+, kork-**unç**+*
-IntI	**-ıntı+, -inti+, -untu+, -üntü+**	*ak-**ıntı**+, sars-**ıntı**+, dök-**üntü**+*
-()k	**-k+, -ık+, -ik+, -uk+, -ük+**	*buna-**k**+, aç-**ık**+, seç-**ik**+, uç-**uk**+, dök-**ük**+*
-kAn	**-kan+, -ken+**	*çalış-**kan**+, üret-**ken**+*
-mA	**-ma+, -me+**	*yanıl-**ma**+, dene-**me**+*

-mAcA	**-maca+, -mece**	*aldat-**maca+**, bil-**mece+***
-mAç	**-maç+, -meç+**	*bula-**maç+**, yırt-**maç+**, dön-(e)**meç+***
-mAk	**-mak+,-mek+**	*bak-**mak+**, gör-**mek+***
-mAn	**-man+, -men+**	*danış-**man+**, öğret-**men+***
-mbAç	**-mbaç+, -mbeç+**	*dola-**mbaç+**, sakla-**mbaç+***
-mIk	**-mık+, -mik+, -muk+, mük+**	*kıy-**mık+**, il-**mik+**, kus-**muk+***
-()m	**-m+, -ım+, -im+, -um+, -üm+**	*yaşa-**m+**, bak-**ım+**, bil-**im+**, kur-**um+***
-()n	**-n+, -ın+, -in+, -un+, -ün+**	*ak-**ın+**, ek-**in+**, uz(a)-**un**, tüt-**ün+***
-()r	**-r+, -ır+, -ir+, -ur+, -ür+**	*oku-**r+**, gel-**ir+**, kıs-**ır+***
-()ş	**-ş+, -ış+, -iş+, -uş+, -üş+**	*gel-**iş+**, yap-**ış+**, otur-**uş+**, gül-**üş+***
-()t	**-t+, -ıt+, -it+, -ut+, -üt+**	*yak-**ıt+**, geç-**it+**, umu-**ut+**, ölç-**üt+***
-tI	**-tı+, -ti+, -tu+, -tü+**	*belir-**ti+**, kızar-**tı+**, uğun-**tu+***

Önemli: Bu eklere, fiilimsi ekleri de dâhil edilir. Bkz. Konu sonunda, "Fiilimsiler")

4.2. Fiil yapım ekleri

Fiil kök ve gövdelerinden veya isim kök ve gövdelerinden yeni fiiller türeten eklerdir.

Fiil yapım ekleri, kendi içinde ikiye ayrılır:

- *Fiilden **fiil yapım ekleri***
- *İsimden **fiil yapım ekleri***

4.2.1. Fiilden fiil yapım ekleri

Bu ekler, fiil kök ve fiil gövdelerinden yeni fiiller yapar.

Bu yapılar **2 şekilde** olur:

1. Fiil kökü - **Fiilden fiil yapım eki**

aç - **tır** -

fk **ffye**

2. Fiil gövdesi - **Fiilden fiil yapım eki**

yap - tır - **t** -

fk ffye **ffye**

fg

Bu eklerin en işlek olanları şunlardır:

Ek	Kullanım biçimleri	Örnekler
-A	**-a-, -e-**	*dol-**a**-, tık+**a**-*
-AlA	**-ala-, -ele-**	*kov-**ala**-, silk-**ele**-*
-Ar	**-ar-, -er-**	*kop-**ar**-, gid-**er**-*
-DIr	**-dır-, -dir-, -dur-, -dür-;** **-tır-, -tir-, -tur-, -tür-**	*yaz-**dır**-, gez-**dir**-, uy-**dur**-, gül-**dür**-;* *yapış-**tır**-, geçiş-**tir**-, buluş-**tur**-, görüş-**tür**-*
-I	**-ı-, -i-, -u-, -ü-**	*kaz-**ı**-, sür-**ü**-*
-()k	**-k-, -ık-, i-k, uk-,ük-**	*kan-**ık**-, dol-**uk**-*
-ImsA	**-ımsa-, -imse-, -umsa-, -ümse-**	*an-**ımsa**-, duy-**umsa**-, gül-**ümse**-*
-()l	**-l-, -ıl-, -il-, -ul-, -ül-**	*sev-**il**-, bak-**ıl**-*
-()n	**-n-, -ın-, -in-, -un-, -ün-**	*taşı-**n**-, sev-**in**-, bil-**in**-, ed-**in**-*
-()p	**-p-, -ıp-, -ip-, -up-, -üp-**	*ser-**p**-*
-()r	**-r-, -ır-, -ir-, -ur-, -ür-**	*bit-**ir**-, uç-**ur**-*
-()ş	**-ş-, -ış-, -iş-, -uş-, -üş-**	*ağla-**ş**-, gül-**üş**-, yap-**ış**-*
-()t	**-t-, -ıt-, -it-, -ut-, -üt-**	*ara-**t**-, söyle-**t**-, ak-**ıt**-*

4.2.2. İsimden fiil yapan ekler

Bu ekler, isim kök ve isim gövdelerinden isim yapar.

Bu yapılar **2 şekilde** olur:

1. İsim kökü + **İsimden fiil yapım eki**

temiz + **le** -

ik **ffye**

2. İsim gövdesi + **İsimden fiil yapım eki**

öz + et + **le** -

ik iiye **ifye**

ig

Yaygın olarak kullanılan isimden fiil yapan ekler şunlardır:

Ek	Kullanım biçimleri	Örnekler
-A-	**+a-, +e-**	*yaş+**a**-, tür+**e**-*
-Al	**+al+, +el-**	*az+**al**-, kör+**el**-*
-Ar	**+ar-, +er-**	*mor+**ar**-, ağ+**ar**-, yeş(il)+**er**-*
-At	**+at-, +et-**	*kan+**at**-, göz+**et**-*
-DA	**+da+, +de-; +ta-, -te-**	*fısıl+**da**-, horul+**da**-, şırıl+**da**-, kıpır+**da**-*
-I	**+ı-, +i-, +u-, +u-**	*şak+**ı**-*
-Ik	**+ık-, +ik-, +uk-, +ük-**	*ac+**ık**-, gec+**ik**-, göz+**ük**-*
-kIr	**+kır-, +kir-, +kur-, +kür-**	*fış+**kır**-, çem+**kir**-, tü+**kür**-*
-l-	**+l-**	*doğru+**l**-, soru+**l**-, yapı+**l**-, gezi+**l**-*
-lA	**+la-, +le-**	*baş+**la**-, göz+**le**-, iş+**le**-*
-lAn	**+lan-, +len-**	*bağ+**lan**-, öfke+**len**-, yeni+**len**-*
-lAş	**+laş-, +leş-**	*uzak+**laş**-, güzel+**leş**-*
-msA	**+msa-, +mse-**	*az+**ımsa**-, küçük+**mse**-*
-r	**+r-**	*deli+**r**-*
-sA	**+sa-, +se-**	*su+**sa**-, garip+**se**-*
-sI	**+sı-, +si-, +su-, +sü-**	*yad+**sı**-*

Önemli: Yapım ekleri konusunda bir hususa burada değinmek faydalı olacaktır: **Olumsuzluk eki "-mA"** ile ile ilgili durum.

Bu konuda değişik görüşler bulunmaktadır: Muharrem Ergin *Türk Dil Bilgisi,* Zeynep Korkmaz *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi* kitabında bu eki, olumsuzluk anlamı katan fiilden fiil yapım eki olarak değerlendirirken; Tahir Nejat Gencan *Dilbilgisi*, Tahsin Banguoğlu *Türkçenin Grameri*, Nurettin Koç *Yeni Dilbilgisi* kitaplarında söz konusu eki, fiil çekim ekleri arasında değerlendirmiştir.

Biz de **"-mA"** yı bazı kullanımlarda yapım eki olarak, **fiilden isim yapan yapım eki** olarak; bazı kullanımlarda da **çekim eki** olarak almanın doğru olacağı kanaatindeyiz.

Yapım eki olarak -mA

İki çeşit yapım eki vardır:

- İsim-fiil eki olan -mA

gör - **me**	gör - **me** + n
fk **fiye**	fk **fiye** ie
ife (isim-fiil eki)	ife

- Fiilimsi eklerinin olumsuzu olan -mA

Filimsi ekinden önce gelip onları olumsuz yapıya kavuşturan -mA, yapım ekidir. Bu yapım eki, isim-fiil ekinin olumsuzudur (Yapım eki olan bir ekin, olumsuzu da yapım ekidir.):

gör - **me** + **me** + n
fk fiye **iiye** ie
ifeo ife (isim-fiil eki)

Sevmek de sevmemek de doğal hakkımız.

sev - mek	sev - **me** + mek
fk fiye	fk **fiye** iiye
	ifeo ife (isim-fiil eki)

Yapmayacağı iş yok

yap - **ma** + **(y)acağ** + ı	
fk **fiye** iiye ie	
sfeo sfe (sıfat-fiil eki)	

Çekim eki olarak -mA

Fiillerde şahıs ekinden önce gelen kip eklerinin öncesinde kullanılan -mA, bu eklerin olumsuz hâli olduğu için çekim eki olarak kullanılır **(Çekim eki olan bir ekin, olumsuzu da çekim ekidir.)**:

gör - **me** - **di** - m	gör - **me** - miş - ti - m	yap - **ma** - sın
fk **fçe fçe** fçe	fk **fçe fçe** fçe fçe	fk **fçe** fçe
bgzeo bgze şe	**ögzeo ögze** efe şe	**ekeo eke**

4.5. Yapım eki olarak kabul edilen ekler: Fiilimsiler

Fiilimsiler, fiil kök ve gövdelerinden (fiil tabanlarından) **isimler oluşturan ekler**dir. Fiilimsi ekleri, *"fiilden isim yapan ekler"* olarak kabul edilirler. Bu isimler çoğunlukla geçici bazen de kalıcı olur.

Zaman zaman isminde yer alan *"fiil"* ifadesi nedeniyle, "ekfiil" ile karıştırılırlar. Her ikisi de birbirinden farklı eklerdir. **Ekfiiller**, çekim eki olarak görev yaparken; **fiilimsiler**, yapım eki olarak görev yaparlar (). Fiilimsiler, yapım ekleri içinde de **fiilden isim yapan ekler**dendir:

Görmüş geçirniş adamdı.

gör - müş geç - **irmiş** adam – **dı**

fmsie **fmsie** efe

Uyarı: Fiilimsilerin yapım eki olup olmadığı hususunda farklı görüşler bulunsa da, genel kabul, bu eklerin yapım eki olduğu yönündedir. MEB ve ÖSYM tarafından yapılan sınavlarda da yapım eki olarak değerlendirilmektedir.

Fiilden yapılmış kalıcı isimlere göre farklı bir durum gösteren fiilimsiler, **esas olarak geçici bazen de kalıcı isimler** yaparlar.

Batı terimleri esas alınarak hazırlanan dil bilgisi kitaplarında ***«Partisip ekleri»*** olarak da adlandırılmaktadırlar.

Fiilimsilerle ilgili önemli özellikler

- Fiilimsiler ya **fiil köklü** ya da **fiil gövdeli**dirler. Bir başka ifadeyle, **fiilimsinin önünde ya fiil kökü** ya da **fiil gövdesi** (fiil yapan yapım eki) bulunur:

  Görmeden gitmem! *Gözükmeden git!*

  gör - **meden (+)** göz + ük - **meden (+)**

  fk **fmsie** ik fye **fmsie**

  fmsi fg **fmsie**

- Fiillerden türemelerine karşın fiilin bütün özelliklerini göstermezler. Mesela: Fiil gibi olumsuz yapılabilir; ancak fiil gibi çekimlenemez.
- İsim soylu sözcükler gibi kullanılan fiil soylu kelimelerdir.
- Fiil çekim eklerini almazlar.
- İsim çekim eklerinden bazılarını alabilirler:

  Gördüğüm en iyi adamdı.

  gör - düğ + üm

  fk fmsie (iye) içe

  (sfe) ie

- Aldıkları yapım eklerine göre cümlede isim, sıfat ya da zarf olarak kullanılırlar.

Önemli: Fiilimsi olan kelimeler veya fiilimsili kelime grupları, cümlede *"yan cümlecik"* oluştururlar. Fiilimsileri cümlede tespit etmek zor değildir:

Fiil cümlelerinde yüklem olamazlar. Bu cümlelerde yüklemin dışında fiil ile başlayan bir kelime varsa; o cümledeki fiilimsi, işte o fiildedir. Yani cümledeki ikinci fiil, filimsiyi oluşturur.

*Onu çok **sevdiğini** biliyorum.*

sev	-	**diği**	+	(n)i
fk		**iye**		içe
		fiilimsi		

zfe (zarf-fiil eki)

İsim cümlelerinde yüklem olamazlar. Bu cümlelerde fiil ile başlayan bir kelime varsa; o cümledeki fiilimsi, işte o fiildedir. Yani cümledeki fiil, filimsiyi oluşturur.

*Orası, **sevdiğim** şehir.*

sev	-	**diğ**	+	**i**m
fk		**iye**		içe
		fiilimsi		

sfe (sıfat-fiil eki)

Fiilimsi türleri

Fiilimsiler, 3'e ayrılır:

- *İsim-fiiller (Mastarlar)*
- *Sıfat-fiiller (Ortaçlar)*
- *Zarf-fiiller (Ulaçlar)*

Şimdi sırasıyla bunları görelim:

1. İsim-fiil ekleri

"Fiilleri isimleştiren ekler", *"Fiilden isim yapan ekler"* olarak da adlandırılabilirler.

Fiil kök ve gövdelerine eklenerek, eklendiği kelimeyi isimleştiren eklerdir. Eklendiği kelime, cümlede *"**isim**"* görevinde kullanılır.

Türkiye Türkçesinde **3 tane** isim-fiil eki bulunmaktadır:

Ek	Kullanım biçimleri	Örnekler
-Iş	**-ış+, -iş+, -uş+, -üş+**	*kalk-**ış**+, bekle-**yiş**+, uç-**uş**+, gül-**üş**+*
-mA	**-ma+, -me+**	*kına-**ma**+, sev-**me**+*
-mAk	**-mak+, -mek+**	*ağla-**mak**+, gül-**mek**+*

İsim-fiillerle ilgili önemli özellikler şöyle sıralanabilir:

- Cümlede isim görevinde kullanılırlar. Hareket ve iş isimleri yaparlar.

  *Ağla**mak**, nafile bugün.*

  *Bak**ış**ların bana cesaret versin!*

  *Oku**ma**, en güzel eylemdir.*

- Ek almadan kullanılabilirler:

  *Sev**mek**, en güzel duygu.* *Dur**uş** önemli.*

- Sonlarına (kendileri de isimleştiği için) isim çekim eklerini alabilirler:

  *Gül**üş**üne bayılıyorum.* *Adam ol**ma**sını bekleme!*

  gül - **üş** + **ü** + **ne** ol - **ma** + **sı** + **nı**

  fk fsi **içe içe** fk fsi **içe içe**

Uyarı: İsim-fiil eki *"-Iş"* ile fiillerdeki işteşlik eki *"-Iş"* birbirine karıştırılmamalıdır. İsim-fiil eki *"-Iş"*, fiilden isim türetirken (isim görevinde kullanılırken); işteşlik eki, *"-Iş"*, fiilden fiil türetir:

*Bak**ış**larını hiç unutamıyorum.*	(İsim-fiil eki, fiilden isim türetmiş, isim görevinde)
*Karşılıklı bak**ış**ıyorduk.*	(İşteşlik eki, fiilden fiil türetmiş, fiil görevinde)

Uyarı: İsim-fiil eki olan *"-mA"* ile olumsuzluk eki olan *"-mA"* birbirine karıştırılmamalıdır: İsim-fiil eki *"-mA"*, fiilden isim türetirken (isim görevinde kullanılırken); olumsuzluk eki, *"-mA"*, fiilden fiil türetir:

*Adam yer**me**yi sever.*	(İsim-fiil eki, fiilden isim türetmiş, isim görevinde)
*Adamı arkasından yer**me**yin!*	(Olumsuzluk eki, fiilden fiil türetmiş, fiil görevinde)

Önemli: Olumsuzluk eki "*-mA*" ile isim-fiil eki "*-mA*" aynı kelimede art arda gelebilir:

*Konuş**mama**yı tercih ederim.*

konuş - **ma** - **ma** + yı

fk **fye** (ffye) **iye** içe

osuze ife

- İsim fiiller, fiilimsi olmaktan çıkıp kalıcı bir isim hâlini alabilirler:

  *Ateşi yakmak için **çakmak** gerekiyor.*

  *Hararetimizi **dondurma** alır.*

  ***Danışma**ya sorabilirsiniz.*

2. Sıfat-fiil ekleri

"Fiilleri sıfatlaştıran ekler", "Fiilden isim (sıfat) yapan ekler" olarak da adlandırılabilirler.

Fiil kök ve gövdelerine eklenerek, eklendiği kelimeyi sıfatlaştıran eklerdir. Eklendiği kelime, cümlede *"**sıfat**"* olarak kullanılır.

Hatırlatma: Bu ekleri kavratmak için "An-ası mez-ar dik-ecek-miş" cümlesi belletilirdi.

Türkiye Türkçesinde **sıfat-fiil** eki olarak kullanılan ekler şunlardan oluşmaktadır:

Ek	Kullanım biçimleri	Örnekler
-AcAk	**-acak+, -ecek+**	okun-**acak**+, görül-**ecek**+
-Ak	**-ak+, -ek+**	*bat+**ak**+, kaç-**ak**+*
-An	**-an+, -en+**	*bak-**an**+, gör-**en**+*
- ()r	**-r, -ar+, -er+, -ır+, -ir+, -ur+, -ür+**	koş-**ar**+, bil-**ir**+
-AsI	**-ası+, -esi+**	tapıl-**ası+**, öpül-**esi**+
-DI	**-di+, -di+, -du+, -dü+;** **-tı+, -ti+, -tu+, -tü+**	uy-**du**+, şıpsev-**di**+
-DIk	**-dık+, -dik+, -duk+, -dük+;** **-tık+, -tik+, -tuk+, -tük+**	tanı-**dık**+, bil-**dik**+
-mAz	**-maz+, -mez+**	uslan-**maz**+, görün-**mez**+
-mIş	**-mış, -miş, -muş, -müş**	yan-**mış**+, eski-**miş**+,gör-**müş**+

- **"*-DIk*" ve "*-AcAk*" ekiyle kurulan sıfat-fiiller, iyelik eki alabilir:**

  yap - **tığ** + **ımız** (iş)
  fk **iye içe**
  sfe ie

  gör - **düğ** + **üm** (adam)
  fk **iye içe**
  sfe ie

  anla - t - **acağ** + **ım** (olay)
  fk fye **iye içe**
  sfe ie

  yap - **acağ** + **ı** (toplantı)
  fk **iye içe**
  sfe ie

- Artlarına bir isim almazlarsa **adlaşmış** olurlar:
  *Yoldan **geçenleri** gözlüyordu.* (Geçen kişileri)
  *Mağazada bir **tanıdığa** rastladım.* (Tanıdık birine)

Uyarı: Sıfat-fiil eklerini alan bazı sözcükler, fiilimsi özelliğini yitirerek kalıcı isim olur:

*Gel**eceğ**imizi de düşünmek zorundayız.*

*Yiy**ecek** kalmamış.*

*Dol**muş** parası bile yoktu.*

- Bazı sıfat-fiiller birleşik isim hâlini almışlardır:
  *cankurtar**an**, vatansev**er***

3. Zarf-fiil ekleri

"Fiilleri zarflaştıran ekler", *"Fiilden zarf yapan ekler"* olarak da adlandırılabilirler.

Fiil kök ve gövdelerine eklenerek, eklendiği kelimeyi zarflaştıran (geçici zarflar oluşturan) eklerdir. Eklendiği kelime, cümlede "**zarf"** olarak kullanılır.

Ek	Kullanım biçimleri	Örnekler
-A	**-a, -e**	bak-**a** kalmak, sür-**e** gelmek
-A …-A	**-a …-a, -e …-e**	koş-**a** koş-**a**, gül-**e** gül-**e**
-e …-a	**-e …-a**	düş-**e** kalk-**a**
-AlI	**-alı, -eli**	yap-**alı**, gel-**eli**
-ArAk	**-arak, -erek**	bak-**arak**, gör-**erek**
-AsI	**-ası, -esi**	yap-**ası**, gör-**esi**
-DI() … -AlI	**-dı …alı, di …eli, du …alı, dü …eli; -tı …alı, ti …eli, -tu …alı, -tü …eli**	al-**dı** al-**alı**, gel-**di** gel-**eli,** ol-**du** ol-**alı,** gör-**dü(m)** gör-**eli; yap**-tı yap-**alı,** git-**ti** gid-**eli,** tut-**tu** tut-**alı**
-DI() … -AsI	**-dı …ası, di …esi, du …ası, dü … esi; -tı …ası, ti …esi, -tu …ası, -tü …esi**	ol-**dum** ol-**ası**
-DIğINdA	**-dığında, -diğinde, -duğunda, -düğünde; -tığında, -tiğinde, -tuğunda, -tüğünde**	gel-**diğinde**, yap-**tığında,** kur-**duğunda,** gör-**düğümde;** taş-**tığında**
-DIkçA	**-dıkça, -dikçe, -dukça, -dükçe; -tıkça, -tikçe, -tukça, -tükçe**	tanı-**dıkça**, ye-**dikçe**, bak-**tıkça,** bit-**tikçe**
-DIkçA … -()AsI	**-dıkça …ası, dikçe …esi, dukça … ası, dükçe …esi; -tıkça …ası, tikçe…esi, -tukça …ası, tükçe…esi**	ye-**dikçe** yi-**yesi**, sev-**dikçe** sev-**esi,** oku-**dukça** oku-**yası,** gör-**dükçe** gör-**esi;** bak-**tıkça** bak-**ası,** iç-**tikçe** iç-**esi**
-AsIyA	**-asıya, -esiye**	doy-**asıya**, öl-**esiye**
-I	**-ı, -i, -u, -ü**	al-**ı** koymak, in-**i** vermek, ol-**u** vermek, gör-**ü** vermek
-IncA	**-ınca, -ince, -unca, -ünce**	bak-**ınca**, gir-**ince**, dur-**unca**, gör-**ünce**
-Ip	**-ıp, -ip, -up, -üp**	yap-**ıp**, bil-**ip**, dur-**up**, gör-**üp**
-ken	**-ken**	gelir-**ken**, biter-**ken**, bakar-**ken,** ağlar-**ken**
-mAdAn	**-madan, -meden**	uğra-**madan**, gör-**meden**
-mAksIzIn	**-maksızın, -meksizin**	bak-**maksızın**, bil-**meksizin**
-mAz	**-maz, -mez**	bil-**mez**, tanı-**maz**
-mAzdAn	**-mazdan, -mezden**	duy-**mazdan**, gör-**mezden**
-mAzlIktAn	**-mazlıktan, -mezlikten**	gör-**mezlikten**
-mIşCAsInA	**-mışcasına, -mişcesine**	yap-**mışcasına**, gör-**müşcesine**
-()r	**-r, -ar, -er, -ır, ir, -ur, -ür**	oku-**r**, yap-**ar**, bil-**ir**, gör-**ür**
-()r …-mAz	**-()r …-maz, -()r …-mez**	kana-**r** kana**maz**, **çık**-ar **çık**-maz, bil-**ir** bil-**mez**, gör-**ür** gör-**mez**
-Ip …IrkEn	**ıp …urken, ip …irken, up …urken, üp …ürken**	bak-**ıp** dur-**urken**, dur-**up** dur-**urken**

7.3.2. Çekim ekleri

Eklendiği kelimenin anlamında önemli değişim yapmayan (anlamına kısmî katkıda bulunan) ve türünde değişim yapmayan, onun diğer sözcüklerle ilgi kurmasını sağlayan, cümledeki görevini belirleyen eklerdir.

Önemli: Çekim ekleri, eklendiği kelimenin anlamına kısmî katkıda bulunan, anlamında köklü değişiklik yapmayan eklerdir, şeklinde de tanımlanabilir.

Mesela: *"Severim"* kelimesindeki eklerin durumuna bakalım:

sev-**er-im** — "sev-" filinin sonuna gelen *"-er"* ve *"-im"* ekleri; kelimenin kök anlamını ve türünü değiştirmemiş, ondan yeni bir kelime yapmamıştır.

Bu eklere "**işletme ekleri**" adı da verilir.

Kökün sonuna eklenen ek, **zihnimizde, kökteki şekli değiştirip onun yerine başka bir şekil oluşturduysa**, yapım eki; **kökteki şekli değiştirmeyip hâlâ aynı şekli koruduysa** çekim ekidir. Meselâ: görme organımız olan *"Göz" kelimesi; "Gözlük"*, *"Gözlükçü"*, *"Gözlükçülük"* kelimelerinde zihnimizde artık gözden başka şekiller oluşturduğu için; bu kelimelerde *"göz"* kelimesinden sonra kullanılan ekler, yapım ekidirler. *"Göz"* kelimesi, *"Gözüm"*, *"Gözüme"*, *"Gözümde"* *"Gözümden"*, *"Gözümün"* kelimelerinde ise, zihnimizde hâlâ göz şeklini muhafaza ettiği için; bu kelimelerde *"göz"* kelimesinden sonra kullanılan ekler, çekim ekidirler.

Bu durumu şu görsellerle anlatırsak konu daha iyi anlaşılmış olacaktır:

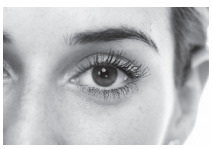

göz

göz+**lük**

göz+**lük+çü**

göz+**lük+çü**

göz+**lük+çü**

göz+**lük+çü+lük**

göz

göz+**ü**

göz+**e**

göz+**de**

göz+**den**

göz+**ün**

göz+**ler**

göz+**lerin**

göz+**lerin+e**

göz+**lerin+de**

göz+**lerin+den**

göz+**lerin+de+ki**

Önemli: Yapım ekleriyle çekim ekleri çoğu durumda birbirinden kesin çizgilerle ayrılırlar; ancak bazı ekler, kullanımlarına göre, sınırları tam belli olmadığından, yapım eki ya da çekim eki olabilir. Ekin hangi durumda yapım eki, hangi durumda çekim eki olduğu ise kullanıldığı örnekten ya da cümle içindeki kullanımından anlaşılır.

Meselâ, -CA eki

*Türk+**çe**, Alman+**ca**, İngiliz+**ce*** örneklerinde **yapım eki,**

*saatler+**ce**, kanaatim+**ce*** örneklerinde ise **çekim eki** işlevindedir ya da bu işleve yakındır.

Bazı çekim ekleri, yapım eki işlevini üzerlerine alıp ek sınıfı da değiştirebilirler:

Meselâ, **-dE** eki

*göz+**de***	*Göz**de** görme bozukluğuna yol açabilir.*	(-de, çekim eki)
*göz+**de***	*Göz**de** oyunculardan biri.*	(-de, yapım eki)

Meselâ, **-Ir** eki

*gel-**ir***	*Akşama gel**ir**.*	(-ir, çekim eki)
*gel+**ir***	*Gel**ir** azaldı, gider çoğaldı.*	(-ir, yapım eki)

Meselâ *-lAr* ve *-dA* eklerinin birlikte kullanımı

*şimdi+**ler+de***	*Şimdi**lerde** geçmişi arıyorum.*	(-ler, -de; yapım eki)
*bugün+**ler+de***	*Bugün**lerde** işler pek iyi değil.*	(-ler, -de; yapım eki)

Birbiriyle karıştırılan çekim ekleri ile yapım ekleri

Yapıca benzer olduğu hâlde görevi farklı olan yapım ve çekim ekleri birbirine çok karıştırılmaktadır:

*Arabayı bak**ım** yaptırmış.* (Yapım eki, FİYE)

*Saç**ım** ağarmıştı.* (Çekim eki, iyelik eki)

*Ben de insan**ım**.* (Çekim eki, ek fiil eki)

*Yapılanları unutmadı**m**.* (Çekim eki, şahıs eki)

Yapım ve çekim ekleri şöyle bir benzetmeyle de anlatılabilir: Kök, insanın bedenindeki; ek ise, insanın kıyafetindeki değişimlere benzetilebilir.

İnsanın bedeni üzerindeki büyük çaplı değişiklikler yapım eklerine; küçük çaplı değişimler, çekim eklerine benzetilebilir.

Estetik olanların görünümündeki farklılıklar, büyük çaplı değişimlerdir. İnsan üzerindeki bu değişimin benzerini, kelime üzerinde yapım ekleri yapar. Estetik nasıl ki insanı farklı gösterirse, yapım eki de kelimeyi farklı gösterir. Saçları dökülmüş birisinin saç ektirmesi, burnu uzun olan birisinin burnunu kısaltması vb. değişimler; insanda çok önemli görünüş farklılığına, fiziksel değişime sebebiyet verir. İnsan aynı insandır; ama değişiklik, o insan üzerinde dikkati epeyce çekecek kadardır. Yapım eklerinin kelimedeki rolü de işte böyledir. Kelimede yaptıkları değişim dikkati çekecek kadardır. İfade yerindeyse; *"Böyleydi", "Böyle oldu"* ya da *"Önceki hâli", "Şimdiki hâli"* gibi değerlendirme ve durumlar da yapım ekini anlatabilir.

Çekim ekleri, insanın üzerindeki kılık-kıyafet değişimine benzetilebilir. Kişinin kılık-kıyafetinin rengi, markası, modeli değişse de bu değişimler, küçük çaplı değişimlerdir; kişi, aynı kişidir. Kılık-kıyafet o insan üzerinde bir takım değişimler, farklılıklar oluştursa da; bunlar, küçük çaplı değişimlerdir, dikkati çok fazla çekecek kadar değildir. Çekim eklerinin kelimedeki durumu da bu durumlara benzetilebilir. Kelimedeki değişim, kelimenin özünü değiştirmeyecek kadardır.

Çekim eklerini şu başlıklar altında vermemiz uygun olacaktır:

- *Çekim eklerinin işlevleri*
- *Çekim eklerinin genel özellikleri*
- *Çekim eklerinin türleri*

1. Çekim eklerinin işlevleri

Çekim ekleri de, çok işlevsel eklerdir. Şimdi bu durumlarıyla alakalı birkaç hususta bahsedelim:

- **Çekim ekleri; eklendikleri kelimenin kök anlamında değişiklik yapmayan**, onun **diğer sözcüklerle ilgi kurmasını sağlayan, ona kökteki temel anlamıyla ilgili yeni kullanım alanları kazandıran** eklerdir.

  baş — *(Kök, anlamı: İnsan vücudunun üst kısmı, kafa)*

  *baş+**ım*** — *(Ek, kökün anlamını değişmemiş, köke "aitlik" yüklemiş)*

  *baş+ım+**da*** — *(Ek, kökün anlamını değiştirmemiş, köke "aitlik" ve "bulunma" yüklemiş)*

  *Kapı+**nın** kol+**u** kırıl-**mış**.*

  Bu cümledeki örnekte eklere bakacak olursak: Ekler, önce *"kapı"* kelimesi ile *"kol"* kelimesini birbirine bağlamış; ardında da bu iki kelime, *"kırılmak"* eylemine bağlanmış.

- Yabancı kökenli birçok kelime, **sonlarına çekim ekleri eklenerek**, Türkçenin yapısıyla uyumlu hâle getirilmiştir:

  *kitap kitab+**a**, kitab+**ı**, kitap+**ta**, kitap+**tan**…*

- Aynı köke **farklı çekim ekleri eklenerek** ondan çok sayıda farklı görevde kullanılan kelime yapılabilir: Bir başka ifadeyle, birbirinden farklı çok sayıda çekim eki aynı kelimenin sonuna gelebilir:

  *göz+**üm**+* *göz+**ü***

  *göz+**ün**+* *göz+**de**+*

  *göz+**ü**+* *göz+**den**+*

  *göz+**ün**+* *göz+**ler***

- Aynı köke **birden fazla çekim eki eklenebilir:**

  *göz+**üm**+**de*** *gör-**dü***

  *göz+**üm**+**de**+**ki*** *gör-**dü**-**m***

  *göz+**üm+de+ki+nin*** *gör-**müş**-**tü**-**m***

- Çekim ekleri, eklendiği sözcüğün **kök anlamını değiştirmezler**:

  göz+ (Kök, anlamı: Görme organı)

  *göz+**üm**+* (Eklenen ek, kökün anlamını değiştirmemiş)

  *göz+**üm**+**de**+* (Eklenen ekler, kökün anlamını değiştirmemiş)

- Çekim ekleri, eklendiği **sözcüğün türünü değiştirmezler**:

  duy- (Kelime kök hâlinde ve kök, fiil kökü)

  *duy-**du**+* (Kelime ek almış ama kök, hâlâ aynı; fiil kökü)

  *duy-**du**+**k**-* (Kelime ekler almış ama kök, hâlâ aynı; fiil kökü)

  *duy-**du**-**lar*** (Kelime ekler almış ama kök, hâlâ aynı; fiil kökü)

- Eklendiği **sözcüğün yapısını değiştirmezler:**

  ev+ (Kelime basit yapılı)

  *ev+**im*** (Kelime ek almış ama yapısı değişmemiş; hâlâ, basit yapılı)

  *ev+**im+de*** (Kelime ekler almış ama yapısı değişmemiş; hâlâ, basit yapılı)

  *ev+**im+de+ki*** (Kelime ekler almış ama yapısı değişmemiş; hâlâ, basit yapılı)

2. Çekim eklerinin genel özellikleri

- Bir ya da daha fazla harften oluşabilirler:
  *göz+**ü**, göz+**üm***
- Köklerden ve yapım eklerinden sonra gelirler:

gör - **dü**	gör - ün - **dü**	gör - ün - tü + **m**
k **çe**	k ye **çe**	k ye ye **çe**

Uyarı: (Daha önce de belirtilmişti) Çekim ekleri, mutlaka yapım eklerinden sonra gelir; ancak **sınırlı sayıda** yapım eki, bir-iki istisna örnekte, çekim eklerinden sonra gelir:

Uyarı: Bu tür kullanımlarda **çekim ekinin sınıf değiştirerek yapım eki olduğu** da söylenebilir:

gün + **de** + lik (iş)	gün + **de** + lik (iş)
çe ye	**ye** çe

ev+ **de** + ki (durum)	ev+ **de** + ki (durum)
çe ye	**ye** çe

Bu örnekte "-ki"; iiye, sıfat yapan yapım ekidir.

- Birden fazla çekim eki üst üste gelebilir:

göz + **üm** + **de**	gör - **müş** - **tü** - **m**
k **çe** **çe**	k **çe** **çe** **çe**
ik **içe** **içe**	fk **fçe** **fçe** **fçe**

- Farklı türde çekim ekleri üst üste gelebilir:

kalp + **ler** + **imiz** + **de + (y)di**	gel - **miş** - **ler** - **mi** - **(y)di**
ik **içe** **içe** **içe** **içe**	fk **fçe** **fçe** **fçe** **fçe**
çe **ie** **he** **efe**	**ke** **çe** **se** **efe**
çokluk iyelik bulunma ekfiil	haber çokluk soru ekfiil

- Aynı işlevli iki çekim eki, aşağıdaki iki örnek hariç, yan yana bulunmaz. Aynı işlevli iki çekim eki yan yana gelmişse; eklerden biri, işlevini kaybetmiştir:

  *bir+**i**+**si**, hep+**i**+**si***

3. Çekim ekleri türleri

Türkçede 2 türlü çekim eki bulunur:

- *1. İsim çekim ekleri (içe)*
- *2. Fiil çekim ekleri (fçe)*

Tavsiye: Bu türler şu şekilde de gösterilebilir:

1. İsimlerle kullanılan çekim ekleri

2. Fiillerle kullanılan çekim ekleri

Bu ekleri şöyle bir tabloda birlikte gösterebiliriz:

	İsim çekim ekleri		**Fiil çekim ekleri**
1	Hâl (Durum) ekleri	1	Kip ekleri
2	İyelik (Sahiplik) ekleri	2	Şahıs ekleri
3	Çokluk ekleri	3	Çokluk ekleri
4	Soru ekleri	4	Soru ekleri
5	Ekfiil ekleri	5	Ekfiil ekleri

3.1. İsim çekim ekleri (İsimlerle kullanılan çekim ekleri)

İsim kök veya gövdelerine eklenerek, eklendikleri bu kelimelerle diğer kelimeler arasında çeşitli bakımlardan ilişki kuran, onlara yeni görevler kazandıran çekim ekleridir.

Bu eklerin sayısı, konu ile ilgili çalışma yapan araştırmacılara göre değişmektedir. Biz bu çalışmada bu eklerin sayısını, 5 maddede toplamayı uygun bulduk. Bunlar:

- *1. Hâl (Durum) ekleri*
- *2. İyelik (Sahiplik) ekleri*
- *3. Çokluk ekleri*
- *4. Soru ekleri*
- *5. Ek fiil ekleri*

1. Hâl (Durum) ekleri

Eklendikleri isimleri, çeşitli bakımlardan diğer kelimelerle ilişkilendiren, onlara yeni görevler kazandıran isim çekim ekleridir.

Hâl ekleri; *"Durum ekleri"*, *"İsmin hâlleri"* gibi adlarla da adlandırılmışlardır.

Bu eklerin sayısı, konu ile ilgili çalışanlara göre değişiklik göstermektedir. Biz bu çalışmada bu eklerin sayısını 9 olarak vermeyi uygun gördük:

Hatırlatma: Bu eklerin sayısı, önceki dönemlerde genellikle 5 olarak gösterilir ve öğretilirdi. *Yalın hâl, -i hâli, -e hâli, -de hâli, -den hâli.*

	Hâl eki	Ek	Kullanım şekilleri	Örnek 1 (Sonu ünsüz ile biten isimlere)	Örnek 2 (Sonu ünlü ile biten isimlere)
1	**Yalın hâl**	**-φ**	-	ev	araba
2	**Belirtme hâli**	**-()I**	+ı, +i, +u, +ü	ev + **i**	araba + **(y)ı**
3	**Yönelme hâli**	**-()A**	+a, +e	ev + **e**	araba + **(y)a**
4	**Bulunma hâli**	**-DA**	+da, +de	ev + **de**	araba + **da**
5	**Ayrılma hâli**	**-DAn**	+dan, +den, +tan, +ten	ev + **den**	araba + **dan**
6	**Tamlayan hâli**	**-In** **-im** **-DAn**	+ın, +in, +un, +ün; +nın, +nin, +nun, +nün; +im; +dan, +den, +tan, +ten	ev + **in**	araba + **nın**
7	**Aitlik hâli**	**-ki**	-ki	eş + in + **ki**	aile + nin + **ki**
8	**Vasıta hâli**	**-()lA**	-la, -le	eş + **le**	aile + **(y)le**
9	**Eşitlik hâli**	**-cA**	-ca, -ce	eş + **çe**	aile + **ce**

Hâl eklerinin kullanım özellikleri:

- **İyelik eklerinden sonra** kullanılırlar:
  Kitab + **ım** + **ı** arkadaş + **ım** + **a** (verdim.)
  ie he ie he

- **Çokluk ekinden sonra** kullanılırlar:
  bura + **lar** + **da** (duramam.)
  çe he

- **Soru ekinden önce** kullanılırlar:
  bura + **lar** + **da** + **mı**?
  çe he se

- Birden fazla çekim ekinin kullanıldığı durumlarda, en sonda kullanılırlar (Sıra, **çokluk eki + iyelik eki + hâl eki** şeklinde olur):
  arkadaş + **lar** + **ım** + **ın** (hepsi) arkadaş + **lar** + **ım** + **la** (gideceğiz)
  çe ie he çe ie he

- **Ek fiil eklerinden önce** kullanılırlar:
  arkadaş + **lar** + **ım** + **ın** + **dır**
  çe ie he efe

1.1. Yalın hâl

İsimlerin ek almamış hâlidir.

Cümlede *"özne", "belirtisiz nesne"* veya *"yüklem"* görevinde bulunabilirler.

Dil bilgisel işlemlerde ek almamış hâli, boş küme (φ) işareti ile ya da kısa çizgi ile gösterilir.

Uyarı: Bu hâldeki isimler, hem çekim eklerini hem de **yapım ekleri**ni alabilirler.

ev + φ	ev + ler	ev + im	ev+ i	ev + di	ev + cil
	çe	çe	çe	çe	ye
	çokluk eki	iyelik eki	iyelik eki	ekfiil eki	isimden isim yapım eki

Hatırlatma: Bu hâldeki kelimeler, Fransızcadan alıntılanarak, *"nominatif"* olarak da adlandırılmıştır.

1.2. Belirtme hâli eki

İsimlere getirilen **"-ı, -i, -u, -ü"** ekleridir.

*Kitab**ı** bana ver!*

kitab + **ı**

ik **he (belirtme hâli eki)**

*Gönlü**nü** almalısın.*

gön(ü)l + ü + **(n)ü**

ik ie **he (belirtme hâli eki)**

Uyarı: Belirtme hâli eki (-I) ile iyelik eki (-I) birbirine çok karıştırılır. Bunları birbirine karıştırmamak için, *"iyelik ekleri"* bahsinin sonundaki *"önemli"* maddesine bakınız. Burada bir örnekle konuya kısaca değinelim:

Kitabı bana ver!

kitab + **ı**

ik **çe (belirtme hâli eki)**

Belirtme anlamı (**O kitabı**)

Kitabı okunacak gibi değil.

kitab + **ı**

ik **çe (iyelik eki)**

Sahiplik, aitlik anlamı (**Onun kitabı**)

Hatırlatma: Bu ek, Fransızcadan alıntılanarak, *"akuzatif"* olarak da adlandırılmıştır.

1.3. Yönelme hâli eki

İsimlere getirilen **"-A (-a, -e)"** ekleridir.

İsmin belirttiği kavrama; ***"yönelme, dönme, yaklaşma, ulaşma"*** anlamı katar.

Cümlede *"dolaylı tümleç"* ve *"yüklem"* olabilirler.

Kitab<u>a</u> bak! *Gönlün<u>e</u> gir!*

<u>kitab</u> + **<u>a</u>** <u>gön(ü)l</u> + <u>ü</u> + **<u>(n)e</u>**

ik **he (yönelme hâli eki)** ik ie **he (yönelme hâli eki)**

Uyarı: Yönelme eki;

* Eklendiği kelimeyi zarf tümleci durumuna da sokabilir:

Akşam<u>a</u> gideriz. (Ne zaman?)

* *"İçin"* edatının görevinde de kullanılabilir:

Araba<u>ya</u> anahtarlık alacağım. (Araba için)

* Zarf-fiil eki *"…-a .. -a"* ile karıştırılmamalıdır. Zarf-fiil eki, fiilin sonuna gelirken; yönelme eki, ismin sonuna gelir:

Konuş<u>a</u> konuş<u>a</u> gittik. *Konuşma<u>ya</u> geç başladı.*

<u>konuş</u> - <u>a</u> konuş - <u>a</u> <u>konuş</u> - <u>ma</u> + <u>(y)a</u>

fk iye iye fk iye içe

zfe zfe (zarf-fiil eki) ife he (yönelme hâl eki)

Hatırlatma: Bu ek, Fransızcadan alıntılanarak, *"datif"* olarak da adlandırılmıştır.

1.4. Bulunma hâli eki

İsimlere getirilen ***"-DA (-da, -de; -ta, -te)"*** ekleridir.

Cümlede *"dolaylı tümleç"* olurlar.

Kitap<u>ta</u> dizin yok. *Gönlüm<u>de</u> yeri ayrıdır.*

<u>kitap</u> + <u>ta</u> <u>gön(ü)l</u> + <u>üm</u> + **<u>de</u>**

ik **he (bulunma hâli eki)** ik ie **he (bulunma hâli eki)**

Uyarı: Bulunma hâli eki, "zaman bildiren" isimlere geldiğinde; eklendiği ismi, zarf tümleci durumuna sokar:

*Köyden çıktığımız<u>**da**</u> henüz çocuktum.*

*Atatürk dönemi<u>**nde**</u> yapılmış.*

Hatırlatma: Bu ek, Fransızcadan alıntılanarak, *"lokatif"* olarak da adlandırılmıştır.

1.5. Ayrılma hâli eki

İsimlere getirilen ***"-DAn (-dan, -den;-tan, -ten)"*** ekleridir.

İsmin belirttiği kavrama; ***"ayrılma, uzaklaşma, çıkma"*** anlamı katar.

Eklendiği kelimeyi cümlede *"dolaylı tümleç"* yapar.

*Kitap**tan** istifade et!*

kitap + **tan**

ik **he (yönelme hâli eki)**

*Gönlün**den** çıkarmış.*

gön(ü)l + **ü** + (**n)den**

ik ie **he (ayrılma hâli eki)**

Uyarı:

* **Ayrılma hâli eki alan isimler, bazen zarf tümleci olur:**

*Üzüntü**den** ne yapacağını bilmiyordu.* (Zarf tümleci)

* **Ayrılma hâli eki, bazı kullanımlarda yapım eki olarak kullanılır. Bu durumda sıfat ya da zarf görevi üstlenir:**

*Can**dan** yanan olacak.*

*Görmez**den** geldi.*

* **Ayrılma hâli eki, bazı kullanımlarda belirtili isim tamlamalarındaki tamlayan eki *"-In (-ın, -in, -un, -ün)"* ın yerini tutar:**

*Gençler**den** biri (Gençlerin biri)*

* **Ayrılma hâli ekini alan kelimelerle ikilemeler yapılabilir:**

*İç**ten** içe, gün**den** güne*

* **Ayrılma hâli ekini alan kelimeler mukayese bildirir:**

*Gül**den** daha kırmızı*

* **Ayrılma hâli ekini alan kelimelerle üstünlük anlamı taşıyan sıfat grupları oluşturulabilir.**

*Şeker**den** tatlı dil*

Hatırlatma: Bu ek, Fransızcadan alıntılanarak, *"ablatif"* olarak da adlandırılmıştır.

1.6. Tamlayan (İlgi) hâli eki

İsimlere getirilen ***"-In** (-ın, -in, -un, ün)"*, ***"-nIn** (-nın, -nin, -nun, nün)"*, ***"-Im** (-ım, -im, -um, -üm)"* ekleridir. Bu eklerin yanı sıra ***"-DEn"*** eki de (tamlamalarda) tamlayan hâli eki olarak kullanılır.

*Arkadaşlarım**ın** biri*

*Arkadaşlarım**dan** biri*

"İlgi" eki olarak da adlandırılan bu ek, eklendiği kelimenin kime ait olduğunu gösterir.

Belirtili isim tamlamalarında ilk sözcüğe (tamlayana) eklendiği için, "tamlayan eki" olarak da adlandırılır:

*Öğretmen**in** tutumu*	*Aile**nin** sorumluluğu*
öğretmen + **in** tutumu	aile + **nin** sorumluluğu
he (tyane)	**he (tyane)**

Önemli: Tamlayan ekleri belirtili isim tamlaması yapımında kullanıldığı için, yine bu tamlamalarda kullanılan iyelik ekleri ile yakından ilişkilidir. Tamlayan eki, tamlamada birinci kısmın (tamlayanın) sonuna, iyelik ekleri ise ikinci kısmın (tamlananın) sonuna gelen eklerdir. Bir başka ifadeyle, **tamlanan eki**, eklendiği ismin kime ait olduğunu gösterdiği için, **iyelik ekidir**.

evin	içi	benim	kalbim	senin	yaklaşımın
tamlayan	tamlanan	tamlayan	tamlanan	tamlayan	tamlanan
ev + **in**	iç + **i**	ben + **im**	kalb + **im**	sen + **in**	yaklaşım + **ın**
tyane	**ie**	**tyane**	**ie**	**tyane**	**ie**

Kullanım özellikleri:

- *"Ben"* ve *"biz"* zamirlerine eklendiğinde *"-Im (-ım, -im, -um, -üm)"* şekline dönüşür:

  *Ben**<u>im</u>** kalbim* *Biz**<u>im</u>** anlayışımız*

  ben + **<u>im</u>** kalb + <u>im</u> biz + **<u>im</u>** anlayış + <u>ımız</u>

  he (tyane) ie **he (tyane)** ie

- Bir tamlamanın parçası gibi görünmeyen kelimelerde de kullanılır:

  Memleket, hepimizin. *Aradığım sensin.*

  hepimiz + **<u>in</u>** sen + **<u>sin</u>**

  he (tyane) he (tyane)

- "İle, için, gibi, kadar" zamirlerinin sonuna gelerek onlarla edat grubu oluşturur:

  biz + **<u>im</u>** ile ben + **<u>im</u>** gibi sen + **<u>in</u>** kadar o + **<u>nun</u>** için

  he (tyane) **he (tyane)** **he (tyane)** **he (tyane)**

- İsimleri ve zamirleri, fiillere bağlar:

  Kupa, **Türkiye'<u>nin</u> oldu.**

  he (tyane)

  Her şey **sen<u>in</u> olsun.** Yarın elbet biz**<u>im</u>** olacak!

  he (tyane) **he (tyane)**

- Çekim eklerinin en sonunda kullanılır:

  Evlerimiz<u>in</u> depreme dayanıklılığı

  ev + <u>ler</u> + <u>imiz</u> + **<u>in</u>**

  ik içe içe **içe**

  çe ie **tyane**

Uyarı:

* **Tamlayan (belirten) eki "*-im*", iyelik eki olan "*-Im (+ım, +im, +um, +üm)*" ekiyle karıştırılmamalıdır:**

Ben + **<u>im</u>** kalem + **<u>im</u>**

tyane ie

* **Tamlayan eki "*-In (-ın, -in, -un, -ün)*", iyelik eki olan "*-In (-ın, -in, -un, -ün)*" ile birbirine karıştırılmamalıdır**:

Sen + **<u>in</u>** derd + **<u>in</u>** Deng + **<u>in</u>** değil.

tyane ie **ie**

Sen + **<u>in</u>** derd + **<u>in</u>** ben + **<u>im</u>** derd + **<u>im</u>**

tyane ie **tyane ie**

Hatırlatma: Bu ek, Fransızcadan alıntılanarak, *"genitif"* olarak da adlandırılmıştır.

1.7. Aitlik hâli eki

Aitlik hâli eki, tek ekten oluşur: **-ki**. Türkiye Türkçesinde başka da bir kullanım şekli yoktur.

Eklendiği isim ya da isim soylu sözcüklere, bir varlığa ait olma anlamı katar.

Zamirden dönüşmüş bir ektir. Bundan dolayı, *"**ilgi zamiri**"* olarak da adlandırılır.

Kullanım özellikleri

- Tamlayan eklerinden sonra kullanılır (Bir başka ifadeyle, isim tamlamalarında **tamlananın yerine kullanılır**):

ben + im + **ki** (benim **kitabım**) sen + in + **ki** (senin **kitabın**)

he **he** he he

tyane **ae** tyane **ae**

o + nun + **ki** (onun **kitabı**)

he **he**

tyane **ae**

kardeş + **im** + **in** + **ki** (kardeşimin kitabı)

ie he **he**

tyane **ae**

- Diğer çekim eklerinin ardına gelen "*-ki*", tür değiştirerek, **yapım eki sınıfına girer** (Bu, istisna bir durum oluşturur ya da kendinden önceki çekim eki de tür değiştirmiş olarak kabul edilir):

Masada**ki** kitap

(Kendinden önceki ekin çekim eki olması)

masa + **da** + **ki**

ik içe iye

he **iiye**

(sye, sıfat yapım eki)

(Kendinden önceki ekin yapım eki olarak değerlendirilmesi)

masa + **da** + **ki**

ik iye iye

iiye **iiye**

(sye, sıfat yapım eki)

- İsim köklerinin ardına doğrudan gelmez, mutlaka bir ekten sonra gelirler.

Uyarı: Çekim eki olan *"-ki"*; yapım eki olan, sıfat yapan *"ki"* ile karıştırılmamalıdır.

Yapım eki olan *"-ki"*:

Yer ve zaman bildiren bir yapım eki olup, sıfat yapar:

*Gece**ki** program*	*Yarın**ki** sınav*	*Dün**kü** yarışma*
gece+**ki**	yarın+**ki**	dün+**kü**
ik iye	ik iye	ik iye
sye (sıfat yapım eki)	**sye**	**sye**

Uyarı: Sıfat yapan bu *"-ki"* eki, <u>çekim eklerinden sonra kullanılan nadir bir yapım ekidir</u>. Bu ek, yer bildiren ("bulunma", "olma" anlamları katar) sıfatlar yaparken, ***"-DA"*** hâl ekiyle birlikte, onun ardında, kullanılır (Bu -dA ekini tür değiştirerek yapım eki olarak kabul edenler de vardır.):

ev+**<u>de</u>**+**ki** (hesap)	bura+**<u>da</u>**+**ki** (hadise)	paket+**te**+**ki** (emanet)
ik **içe iye**	ik **içe iye**	ik **içe iye**
he **sye**	he **sye**	he **sye**

Çoğunlukla ***"-ki"* şeklinde,** birkaç örnekte de ***"-kü"*** şeklinde kullanılır:

*kapıda**<u>ki</u>** (adam)* *bugün**<u>kü</u>** (partiler)*

Ek olduğu için, eklendiği sözcüğe daima bitişik yazılır:

*aile+de+**ki** (huzursuzluk)*

1.8. Vasıta hâli eki

Vasıta hâli eki, ***"-lA (-la, -le)"***dır.

Eski Türkçe dönemindeki *"birle"* kelimesinin (edat/bağlaç) tarihî süreçte *"bile>ile"* hâline dönüşüp sonra da bugünkü şeklini almasıyla oluşmuş bir ektir.

Kullanım özellikleri:

- İsimlerin hemen ardına gelebilirler:

  *Hızlı tren**le** gideceğiz.*

  tren + **le**

  he (ve)

  Metro(y)la 10 dakikada oradasınız.

  metro + **(y)la**

  he (ve)

- Tamlayan eklerinden sonra gelebilirler:

  Benimle gelebilir misin?

  ben + im + **le**

  he **he**

  tyane **ve**

- İyelik eklerinden sonra gelebilirler:

  Evimizle okulun arası uzak değil.

  ev + imiz + **le**

  ie **he** (**ve**)

1.9. Eşitlik hâli eki

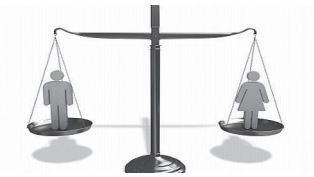

Eşitlik hâli eki, ***"-CA (+ca, +ce; +ça, +çe)"***dır.

Uyarı: Yapım eki olan -CA ile karıştırılmamalıdır.

*ön+**ce**, Türk+**çe**, Alman+**ca***

Kullanım özellikleri:

- Eklendiği kelimelere eşitlik, benzerlik, birliktelik, gibilik gibi anlamlar katan bir ektir.

  "Gibi, benzer şekilde" anlamı katar:

  *Akıllı**ca** davran!* — akıl + lı + **ca** — **he (ee)**

  *Çocuk**ça** davranma!* — çocuk + **ça** — **he (ee)**

  *Kardeş**çe** bölüştük.* — kardeş + **çe** — **he (ee)**

- *"-e göre"* anlamı katar:

  *Ben**ce** doğru değil.*

- *"Birliktelik, beraberlik"* anlamı katar:

  *Aile**ce** tatile gittik.*

- Sayı, miktar vurgulamak için çoğul eki ile birlikte kullanılır:

  *Abim yıllar**ca** Almanya'da çalıştı.*

  yıl + **lar** + **ca**

  çe **he (ee)**

  *Onlar**ca** ülke gezdim.*

  on + **lar** + **ca**

  çe **he (ee)**

- İyelik eki "+*im*"den sonra kullanılır:

  *Kanaatim**ce** D seçeneği doğru olmalı.*

  Kanaat + **im** + **ce**

  ie **he (ee)**

2. İyelik (Sahiplik) ekleri

Eklendikleri isimlerin, kime ait olduklarını gösteren eklerdir. İsimlerin sonuna gelen "kişi ekleri"dir.

Uyarı: İyelik ekleri, fiillerin sonuna gelen *"şahıs ekleri"* ile karıştırılmamalıdır. İsimlerin sonuna gelen, kişi ekleri, "**iyelik ekleri**"; fiillerin sonuna gelen kişi ekleri *"**şahıs ekleri**"* olarak adlandırılır.

el + **im** gel - di - **m**

ik içe **fk fçe fçe**

ie (1. tekil kişi **iyelik eki**) **şe** (1. tekil kişi **şahıs eki**)

"Teklik" ve *"Çokluk"* bildirmelerine göre 2 grupta sınıflandırılırlar:

İyelik eki	**Ek**	**Kullanım şekilleri**	**Örnek 1 (Sonu ünsüz ile biten isimlere)**	**Örnek 2 (Sonu ünlü ile biten isimlere)**
Teklik ekleri				
1. Tekil Kişi	**-()m**	+m; +ım, +im, +um, +üm	ev + **im**	araba + **m**
2. Tekil Kişi	-()**n**	+n; +ın, +in, +un, +ün	ev + **in**	araba + **n**
3. Tekil Kişi	-()**I**	+ı, +i, +u, +ü; +sı, +si, +su, +sü	ev + **i**	araba + **sı**
Çokluk ekleri				
1. Çoğul Kişi	-()**mIz**	+mız; +ımız, +imiz, +umuz, +ümüz	ev + **imiz**	araba + **mız**
2. Çoğul Kişi	-()**nIz**	+nız; +ınız, +iniz, +unuz, +ünüz	ev + **iniz**	araba + **nız**
3. Çoğul Kişi	**-lArI**	+ları, +leri	ev + **leri**	araba + **ları**

Hatırlatma: *"İyelik"* terimi, köken bakımdan İlk Türkçe döneminde kullanılan ve *"sahip, malik"* anlamına gelen *"is"* kökünden türetilmiştir. Kelime, *"-lık, -lik"* yapım ekini alarak; dil bilgisel alanda "sahiplik eki" anlamında kullanılmaya başlamıştır.

İyelik eklerinin kullanım özellikleri

- Çokluk ekinin bazı kullanımları hariç, **bütün çekim eklerinden önce gelirler:**

el + **im** + i	el + **im** + de	ben + **im** + ki	kapı + **sı** + (n)dan
ik içe içe	ik içe içe	ik içe içe	ik içe içe
ie he	**ie** he	**ie** ae	**ie** he

ben + **im** + di	el + ler + **im** + le	ben +**im** + ki + ler + in
ik içe içe	ik içe içe içe	ik içe içe içe içe
ie efe	çe **ie** ve	**ie** ae çe tyane

- Kullanıldıkları isimlerin önüne *"benim, senin, onun, bizim, sizin, onların"* zamirleri getirilerek bulunabilir: (Kullanıldıkları kelimelerde *"tamlayan"* sözcük, kullanılmamış olabilir.)

*Eli**m** kanadı.* *(**Benim)** eli**m** kanadı.*

el + **im**	ben + **im**	el + **im**
ik içe	ik içe	ik içe
ie (iyelik eki)	**he (tamlayan hâli eki)**	**ie (iyelik eki)**

- İsim tamlamalarında *"Tamlanan"* durumundaki sözcüğün sonuna eklenir. Bu nedenle, **iyelik eki, *"Tamlanan eki"*** olarak da adlandırılır:

Evin önü	ev + in	ön + **ü**
Tamlayan Tamlanan	he (tyane)	**ie (tnane)**

Uyarı: Bu tür tamlamalarda (isim tamlamalarında) tamlayanın içinde de iyelik eki olabilir:

Evlerinin önü	ev + **leri** + nin	ön + **ü**
Tamlayan Tamlanan	**ie** he (tyane)	**ie (tnane)**

- Hâl ekleriyle kullanımında; 3. şahıs tekil/çoğul iyelik ekleriyle hâl ekleri arasına bir "n" girer. Bu harf, bir kaynaştırma harfidir. Buna *"**zamir n**"*si adı verilir:

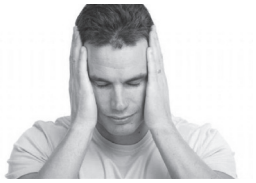

baş + **ı** (onun başı) baş + **ı** (onların başı)

ie **ie**

baş + **ı** + **(n)ı** baş + **ı** + **(n)a** baş + **ı** + **(n)da** baş + **ı** + **(n)dan**

ie (zn)he **ie (zn)he** **ie (zn)he** **ie (zn)he**

baş- **ı** + **(n)ın**

ie (zn)he

Önemli: İyelik eki "**-I (-ı, -i, -u, -ü)**" **ile, belirtme hâl eki "-I (-ı, -i, -u, -ü)" birbirine karıştırılmamadır.** Bunları birbirinden ayırt etmenin iki yolu vardır:

1. İlgili kelimenin başına, *"**onun**"*, *"**oranın**"* ya da *"**onların**"*, *"**oraların**"* ifadelerini getirildiğinde; bu ifadeler, eklenen kelimeye *"sahiplik, aitlik"* anlamı veriyorsa **iyelik eki**; *"belirtme"* anlamı katıyorsa **belirtme hâl eki**dir:

***Kitabı** bende kalmış.*	(**Onun) Kitabı** bende kalmış.	İyelik eki (Sahiplik bildiriyor)
***Kitabı** okumamış.*	~~**(Onun) Kitabı**~~ okumamış.	Belirtme hâl eki (Belirtme bildiriyor)
***Yazı** çok sıcaktır.*	**(Oranın) Yazı** çok sıcaktır.	İyelik eki
***Yazı** çalışarak geçirmiş.*	~~**(Oranın) Yazı**~~ çalışarak geçirmiş.	Belirtme hâl eki
***Evleri** yıkılmış.*	(**Onların) evleri** yıkılmış.	İyelik eki
***Evleri** bir bir yıkmışlar.*	~~**(Onların) evleri**~~ bir bir yıkmışlar.	Belirtme hâl eki

2. Cümledeki görevi bakımından *"**ne, kim?**"* sorusuna cevap veren kelimenin (özne) sonundaki ek, **iyelik eki**; *"**neyi, kimi?**"* sorusuna cevap veren kelimenin (belirtili nesne) sonundaki ek ise, **belirtme hâl eki**dir:

***Evi** güzelmiş.*	**Ne** güzelmiş? **Evi**	Özne	İyelik eki
***Evi** yeniden boyatmış.*	**Neyi** boyatmış? **Evi**	Belirtili nesne	Belirtme hâl eki

3. Çokluk ekleri

Ev + **ler** Araba + **lar**

Türkiye Türkçesinde çokluk eki olarak kullanılan ek, ***"-lAr (-lar, -ler)"*** ekidir.

Çokluk eklerinin kullanım özellikleri

- Çokluk eki, **diğer çekim eklerinden önce gelir**:

ev + **ler** + i ev + **ler** + imiz ev + **ler** + imiz + de

çe he **çe** ie **çe** ie he

Önemli: Çokluk eki "-IAr (-lar, -ler)" ile 3. çoğul kişi iyelik eki "-lArI (-Iarı, -leri)" birbirine karıştırılmamalıdır. Bunları birbirinden ayırt etmenin yolu, ilgili kelimenin başına *"onun"* ya da *"onların"* ifadelerini getirmektir. Bu ifadeler, eklenen kelimeye *"sahiplik"* anlamı veriyorsa **iyelik eki**, *"belirtme"* anlamı katıyorsa **hâl eki**dir:

*Kitap**ları** yok edilmiş.*	**Onların kitapları** yok edilmiş.	Sahiplik bildiriyor (İyelik eki)
kitap + **ları** **ie**		
*Kitap**ları** bağışlamışlar.*	~~**Onların kitapları**~~ bağışlamışlar.	Çokluk ve belirtme bildiriyor (çe+ he)
kitap + **lar** + **ı** **çe** he		

4. Soru ekleri

Türkiye Türkçesinde çokluk eki olarak kullanılan ek, ***"-mI (-mı, -mi)"*** ekidir.

Soru eklerinin kullanım özellikleri

- Soru ekinin en önemli kullanım özelliklerinden biri, yazım biçimidir: Kendinden önceki ifadeden (kök ya da ek) ayrı kullanılır:

  *Evde **mi?***

  ev + **de** + **mi**?

  he se

  Kendinden sonra gelen ekler, soru ekine bitişik yazılır:

  *Bu, senin **miydi?***

  sen + **in + mi + (y)di?**

  tyane **se efe**

- **Ekfiil eklerinden önce** gelirler:

  *İstanbul'da **mıydı?***

  İstanbul'+ da + **mı + ydı**

  he **se efe**

- **Çokluk ekinden önce de, sonra da** kullanılabilirler:

  *Evdeler **mi?***

  ev + de + **ler + mi**

  he **çe se**

  *Evde **midirler?***

  ev + de + **mi** + dir + **ler**

  he **se** efe **çe**

5. Ekfiil ekleri

İsimleri yüklemleştiren eklerdir. *"Yüklem ekleri"* de dense doğrudur.

İsimlerin ve isim soylu kelimelerin sonuna gelerek onları yüklemleştiren bu ekler, Eski Türkçedeki "er-" (olgunlaşmak, yetişmek, tamam olmak)" fiilinin zaman içinde *"i-mek"* hâline dönüşerek bugünkü *"(i)-**di**, (i)-**miş**, (i)-**dir** ve (i)-**se**"* şekillerini almasından oluşmuşlardır.

Ekfiil ekleri **4 tane**dir: Bunlardan 3'ü eklendiği kelimeyi yüklemleştirirken, "-sA" ekinin böyle bir durumu söz konusu değildir:

- **-DI** **+dı, +di, +du, +dü; +tı, +ti, +tu, +tü** Araba o + nun + **du.**
- **-mIş** **+mış, +miş, +muş, +müş** Araba o + nun + **muş.**
- **-DIr** **+dır, +dir, +dur, +dür; +tır, +tir, +tur, +tür** Araba o + nun + **dur.**
- **-sA** **+sa, +se** Araba o + nun + **sa**

Uyarı: Bir *"imek"* fiili daha vardır: ***"iken"***. *"-ken"* şeklinde eke dönüşen, şahıslara göre çekimlenemeyen bu ek, zarf-fiil eki olarak kullanılır:

Hava soğuk**ken** gidemeyiz.

Bu ekler, fiillerdeki 3 kip ekinin (di'li geçmiş zaman, miş'li geçmiş zaman ve geniş zaman) *"i-"* fiilinin sonuna getirilip kişilere göre çekimlenmesi sonucunda şu biçimleri almışlardır:

	Bilinen geçmiş zaman (-DI)	Öğrenilen geçmiş zaman (-mIş)	Geniş zaman (-DIr)	Şart (-sA)
1. Tekil	öğrenci+(y)**di+m**	öğrenci+**(y)miş+im**	öğrenci+Φ+**(y)im**	öğrenci+(y)**se+m**
2. Tekil	öğrenci+(y)**di+n**	öğrenci+**(y)miş+sin**	öğrenci+Φ+**sin**	öğrenci+(y)**se+n**
3. Tekil	öğrenci+(y)**di**+Φ	öğrenci+**(y)miş**+Φ	Öğrenci+Φ	öğrenci+(y)**se**+Φ
1. Çoğul	öğrenci+(y)**di+k**	öğrenci+**(y)miş+iz**	öğrenci+Φ+**(y)iz**	öğrenci+(y)**se+k**
2. Çoğul	öğrenci+(y)**di+niz**	öğrenci+**(y)miş+siniz**	öğrenci+Φ+**siniz**	öğrenci+(y)**se+niz**
3. Çoğul	öğrenci+(y)**di+ler**	öğrenci+**(y)miş+ler**	öğrenci+Φ+**ler/ dirler**	öğrenci+(y)**se+ler**

Uyarı: Ekfiil ekleri ile iyelik eklerini birbirine karıştırmamak gerekir:

İyelik ekleri, eklendiği kelimeyi **yüklem durumuna sokmayan** ("sahiplik" bildiren) **kişi ekleri**dir; ekfiil ekleri ise, eklendiği kelimeyi **yüklem durumuna sokan kişi ekleri**dir:

***Evim** güzel.*	*Burası **evim**.*
Evim güzel.	Burası **evim**.
Özne	Yüklem
ev + **im**	ev + **im**
ik **ie (iyelik eki)**	ik **efe (ekfiil eki)**

Önemli: Ek fiilin geniş zamanlı kullanımında *"-DIr"* eki genellikle düşer ve **kişi ekleri, ek fiil eki olarak kullanılır** (Bu nedenle ek fiilin geniş zamanlı ekleri; "-im, -sin, dir, -iz, -siniz, -lerdir /-dirler" olarak verilir):

Güzel + **im.**	Güzel + **iz.**
Güzel + **sin.**	Güzel + **siniz.**
Güzel+ **dir.**	Güzel + **dirler**.

güzel + **im** ~~(dir)~~	güzel + **iz** ~~(dir)~~
ik **efe (1. tekil kişi geniş zaman ekfiil eki)**	ik **efe (1. çoğul kişi geniş zaman ekfiil eki)**

Önemli: Bu kullanımlarda, ekfiil eki, "belirtme" anlamı verir:

Güzel+**im**	(Güzelliğini **belirtiyor**.)

Yapısal bakımdan bakıldığında, bu durum şöyle gösterilebilir:

Bu ekleri doğrudan ismin sonuna gelen çekim ekleri olarak değil de *"imek"* fiilinin sonuna gelen çekim ekleri (kip eki ve şahıs eki) olarak bilmek gerekir. *"imek"* fiilinin sonuna gelen bu çekim ekleri, *"imek"* fiilinin düşmesiyle bir ismin sonuna gelerek birlikte ekfiil ekini oluştururlar:

isim+imek fiili	isim+imek fiili
öğrenci + ~~idir~~ + (y)im	öğrenci + (y)~~i~~di + m
öğrenci + Φ(dir) + (y)**im**	öğrenci + **(y)di** + **m**
(ke) şe	**ke şe**
efe (ekfiil eki)	**efe (ekfiil eki)**

Φ(dir): Ekfiilin geniş zamanlı kullanımı

Ekfiil eklerinin kullanım özellikleri

- *"Kök"* hâlindeki ya da *"kök+ye"* hâlindeki isim ya da isim soylu bir kelime, cümlenin yüklemini oluşturuyorsa; yüklemi oluşturan bu kelime, ekfiilin geniş zamanlı kullanımına sahiptir; ancak bu kullanımda ekfiil yazılmamıştır:

Benim kılavuzum, bu **kitap**.	Babam, **kitapçı**.
Benim kılavuzum, bu **kitap(~~tır~~)**.	Babam, **kitapçı(~~dır~~)**.
kitap(tır).	kitapçı(dır).
efe	**efe**

Böyle bir kullanım, Türkçenin önemli anlatım ve yazım özelliklerindendir. *"-DIr"* ekfiil eki; kullanım kolaylığı ve anlatım bütünlüğü bakımından kullanılmayabilir. Bu şekildeki -DIr ekine ***"Gizli ekfiil"*** de denir ve yazı dilinde belirtilmek istenildiğinde parantez içinde gösterilir.

- Fiilimsiler cümlede isim soylu sözcükler gibi olduğundan; ekfiiller, fiilimsilerin de yüklem olmasını sağlarlar:

Kapımı çalanlar eskiden gidenlerdi.	Tek çıkar yol, gitmek.
gid - **en** + ler + di	git - **mek** + (tir)
fk **fmsie** içe içe	fk **fmsie** içe
sfe çe **efe**	**ife** **efe**
(adlaşmış sıfat-fiil)	(isim-fiil)

- Ekfiillerin olumsuz hâli, *"değil"* sözcüğü ile oluşturulur:

  Eskiden güzel **değil** + di.

  Ekfiilin olumsuzu efe

- Bu ekler, aynı zamanda basit (tek) zamanlı fiillere de eklenerek onları birleşik zamanlı fiiller hâline dönüştürürler. (Bkz. Fiillerin sonuna gelen çekim ekleri)

3.2. Fiil çekim ekleri (Fiillerle kullanılan çekim ekleri)

Fiil kök veya gövdelerine eklenerek, eklendikleri bu kelimelerle diğer kelimeler arasında çeşitli bakımlardan ilişki kuran, onlara yeni görevler kazandıran çekim ekleridir.

Bu eklerin sayısı, 5'tir.

- *1. Kip ekleri*
- *2. Şahıs ekleri*
- *3. Çokluk ekleri*
- *4. Soru ekleri*
- *5. Ek fiil ekleri*

1. Kip ekleri

Kip ekleri, kendi içinde ikiye ayrılır:

- *Haber kipleri*
- *Dilek kipleri*

1.1. Haber Kipleri (Zaman ekleri)

Fiillere "zaman" anlamı katan eklerdir.

"Bildirme kipleri" olarak da adlandırılan bu ekler, şunlardan oluşmaktadır:

Haber kipi	Eki	Kullanım şekilleri	Örnek
Bilinen (Görülen/-Di'li) **Geçmiş Zaman**	**-DI**	-dı, -di, -du, -dü; -tı, -ti, -tu, -tü	gel - **di**
Öğrenilen (Duyulan/-Miş'li) **Geçmiş Zaman**	**-mIş**	-mış, -miş, -muş, -müş	gel - **miş**
Şimdiki Zaman	**-()yor** **-mAktA** **-mAdA**	-yor; -makta, -mekte -mada, -mede	gel - **(i)yor** gel - **mekte**
Geniş Zaman	**-()r**	-r, -ır, -ir, -ur, -ür	gel - **ir**
Gelecek Zaman	**-AcAK**	-acak, -ecek	gel - **ecek**

Kullanım özellikleri:

- Fiilde **tek zaman eki varsa**; bu, o fiilin *"basit zamanlı"* bir fiil olduğunu gösterir:

  gör - **(ü)yor** - um

  fk **ke** şe

  şze

- Fiilde **birden fazla zaman eki varsa**; bu, o fiilin *"birleşik zamanlı"* bir fiil olduğunu gösterir:

  gör - **(ü)yor** - **du** - m

  fk **ke** **ke** şe

  şze **(ögze)**

  efe

Önemli: Birleşik zamanlı bu fiiller, ekfiil aracılığıyla yapılan fiillerdir. Bu nedenle bu tür yapılarda ikinci kip ekine *"ekfiil eki"* adı vermek doğrudur. Çünkü bu kip eki, ekfiil ekinden başka bir şey değildir:

gör - **(ü)yor** - **i** - **di** - m				gör - **(ü)yor** - **du** - m			
fk	**ke**	**efe ke**	şe	fk	**ke**	**ke**	şe
	şze	**efe**			**şze**	**efe**	

- Birleşik fiil yapan ikinci kip eki, dilek kipleriyle de kullanılır:

gel - **meli** - **(y)di** - ler				gel - **ir** - se - ler			
fk	fçe	fçe	fçe	fk	fçe	fçe	fçe
	dke	**efe**	şe		**hke**	**dke**	şe
	gke					**şke**	
						efe	

- Şahıs eklerinden önce kullanılırlar:

gör - **dü** - **m**

fk **hke** **şe**

- Fiillerin sonuna gelen diğer çekim eklerinden (çokluk eki, soru eki ve ekfiil ekleri) önce kullanılırlar:

gel - **miş** - ti - ler

fk fçe fçe fçe

hke efe şe

ögze

Uyarı: Bu kullanımdaki şahıs eki, bazı kullanımlarda ekfiil eklerinden önce de kullanılır:

gel - miş - **ler** - **di**

fk fçe **fçe fçe**

hke **şe efe**

ögze

1.1.1. Bilinen Geçmiş Zaman kip eki

Fiil kök ve gövdelerine *"-DI"* ekinin getirilmesiyle yapılır. *"Görülen geçmiş zaman"* ya da *"-Di'li geçmiş zaman"* olarak da adlandırılır.

Yapılan eylemin söylenme anından önce yapıldığını bildirir. Anlatan kişinin, yapılan eylemi gördüğünü ya da bildiğini ifade eder.

Kişiler	**Örnek**	**Örnek**
1. Tekil (Ben)	gel - **di** - m	yap - **tı** - m
2. Tekil (Sen)	gel - **di** - n	yap - **tı** - n
3. Tekil (O)	gel - **di**	yap - **tı**
1. Çoğul (Biz)	gel - **di** - k	yap - **tı** - k
1. Çoğul (Siz)	gel - **di** - niz	yap - **tı** - nız
1. Çoğul (Onlar)	gel - **di** - ler	yap - **tı** - lar

- Şahıs eklerinden önce kullanılır:

  gel - **di** - ler

  fk **bgze** şe

- Olumsuzu *"-ma, -me"* eki ile yapılır:

  gel - **me** - **di** - ler

  fk **fçe fçe** fçe

  bgzeo bgze şe

1.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman kip eki

Fiil kök ve gövdelerine *"-mIş"* ekinin getirilmesiyle yapılır. *"Duyulan geçmiş zaman"* ya da *"-mİş'li geçmiş zaman"* olarak da adlandırılır.

Yapılan eylemin söylenme anından önce yapıldığını bildirir. Anlatan kişinin, yapılan eylemi başkasından duyduğunu, öğrendiğini ifade eder.

Kişiler	Örnek	Örnek
1. Tekil (Ben)	gel - **miş** - im	yap - **mış** - ım
2. Tekil (Sen)	gel - **miş** - sin	yap - **mış** - sın
3. Tekil (O)	gel - **miş**	yap - **mış**
1. Çoğul (Biz)	gel - **miş** - iz	yap - **mış** - ız
1. Çoğul (Siz)	gel - **miş** - siniz	yap - **mış** - sınız
1. Çoğul (Onlar)	gel - **miş** - ler	yap - **mış** - lar

- Şahıs eklerinden önce kullanılır:

  gel - **miş** - ler

  fk **ögze** şe

- Olumsuzu *"-ma, -me"* eki ile yapılır:

  gel - **me** - **miş** - ler

  fk **fçe** **fçe** fçe

  ögzeo **ögze** şe

1.1.3. Geniş Zaman kip eki

Fiil kök ve gövdelerine *"-()r"* ekinin getirilmesiyle yapılır.

Yapılacak eylemin geçmişten geleceğe uzanan geniş bir zamana yayılarak gerçekleştirileceğini ifade eder.

Kişiler	Örnek	Örnek
1. Tekil (Ben)	gel - **ir** - im	yap - **ar** - ım
2. Tekil (Sen)	gel - **ir** - sin	yap - **ar** - sın
3. Tekil (O)	gel - **ir**	yap - **ar**
1. Çoğul (Biz)	gel - **ir** - iz	yap - **ar** - ız
1. Çoğul (Siz)	gel - **ir** - siniz	yap - **ar** - sınız
1. Çoğul (Onlar)	gel - **ir** - ler	yap - **ar** - lar

- Şahıs eklerinden önce kullanılır:

  gel - **ir** - ler

  fk **gşze** şe

- Olumsuzu "-maz, -mez" eki ile yapılır:

  gel - **mez** - ler

  fk **fçe** fçe

  gşzeo şe

1.1.4. Şimdiki Zaman kip eki

Fiil kök ve gövdelerine "-yor" ekinin getirilmesiyle yapılır. ***"-makta, -mekte"*** ve ***"-mada, -mede"*** ekleri de cümleye şimdiki zaman anlamı katar.

Belirtilen eylemin söylendiği anda yapılmakta olduğunu bildirir. Eylemin yapılışı ile anlatım aynı anda gerçekleşmektedir.

Kişiler	**Örnek**	**Örnek**
1. Tekil (Ben)	gel - **iyor** - um	yap - **ıyor** - um
2. Tekil (Sen)	gel - **iyor** - sun	yap - **ıyor** - sun
3. Tekil (O)	gel - **iyor**	yap - **ıyor**
1. Çoğul (Biz)	gel - **iyor** - uz	yap - **ıyor** - uz
1. Çoğul (Siz)	gel - **iyor** - sunuz	yap - **ıyor** - sunuz
1. Çoğul (Onlar)	gel - **iyor** - lar	yap - **ıyor** - lar

- Şahıs eklerinden önce kullanılır:

  gel - **iyor** - lar

  fk **şze** şe

- Olumsuzu *"-ma, -me"* eki ile yapılır; ancak *"-yor"* eki kendinden önce gelen geniş ünlüyü dar ünlüye dönüştürür. Dolayısıyla a, *"ı"* ya da *"u"*ya; e, *"i"* ya da *"ü"*ye dönüşür:

  gel - **mi** - **yor** - lar

  fk **fçe** fçe fçe

  şzeo şze şe

1.1.5. Gelecek Zaman kip eki

Fiil kök ve gövdelerine "*-AcAk*" ekinin getirilmesiyle yapılır.

Belirtilen eylemin gelecek zamanda yapılacağını bildirir. Anlatım önce, eylem sonra gerçekleşir.

Kişiler	Örnek	Örnek
1. Tekil (Ben)	gel - **eceğ** - im	yap - **acağ** - ım
2. Tekil (Sen)	gel - **ecek** - sin	yap - **acak** - sın
3. Tekil (O)	gel - **ecek**	yap - **acak**
1. Çoğul (Biz)	gel - **eceğ** - iz	yap - **acağ** - ız
1. Çoğul (Siz)	gel - **ecek** - siniz	yap - **acak** - sınız
1. Çoğul (Onlar)	gel - **ecek** - ler	yap - **acak** - lar

- Şahıs eklerinden önce kullanılır:

  gel - **eceğ** - iz

  fk **gkze** şe

- Olumsuzu "*-ma, -me*" eki ile yapılır:

  gel - **me** - **yecek** - ler

  fk **fçe** fçe fçe

  gkzeo gkze

1.2. Dilek kipleri

"Tasarlama kipleri" olarak adlandırılan bu ekler, şunlardan oluşmaktadır:

Dilek kipi	Eki	Kullanım şekilleri	Örnek
Gereklilik	**-mAlI**	-malı, -meli	gel - **meli**
İstek	**-A**	-a, -e	gel - **e**
Şart (Dilek-şart)	**-SA**	-sa, -se	gel - **se**
Emir	**- (φ)** **-In,** **-InIz,** **-sIN,** **-sInlAr**	- -ın, -in, -un, -ün; -ınız, -iniz, -unuz, -ünüz; -sın, -sin, -sun, -sün; -sınlar, -sinler, -sunlar, -sünler	gel - φ gel - **in** gel - **iniz** gel - **sin** gel - **sinler**

- Fiilde dilek kiplerinden sonra bir **zaman eki gelmişse**; bu, o fiilin *"birleşik zamanlı"* bir fiil olduğunu gösterir:

gör - **meli** - (y)**di** - n
fk **ke** **ke** şe
gke **ögze**
(efe)

gör - **meli** - **i** - **di** - n
fk **ke** **efe** **ke** şe
gke **efe**

1.2.1. Gereklilik kipi eki

Fiil kök veya gövdelerine *"-mAlI"* eki getirilmesiyle yapılan kip ekidir.

Kişiler	Örnek	Örnek
1. Tekil (Ben)	gel - **meli** - (y)im	yap - **malı** - (y)ım
2. Tekil (Sen)	gel - **meli** - sin	yap - **malı** - sın
3. Tekil (O)	gel - **meli**	yap - **malı**
1. Çoğul (Biz)	gel - **meli** - (y)iz	yap - **malı** - (y)ız
1. Çoğul (Siz)	gel - **meli** - siniz	yap - **malı** - sınız
1. Çoğul (Onlar)	gel - **meli** - ler	yap - **malı** - lar

- Eyleme, gerçekleşmesinin gerekliliği anlamını katar:

gel - **meli** - (y)iz
fk **gke** şe

yap - **malı** - sın
fk **gke** şe

- Bazı kullanımlarda *"tavsiye"* ve *"zorunluluk"* bildirir:

gör - **meli** - (y)di – n				yap - **malı** - sınız				oku - **malı**	
fk	**fçe**	fçe	fçe	fk	fçe	fçe		fk	fçe
	dke	efe	şe		dke	şe			dke
	gke				**gke**				**gke**

- Şahıs eklerinden ve diğer çekim eklerinden önce kullanılır:

gel - meli - sin				gel - **meli** - (y)di - ler			
fk	**gke**	şe		fk	**gke**	efe	şe

- Olumsuzu *"-ma, -me"* ile yapılır:

gel - **me** - **meli** - ler

fk **gkeo** gke şe

1.2.2. İstek kipi eki

Fiil kök veya gövdelerine "-A" eki getirilmesiyle yapılan kip ekidir.

Kişiler	Örnek	Örnek
1. Tekil (Ben)	gel - **e** - (y)im	yap - **a** - (y)ım
2. Tekil (Sen)	gel - **e** - sin	yap - **a** - sın
3. Tekil (O)	gel - **e**	yap - **a**
1. Çoğul (Biz)	gel - **e** - lim	yap - **a** - lım
1. Çoğul (Siz)	gel - **e** - siniz	yap - **a** - sınız
1. Çoğul (Onlar)	gel - **e** - ler	yap - **a** - lar

- Eyleme, gerçekleşmesinin istendiği, arzulandığı anlamı katar:

Biz de gelelim.

gel - **e** - lim

fk **ike** şe

- Bazı kullanımlarda *"niyet"* veya *"plan"* bildirir:

Bunu sana bırakayım.

bırak - **a** - (y)ım

fk **ike** şe

- Olumsuzu "*-ma, -me*" ile yapılır:
  gel - **me** - (**y)e** - (y)im
  fk ikeo ike şe

1.2.3. Şart (Dilek-Şart) kipi eki

Fiil kök veya gövdelerine "*-sA*" eki getirilmesiyle yapılan kip ekidir.

"*Koşul kipi*", "*Dilek-koşul kipi*" olarak da adlandırılır.

Kişiler	Örnek	Örnek
1. Tekil (Ben)	gel - **se** - m	yap - **sa** - m
2. Tekil (Sen)	gel - **se** - n	yap - **sa** - n
3. Tekil (O)	gel - **se**	yap - **sa**
1. Çoğul (Biz)	gel - **se** - k	yap - **sa** - k
1. Çoğul (Siz)	gel - **se** - niz	yap - **sa** - nız
1. Çoğul (Onlar)	gel - **se** - ler	yap - **sa** - lar

- Eyleme, gerçekleşmesinin şarta bağlandığı anlamı katar:
  gel - se - **m**
  fk şke **şe**

- Bazı kullanımlarda *"dilek"* veya *"rica"* belirtmek için kullanılır:
  *Herkes duyarlı ol**sa*** (dilek)
  *Sen de gel**se**n iyi olur* (rica)

- Şart eki almış fiil arka arkaya iki kez kullanılırsa *"büyük ihtimalle"* veya *"sadece"* anlamı verir:
  *Bunu yap**sa** yap**sa** babam yapar.*
- Olumsuzu "-ma, -me" ile yapılır:
  gel - **me** - **se**
  fk şkeo şke

1.2.4. Emir kipi eki

Doğrudan bir emir kipi eki olmamakla birlikte şahıslara göre çekimlendiğinde ortaya çıkan eklerin fiillere eklenmesiyle oluşmuş kip ekleridir.

Birinci şahıslar (ben ve biz) için çekimi yoktur. İkinci tekil şahıs (sen) için eksiz şekilde (fiil kökü veya gövdesi hâlinde) kullanılır. Diğer şahıslar için kullanılan ekler vardır.

Şahıslara göre emir kipinin kullanım şekilleri şöyledir:

Kişiler	Örnek	Örnek
1. Tekil (Ben)	-	-
2. Tekil (Sen)	gel	yap
3. Tekil (O)	gel - **sin**	yap - **sın**
1. Çoğul (Biz)	-	-
1. Çoğul (Siz)	gel - **in(iz)**	yap - **ın(ız)**
1. Çoğul (Onlar)	gel - **sin(ler)**	yap - **sın(lar)**

- Kök ya da gövde hâlindeki kullanımlar doğrudan emir anlamı içerir:

  Gir!

  Gelme!

- Eklendiği fiile *"yerine getirilmek için emretmek"* anlamı katar:

  Yapsın!

  yap - **sın** gel - **sinler**

  fk **eke** fk **eke**

Uyarı: Emir kipleri, aynı zamanda şahıs eklerini de karşıladıklarından bu eklere ayrıca şahıs ekleri getirilmez.

Önemli: 1. çoğul kişi emir eki olarak *"**-AlIm** (-alım, -elim)"* da kullanılır; ancak bu kullanımda *"istek"* anlamı daha belirgin olduğu için bu eki, 1. çoğul kişi istek eki olarak kullanmak daha doğru olur.

- Emir kipi değişik fonksiyonlarda kullanılır:

  Konuşmayın! **(Emir)**

  Rica ediyorum, ***gidin!*** **(Rica)**

  Lütfen uçuş esnasında telefonlarınızı ***kapalı tutun!*** **(Uyarı)**

- Olumsuzu "*-ma, -me*" ile yapılır:

  gel - **me** - **sin**

  fk ekeo eke

2. Şahıs (Kişi) ekleri

Yüklemin kişisini belirten eklerdir.

Tekil ve çoğul şahıslara göre değişir:

1. Tekil	**-m**	-m, -ım, -im, -um, -üm	Dün al-dı-**m**.
2. Tekil	**-n**	-n, -ın, -in, -un, -ün	Dün al-dı-**n**.
3. Tekil	**- (Φ)**	-	Dün al-dı.
1. Çoğul	**-k**	-k, -ık, -ik, -uk, -ük	Dün al-dı-**k**.
2. Çoğul	**-nIz**	-nız, -niz, -nuz, -nüz	Dün al-dı-**nız**.
3. Çoğul	**-lAr**	-lar, -ler	Dün al-dı-**lar**.

Şahıs eklerinin kip eklerine göre çekimlenmesi şu şekildedir:

	1. Tekil Şahıs Ben	2. Tekil Şahıs Ben	3. Tekil Şahıs Ben	1. Çoğul Şahıs Biz	2. Çoğul Şahıs Siz	3. Çoğul Şahıs Onlar
Bilinen geçmiş zaman	al-**dı-m**	al-**dı-n**	**al-dı-Φ**	al-**dı-k**	al-**dı-nız**	al-**dı(lar)**
Öğrenilen geçmiş zaman	al-**mış-ım**	al-**mış-sın**	**al-mış-Φ**	al-**mış-ız**	al-**mış-sınız**	al-**mış(lar)**
Şimdiki zaman	al-**ıyor-um**	al-**ıyor-sun**	**al-(ı)yor-Φ**	al-**(ı)yor-uz**	al-**(ı)yor-sunuz**	al-**(ı)yor(lar)**
Gelecek zaman	al-**acağ-ım**	al-**acak-sın**	**al-acak-Φ**	al-**acağ-ız**	al-**acak-sınız**	al-**acak(lar)**
Geniş zaman	al-**ır-m**	al-**ır-sın**	**al-ır-Φ**	al-**ır-ız**	al-**ır-sınız**	al-**ır(lar)**
Gereklilik	al-**malı-yım**	al-**malı-sın**	**al-malı-Φ**	al-**malı-yız**	al-**malı-sınız**	al-**malı(lar)**
İstek	al-**a-yım**	al-**a-sın**	**al-a-Φ**	al-**a-lım**	al-**a-sınız**	al-**a(lar)**
Şart	al-s**a-m**	al-s**a-n**	**al-sa-Φ**	al-s**a-k**	al-s**a-nız**	al-s**a(lar)**
Emir	-	al	**al-sın**	-	al-**ın(ız)**	al-**sın(lar)**

- En önemli kullanım özelliği, kip eklerinden sonra kullanılmasıdır:

  gel - **eceğ** - **im** gel - **ecek** - **ti** - **m**

  fk ke **şe** fk ke ke **şe**

3. Çokluk ekleri

Çokluk eki denince, öncelikle akla *"-lAr"* gelse de, fiillerin sonuna gelen çokluk ekleri, çeşitlilik gösterir. Bunlar şu eklerden oluşur:

1. çokluk eki	**-k, -Iz, -lIm**	yap-tı-**k,** yap-ar-**ız**, yap-a-**lım**
2. çokluk eki	**-nız, -sInIz**	yap-tı-**nız,** yap-ar-**sınız,** yap-**a-sınız**
3. çokluk eki	**-lAr**	yap-tı-**lar,** yap-ar-**lar,** yap-a-**lar**

Önemli: Bu ekler, aynı zamanda 1, 2 ve 3. çokluk şahıs eklerinin kullanımının aynısıdır.

Fiillerin sonuna gelen çokluk ekleri, kip eklerinden sonra gelir:

gel - di - **ler** bil - **se** - **(y)di** - **ler**

fk ke **çe (şe)** fk **ke ke çe (şe)**

hke dke efe

4. Soru ekleri

Fiillerin sonuna gelen soru eki, isimlerin sonuna gelen soru eki ile aynıdır: -mI

gel - miş **mi**?

fk ke **se**

Kullanım özellikleri:

- Kip eklerinden ve çokluk eklerinden **sonra** kullanılırlar:
  gel - miş - **ler** - **mi**?
  fk ke çe **se**

- Şahıs eklerinden **önce** kullanılırlar:
  gel - ir - **mi** - sin?
  fk ke **se** şe

5. Ekfiil ekleri

Fiil kök veya gövdelerinin ardına gelen kip eklerinden (haber veya dilek kiplerinden) sonra gelen çekim ekleridir (**2. kip ekleridir**):

gör - müş - **tü**	gör - meli - (y)**miş**	gör - müş - **tür**	gör - müş - **se**
fk ke **efe**	fk ke **efe**	fk ke **efe**	fk ke **efe**
hke	dke	hke	hke

Görecektim

gör - ecek i - di - m	(gör- ecek - ti - m)
fk ke fk ke şe	(fk ke efe şe)
1. fiil 1. ke 2. fiil 2.ke	

Ek fiil ekleri **4 tane**dir: *"-DI", "-mIş", "-DIr", "-sA"*. Bunlardan 3'ü eklendiği kelimeyi yüklemleştirirken, *"-sA"* ekinin böyle bir durumu söz konusu değildir:

- **-DI** **+dı, +di, +du, +dü; +tı, +ti, +tu, +tü** Erken gel-ir-**di**.
- **-mIş** **+mış, +miş, +muş, +müş** Erken gel-ir-**miş**
- **-DIr** **+dır, +dir, +dur, +dür; +tır, +tir, +tur, +tür** Erken gel-ir (**dir**)
- **-sA** **+sa, +se** Erken gel-ir-**se**

Uyarı:

* Bunlardan yalnızca *"-dIr"* ekinden birleşik zamanlı fiil yapılmaz; çünkü bu ek, **geniş zaman çekiminde söyleyişten düşer**:

* *"imek"* fiillerinden *"-sA"* eklendiği kelimeyi yüklem yapmaz; yan cümleciğin yüklemi yapar:

Gelir**se** gideriz.

* Bir *"imek"* fiili daha vardır: ***"iken"***. *"-ken"* şeklinde eke dönüşen, şahıslara göre çekimlenemeyen bu ek, zarf-fiil eki olarak kullanılır:

Gider**ken** ona da uğrayalım.

Bu ekler, fiillerdeki 3 kip ekinin (di'li geçmiş zaman, miş'li geçmiş zaman ve geniş zaman) "i-" fiilinin sonuna getirilip kişilere göre çekimlenmesi sonucunda şu biçimleri almışlardır:

	Bilinen geçmiş zaman (-DI)	Öğrenilen geçmiş zaman (-mIş)	Geniş zaman (-DIr)	Şart (-sA)
1. Tekil	gel-ir-**di-m**	gel-ir-**miş-im**	gel-**ir-Φ-im**	gel-**ir-se-m**
2. Tekil	gel-ir-**di-n**	gel-ir-**miş-sin**	gel-**ir-Φ-sin**	gel-**ir-se-n**
3. Tekil	gel-ir-**di**	gel-ir-**miş**	gel-**ir-Φ**	gel-**ir-se**
1. Çoğul	gel-ir-**di-k**	gel-ir-**miş-iz**	gel-**ir-Φ-iz**	gel-**ir-se-k**
2. Çoğul	gel-ir-**di-niz**	gel-ir-**miş-siniz**	gel-**ir-Φ-siniz**	gel-**ir-se-niz**
3. Çoğul	gel-ir-**di-ler**	gel-ir-**miş-ler**	gel-**ir-Φ-ler/ dirler**	gel-**ir-se-ler**

Önemli: Ek fiilin geniş zamanlı kullanımında "-DIr" eki düşer (Yalnızca 3. çoğul kişili kullanımda kullanılabilir)**:**

gel - ir - im (-dir)	gel - ir - sin (-dir)
gel - ir - ~~i dir~~ - im	gel – ir – ~~i dir~~ - sin
gel - ir - Φ(dir) - **im**	gel - ir - Φ(dir) - **sin**
fk ke **(efe) şe**	fk ke **(efe) şe**

Uyarı: Kimi dil araştırmacılarına göre ek fiilin geniş zamanlı kullanımında "-DIr" düştüğü için; kişi ekleri, aynı zamanda ek fiil eki olarak kullanılır. Bu sebeple ek fiilin geniş zamanlı ekleri *"-im, -sin, -dir, -iz, -siniz, -lerdir /-dirler"* olarak verilir. Ancak burada kuralın anlaşılırlığı açısından ek fiilin geniş zamanlı kullanımında "-Dır"ın düştüğünü bilip ardından gelen ekleri doğrudan şahıs ekleri olarak vermek daha doğru olur:

gel - ir - ~~i dir~~ - im

gel - ir - Φ(dir) - **im**

fk ke **(efe) efe/şe**

Ekfiil eklerine yapısal bakımdan bakıldığında; bu ekleri, doğrudan fiilin sonuna gelen çekim ekleri olarak değil, "imek" fiilinin sonuna gelen çekim ekleri olarak bilmek gerekir:

fiil - imek fiili	fiil - imek fiili
gel - ir - ~~i dir~~ - im	gel - ir - ~~i~~di - m
gel - ir - Φ(dir) - **im**	gel - ir - **di** - **m**
fk ke **(efe) şe**	ke **efe şe**

Ekfiil eklerinin kullanım özellikleri

- Tek zamanlı (basit) fiillerden birleşik zamanlı fiiller yapan eklerdir ("imek" fiilinin kullanımlarıdır):

gör - müş - **tü**	gör - müş - **müş**	gör - müş - **tür**	gör - müş - **se**
fk ke **efe**	fk ke **efe**	fk ke **efe**	fk ke **efe**

- Birleşik zamanlı fiillerde ikinci zaman ekini oluştururlar:

  g**el - miş - ti** Öğrenilen (Miş'li) geçmiş zamanın hikâyesi

  fk ögze **efe** Öğrenilen (Miş'li) geçmiş zamanın 3. tekil kişi çekimi

  gel - ir - di - n Geniş zamanın hikâyesi

  fk gşze **efe** şe Geniş zamanın hikâyesinin 2. tekil kişi çekimi

- Ekfiil eklerinden "-DIr" eki; kolaylık ve anlatım bütünlüğünü sağlamak bakımından kullanılmayabilir. Bu şekildeki -dir ekine "gizli ek-fiil" denir ve yazı dilinde belirtilmek istendiğinde parantez içinde gösterilir.

  *Bir kaşık bal iyi **gelir.***

  *Bir kaşık bal iyi **gelir(dir).***

  gel - **ir**

  ke

  gşze (Geniş zamanın 3. tekil şahıs çekimi)

- Şahıs eklerinden önce kullanılırlar; ancak bazı kullanımlarda şahıs ekinden sonra da kullanıldıkları olur:

  gel - miş - **tir** - **ler** gel - miş - **ler** - **dir**

  fk ke **efe şe** fk ke **şe efe**

- Ek-fiillerin olumsuz hâli, olumsuzluk eki "-mA" ile oluşturulur:

  *Buraya gel**me**meliydin.*

  gel - **me** - meli - **(y)di** - n

  fk **efeo** gke **efe** şe

Önemli: Yardımcı sesler

Yardımcı sesler; kökleri eklere, ekleri de başka eklere bağlayan seslerdir. Sonu ünsüz ile biten kelimeler ünsüz ile başlayan ekler aldıklarında araya yardımcı bir ünlü girer. Sonu ünlü ile biten kelimeler ünsüz ile başlayan ekler aldıklarında araya yardımcı bir ünsüz girer.

Türkiye Türkçesinde yardımcı sesler şunlardan oluşur:

1. Yardımcı ünlüler

-ı-, -i-, -u-, -ü-

ev+(i)m, kitab+(ı)nız, gör-(ü)n-, bak-(ı)n-

2. Yardımcı ünsüzler

-y-, -ş-, -s-, -n-

Türkiye Türkçesinde yalnız iki ünsüzden oluşan bir hece yapısı olmadığından, ünsüzle biten bir kök veya gövde ünsüzden ibaret bir ekle-bazı istisnalar dışında- birleştirilemez. Bu nedenle iki ünsüz arasına bir ünlünün eklenmesi gerekir:

kapı+(**s**)ı, iki+(**ş**)er, kapı+(**y**)a, kapı+(**n**)da

Önemli: Eklerin işlekliği

Eklerin işlekliği, sık kullanılıp kullanılmama durumudur. Eğer ek sık kullanılıyor, gerektiğinde yeni kelimelere getirilebiliyorsa, ekten yeni kelimeler türetiliyorsa **işlek**; bu özelliği yoksa **işlek değil**dir.

Meselâ, "*-cI*" eki Türkçenin her döneminde işlek olmuştur:

*söz+**cü**, kapı+**cı**, gör-**ücü**, **yap-ıcı**, ak-**ıcı**, sız-**ıcı***

"*-sIl*" eki Türkçenin hiçbir döneminde işlek olmamıştır:

*yok-**sul***

İşlek ekler, işlek olmayan; işlek olmayan ekler de, işlek hâle gelebilirler. Buna son dönemlerde işlek hâle getirilen *-sAl* eki örnek verilebilir. Bu ek günümüzde o kadar işlek hâle gelmiştir ki hem isimlerle hem de fiillerle kullanılabilecek duruma gelmiştir.

*kişi+**sel**, duygu+**sal**, gör-**sel**, eğit-**sel**.*

8. BÖLÜM

SÖZCÜK İNCELEMELERİ (KÖK VE EK BULMA İŞLEMLERİ)

Bölümde Yer Alan Konular

8. Sözcük İncelemeleri (Kök ve Ek Bulma İşlemleri)

8.1. Kökler ve Eklerin Dil Bilgisel İşlemlerde Kullanımı

8.2. Kök Bulma

8.3. Ek Bulma

8.4. Bir Metinde Kök ve Ek Bulma Uygulama Çalışması (Örnek)

8. Sözcük İncelemeleri

Sözcük incelemelerinde genellikle *kök ve eki bulma, bunları birbirinden ayırt etme, çekim ekleri ile yapım eklerini birbirinden ayırt etme, aynı türdeki ekleri birbirinden ayırt etme* gibi konular üzerinde durulur. Bunun için de öncelikle kök ve eklerin dil bilgisel işlemlerde kullanım özelliklerinden bahsetmek faydalı olacaktır.

8.1. Kökler ve Eklerin Dil Bilgisel İşlemlerde Kullanımı

Dil bilgisel işlemlerde kökler ve eklerin gösteriminde bazı hususlar bulunmaktadır. Şimdi bunları görelim:

- **Eklerin gösteriminde, eklerden genel olarak söz edildiğinde, başına isim ya da fiil kökü fark etmez, başına "-" (kısa çizgi ya da eksi işareti) konur;**

  Türkçede işlek olarak kullanılan eklerden biri de "-CI"dır.

- İsim köklerinin sonuna "+" (artı), fiil köklerinin sonuna "-" (eksi) işareti konur:

  boy+ **İsim köklü** bir kelime olduğu için sonuna "+" işareti konmuştur.

  ölç- **Fiil köklü** bir kelime olduğu için sonuna "-" işareti konmuştur.

Önemli: Bazı kökler de vardır ki, ortak ya da sesteş kökler gibi, onların sonuna konulacak işaret ancak cümledeki kullanımından hareketle belli olur; yani, kelime, tek başına kullanıldığında bir işaret konması doğru olmaz. Mesela:

"An" kelimesi;

*"Yaşadığın **an**ı değerlendir!"* cümlesinde **isim olarak kullanıldığı için** ardına "+" işareti konur: *an+ı*

*"Seni **an**dım dün gece."* cümlesinde ise, **fiil olarak kullanıldığı için** ardına "-" işareti konur: *an-dı-m*

- **İsim köklerinin sonuna gelen yapım eki, tür değiştirmemişse, başına "+" (artı); sonuna yine "+" (artı) konur:**

göz + **cü**	göz + **cü** + …	göz + **cü** + **lük**
ik + **iye**	ik + **iye** + …	ik + **iye** + **iye**

- **İsim köklerinin sonuna gelen yapım eki, tür değiştirtirmişse, başına "+" (artı); sonuna "-" (eksi) konur:**

göz + **et** -	göz + **et** - …	göz + **et** - ti
ik + **fye** -	ik + **fye** - …	ik + **fye** - fçe

- **İsim kök ya da gövdelerinin sonuna gelen çekim eklerinin başına "+" (artı) ve sonuna "+" (artı) konur:**

göz + **üm**	göz + **üm** + …	göz + **üm** + **de**
ik + **içe**	ik + **içe** + …	ik + **içe** + **içe**

- **Fiil köklerinin sonuna gelen yapım eki, tür değiştirmemişse başına "-" (eksi); sonuna yine "-" (eksi) konur:**

gör - **ün** -	gör - **ün** - …	gör - **ün** - dü
fk - **fye** -	fk - **fye** - …	fk - **fye** - fçe

Fiil köklerinin sonuna gelen yapım eki, tür değiştirmişse başına "-" (eksi); sonuna "+" (artı) konur:

gör - **gü** +	gör - **gü** + …	gör - **gü** + de
fk - **iye** +	fk - **iye** + …	fk - **iye** + **i**çe

Fiil kök ya da gövdelerinin sonuna gelen çekim eklerinin başına "-" (eksi) ve sonuna "-" (eksi) konur:

gör - **dü**	gör - **dü** - **m**	gör - **müş** - **tü** - **m**
fk - **fçe**	fk - **çe** - **çe**	fk - **çe** - **çe** - **çe**

- **"Kök" ya da "kök+çe…" şeklindeki kelimelerde kökün türü ne ise, eklerin arasına da, kökün türünün işareti konur:**

göz + **üm** + **de**	**gör** - **dü** - **m**
ik + **çe** + **çe**	**fk** - **çe** - **çe**

- **"Kök+ye…" şeklindeki kelimelerde, yani yapım eki almış hâldeki kelimelerde, kelimenin gövdesinin türü ne ise, eklerin arasına da, o işaret konur:**

  gör - ün - tü + ler + de

  fk - ye - ye + çe + çe

  ig + çe + çe

8.2. Kök Bulma

Kök bulma, bazı durumlarda zorluklar oluşturan ya da oluşturabilecek bir konudur. Bu zorlukları yenmek için bazı yaklaşımlar sunduk, bunları da kurallaştırdık. Bu kurallar işletildiğinde kök bulma daha kolay olacaktır.

Türkiye Türkçesinde kelime kökleri bulunurken şu hususlara dikkat etmelidir:

- **Türkçe yapı bakımından *"kök+ek"* şeklinde bir yapıya sahip olduğu için, yani kökler başta ekler sonda olduğu için; kelime kökleri, başta bulunur** (Türkiye Türkçesinde Latin alfabesi kullanıldığı için, yazı soldan sağa doğru yazıldığı için; **kökler, kelimenin sol başında bulunur**):

  son+uç **kat**-ıl-ım **öte**+ki+leş+tir+me

  kök **kök** **kök**

- **Türkiye Türkçesinde kökler, çok büyük çoğunlukla, ilk hecede olur. Bu hecede de kökler, Türkçenin hece yapısı gereği ilk 2, 3 ya da 4 harfte olur.** Bunun yanı sıra ikinci ve sonraki hecelerde de, bir başka ifadeyle 4'ten fazla harfte de, olabilen kökler vardır:

  ön+cü **es**-tir-mek **gör**-ün-üş+te **ters**+le-mek

  kök **kök** **kök** **kök**

  hazır+lık **fukara**+nın **mağaza**+da **kahraman**+ca

  kök **kök** **kök** **kök**

- **Kelime kökleri bulunurken; kelimeyi, önce <u>bir bütün olarak</u> görmek gerekir. Bu bütünü gördükten sonra, kelimenin <u>önce ilk anlamlı bütünü</u>ne, ardından <u>ikinci anlamlı bütünü</u>ne yoğunlaşmak gerekir. Bu anlamlı bütünlerden hangisi kelimenin bütünüyle ilgiliyse; kelimenin kökü, odur:**

  "İlaç kaşıntı yapmış" cümlesinde *"kaşıntı"* kelimesine bakalım:

kaşıntı	**<u>kaş</u>+**	**<u>kaşı</u>-**	**kaşın-**	**<u>kaşıntı</u>**	**<u>kaşı-n-tı</u>**
	anlamlı	**anlamlı**	anlamlı	**kelimenin**	anlamsal
	ilk bütün	**ikinci bütün**	üçüncü bütün	**bütünü**	bütün
		Kök			

  "Kaşında açılma olmuş." cümlesinde *"kaşında"* kelimesine bakalım:

kaşında	**<u>kaş</u>+**	**<u>kaşı</u>-**	**kaşın-**	**<u>kaşında</u>**	**<u>kaş+ı</u>+n+da**
	anlamlı	**anlamlı**	anlamlı	**kelimenin**	anlamsal
	<u>ilk bütün</u>	**ikinci bütün**	üçüncü bütün	**bütünü**	bütün
	Kök				

- **Anlamlı ilk bütün için, *"Kelimenin köküdür."* diye hemen hüküm vermek doğru olmaz. Sağa doğru gidilmeye devam etmelidir; anlamlı ilk bütünden sonra, anlamlı bir başka bütün olup olmadığına da bakılmalıdır. <u>Bazı kelimelerde kök, ilk anlamlı bütünde değil, ikinci anlamlı bütünde olabilir</u>:**

kaşıntı	**<u>kaş</u>+**	**<u>kaşı</u>-**	~~kaş+~~, **kaşı- → kaşı-n-tı**
	anlamlı	anlamlı	
	ilk bütün	ikinci bütün	
		Kök	

kaşında	**kaş+**	**kaşı-**	kaş+, ~~kaşı+~~ → kaş+ı+nda
	anlamlı	anlamlı	
	ilk bütün	ikinci bütün	
	Kök		

- **Bazı kelimelerin kökü, anlamlı bir başka bütünde de, <u>üçüncü ya da daha fazla anlamlı bütünde</u>, olabilir:**

kurtuldu	**<u>kur</u>-**	**<u>kurt</u>+**	**<u>kurtul</u>-**	<u>kurtuldu</u>
	anlamlı ilk bütün	anlamlı ikinci bütün	anlamlı üçüncü bütün	kelimenin bütünü
			kök	

Uyarı: Bu kelimenin kökünü, anlamlı bütün oluştursa da asla *"kur-"* ya da *"kurt+"* olarak alamayız. *"kur-"* kelimesinin *"kurtul-"* ile *"kurtulamadım"* kelimesinin bütünü ile herhangi bir anlam ilgisi yoktur. Dolayısıyla bu kelimenin kökü *"kur-"* ya da *"kurt+"* anlamlı bütünü değil, *"kurtul-"* anlamlı bütünüdür. Ancak bu gibi kelimelerde ikinci hecenin sonunda *"-()l"* varsa, bunun bir yapım eki olduğunu; dolayısıyla kelimenin kökünün, bugün anlam ilgisi kuramasak da, Türkçede (Eski Türkçede) "*kur*" ya da "*kurt*" şeklinde olabileceği de akla getirilmelidir.

- **İlk hecedeki kökler çoğunlukla Türkçe kökenli; ikinci ve sonraki hecelerde olan kökler ise, genellikle yabancı kökenlidir:**

<u>ön</u>+cü **<u>es</u>**-tir-mek **<u>gör</u>**-ün-üş+te **<u>ters</u>**+le-mek → **Türkçe kökenli**

<u>hazır</u>+lık **<u>fukara</u>**+nın **<u>mağaza</u>**+da **<u>kahraman</u>**+ca → **Yabancı kökenli**

Önemli: İkinci ve sonraki hecelerde olan Türkçe kökenli kökler, bugün ilişki kurmakta zorlansak da, geçmişine inildiğinde ya da bakıldığında aslında tek heceli köklere sahiptirler (Ancak biz bu kökleri, eski köklerini, kök diye veremeyiz):

Mesela "*ağaç*" kelimesi:

Kelime, kök olarak iki heceli bir yapıya sahip. Bu kelime, geçmişine inildiğinde, Eski Türkçede "*ı+*" isminden küçültme eki "*+gaç*" ile yapılmış bir kelimedir (Tonyukuk yazıtı, 25).

Örneklerle konuya devam edelim:

"Maçlar süresiz ertelenmiş." cümlesinde *"süresiz"* kelimesine bakalım:

süresiz	**<u>sür</u>-**	**<u>süre</u>+**	**<u>süresiz</u>**	sür-e+siz
	anlamlı ilk bütün	anlamlı ikinci bütün	kelimenin bütünü	kelimenin yapısı
	kök			

"*Sür-*" anlamlı bütünü, kelimenin bütünüyle bir anlam ilişkisine sahip olduğundan kelimenin kökünü *"süre+"* olarak değil *"sür-"* olarak almak doğru olur.

"Kuraklık tehlikesi geçmiş değil." cümlesinde *"kuraklık"* kelimesine bakalım:

kuraklık	**kur-**	**kura+**	**kurak+**	**kuraklık**	**kurak+lık**
	anlamlı ilk bütün	anlamlı ikinci bütün	anlamlı üçüncü bütün	kelimenin bütünü	kelimenin yapısı
			kök		

Bu kelimenin kökünü anlamlı bütün oluştursa da asla *"kur-"* ya da "*kura+*" olarak alamayız. *"kur-"* ya da *"kura+"* kelimesinin *"kurak"* kelimesi ile, *"kuraklık"* kelimesinin bütünü ile herhangi bir anlam ilgisi yoktur. Dolayısıyla bu kelimenin kökünü *"kur-"* ya da *"kura+"* anlamlı bütünü değil, *"kurak"* olarak vermek doğru olacaktır. Ancak bu gibi kelimelerde ikinci hecenin sonunda *"-()k"* varsa, bunun bir yapım eki olduğunu; dolayısıyla kelimenin kökünün, bugün anlam ilgisi kuramasak da, Türkçede (Eski Türkçede) "*kur*" ya da "*kuru*" şeklinde olabileceği de akla getirilmelidir.

Uyarı: Ses olaylarına uğramış kelimelerde kökleri bulmak için şu hususlara dikkat etmek gerekir:

* **Ses düşmesine uğramış kelimelerde**; **kökü, ses düşmesine uğramamış hâliyle almak gerekir:**

ağzım *ağ(ı)z+ım*

Türkçede vurgu, son hecede olduğundan ikinci hecedeki dar ünlü bazı kelimelerde söyleyişten düşer. Bu kelimelerden bazıları da organ isimleridir. Bu nedenle bu kelimelerin kökünü bulurken bu durumu dikkate almak gerekir. *"Ağız"* kelimesi sonuna ek aldığından, kelimede kökü, *"ağz"* değil; *"ağız+"* şeklinde alıp *"ağ(ı)z"* şeklinde göstermek doğru olur.

"ayrıştırmak" ***ay(ı)r****-ış-tır-mak*

İkinci ya da üçüncü harfi *"r"* ile biten kelimeler, sonlarına *"-(I)k/-(I)l/-(I)ş/-(I)m/-(I)ntI"* eklerini aldıklarında ikinci hecelerindeki dar ünlü düşer. Bu nedenle bu kelimelerin kökünü bulurken bu durumu dikkate almak gerekir. Dolayısıyla kelimenin kökünü, *"ayr"* şeklinde değil; *"ayır-"* şeklinde alıp *"ay(ı)r-"* şeklinde göstermek doğru olacaktır. Ya da *"-ş"* eki almış hâlinin ek almış hâli olduğunu bileceğiz.

* **Ses türemesine uğramış kelimelerde; kökü, ses türemesine uğramış hâliyle almak gerekir:**

hissim *hiss+im*

Bu kelimeler, dilimizde alıntı kelimeler olup asıllarında zaten birbirinin aynısı iki ses vardır. Buradaki hadise, aslında ses türemesi değil kelimenin aslına dönüşümüdür; ancak bu kelimeler, Türkçeye alınırken seslerden biri düşürülerek alınmıştır. Bu kelimeler ünlü ile başlayan bir ek ya da kelime alırken kelimenin aslında var olan ses bir daha ortaya çıkmış olur. Böylece *"hissim"* kelimesinde kökü, *"his"* değil; *"hiss+"* şeklinde almak ve göstermek doğru olur.

8.3. Ek Bulma

Köklerden sonraki kısım, ekleri oluşturur.

Türkiye Türkçesinde ekler; 1, 2, 3 ya da daha fazla harften oluşur. 4 ya da daha fazla harften oluşan ekler, temelde, iki ekin birleşmesinden meydan gelmiş ekler olabilir.

Ekleri bulma konusunda karşılaşılabilecek üç önemli sorun bulunmaktadır:

- Yapım ve çekim eklerinin birbirine karıştırılması
- Çekim eklerinin birbirine karıştırılması
- İsimlerin ve fiillerin sonuna gelen çekim eklerinin karıştırılması

Hatırlatma: Bu bölümde kök ve eklerin ayrımları yapılırken daha iyi fark edilsinler diye aralarında boşluk bırakarak uygulamaları yaptık. Normalde aralarında boşluk olmaz.

Ekler bulunurken dikkat edilmesi gereken bazı hususlar bulunmaktadır. Şimdi bunlara bakalım:

- Türkçede, istisna bir-iki örnek hariç, **yapım ekleri çekim eklerinden önce bulunur**. Yapım ekleri, anlamı değiştiren eklerdi; bu bilgiden hareketle, bu ekler; çekim eklerinden çok rahatlıkla ayırt edilebilir:

  Görüntüler silinmiş.

  gör - **ün** - **tü** + ler sil - **in** - miş

  fk **fye** **iye** içe fk **fye** fçe

  ffye **fiye** **ffye**

İstisna: "*-gil*", "*-lAr*"; "*-ki*", "*-lik*", ekleri bazı kullanımlarda yapım eki olarak kullanıldığında çekim ekinden sonra gelebilir:

Amcamgile gideceğiz.

amca + **m** + **gil** + **e**

ik **içe iye** içe

Teyzenlerde buluşalım.

teyze + **n** + **ler** + **de**

ik **içe iye** içe

Evdeki hesap başka.

ev + **de** + **ki** (hesap)

ik **içe iye**

iiye (sye)

Gündelik işlerde çalışıyor.

gün + **de** + **lik** (işler)

ik **içe iye**

iiye (sye)

"*-ki*" ve "*-lik*" eki, bu örneklerde sıfat yapan (isimden isim yapan) yapım ekidir.

- **Birden fazla yapım eki üst üste bulunabilir.** Bu yapım ekleri aynı türden olabileceği gibi farklı türde de olabilir:

göz + **lem** + **ci** + **lik**

ik **iye iye iye**

iiye iiye iiye

gör - **ün** - **tü**

fk **fye iye**

ffye fiye

- **Birden fazla çekim eki üst üste bulunabilir.** Bu çekim ekleri, isim köklerinin sonunda ise, isim çekim ekleri; fiil köklerinin sonunda ise, fiil çekim ekleri gelir:

göz + **ler** + **im** + **in**

ik **içe içe içe**

gör - **müş** - **tü** - **m**

fk **fçe fçe fçe**

- **Çekim eklerinin türleri** iyi bilinmelidir:

el + **ler** + **imiz** + **de** + **(y)miş**

ik **içe içe içe içe**

çe ie he efe

çokluk iyelik bulunma ekfiil

gönder - **miş** - **ti** - **k**

fk **fçe fçe fçe**

ke efe şe

haber ekfiil şahıs

- **Çekim eklerinde öncelik-sonralık ilişkisi**ni iyi bilmek gerekir (Konu ile ilgili olarak bir önceki ünitede çekim eklerinin kullanım özelliklerine bakılabilir.) Burada bir-iki durumu hatırlatalım:

İsim çekim eklerinde; genellikle sıra, "*çokluk+iyelik+hâl+soru*" şeklindedir: *göz-ler-im-den mi?*

"***Hâl ekleri**, iyelik eklerinden sonra gelir.*",

"***İyelik ekleri**, hâl eklerinden önce gelir.*",

"***Çokluk ekleri**, genellikle iyelik ve hâl eklerinden önce gelir.*",

"***Soru ekleri**, ya en sonda olur ya da bazen ekfiil ekleri ile şahıs eklerinden önce gelir.*"

"***Ekfiil** ekleri, bütün eklerden sonra gelir.*".

Fiil çekim eklerinde; genellikle "*kip-şahıs-soru*" veya "*kip-soru-şahıs*" *şeklinde olur.*

"***Kip ekleri**, şahıs eklerinden önce gelir.*",

"***Şahıs ekleri**, bütün eklerden sonra gelir.*",

"***Çokluk ekleri**, kip eklerinden sonra gelir.*",

"***Soru ekleri**, ya en sonda olur ya da bazen ekfiil ekleri ile şahıs eklerinden önce gelir.*"

"***Ekfiil ekleri**, şahıs eklerinden önce gelir.*"

gönül + **ler** + **imiz** + **de** + **(y)dir**				
ik	**içe**	**içe**	**içe**	**içe**
	çe	**ie**	**he**	**efe**
	çokluk	iyelik	bulunma	ekfiil

git - **miş** - **ti** - **k**			
fk	**fçe**	**fçe**	**fçe**
	ke	**efe**	**şe**
	haber	ekfiil	şahıs

Önemli: Kök ve ek bulma işlemlerinde **birleşik yapılı fiillere** de ayrı bir yer ayırmak gerekir:

*** "Etmek, eylemek, olmak, kılmak" fiilleriyle kurulan birleşik kelimeler**

Çok memnun oldum				*Bunu tercih etmezdi.*				*Sana ders olsun!*			
memnun	ol -	du -	m	tercih	et -	mez -	di	ders	ol -	sun	
ik	**fk**	**fçe**	**fçe**	**ik**	**fk**	**fye**	**fçe**	ik	**fk**	**fçe**	
		hke	**şe**			**ffye**	**şe**			**eke** (emir kipi eki)	

*** Kurallı birleşik fiiller**

1. Yeterlik fiili (-A bil-)

Diyebilirim

di - **(y)ebil** - ir - im

fk **fye** fçe fçe

yeterlik hke şe

demeyebilirim.

de - **meyebil** - ir - im

fk **fye** fçe fçe

yeterliko hke şe

(yeterlik fiilinin olumsuzu)

2. Tezlik fiili (-I ver-)

Alıverdin mi

al - **ıver** - di - n - mi?

fk **fye** fçe fçe fçe

tezlik hke şe se

Almayıver

al - **mayıver**

fk **fye**

tezliko

(tezlik fiilinin olumsuzu)

3. Sürerlik fiilleri (-A dur-, -A kal-, -e gel-, -e git-)

bakakaldı

bak - **akal** - dı

fk **fye** fçe

fk **sürerlik** ke

süregelmiştir

sür - **egel** - miş - tir

fk **fye** fçe fçe

fk **sürerlik** hke efe

Uyarı: Sürerlik filinin olumsuz kullanımı yoktur.

4. Yaklaşma fiili (-A yaz-)

*gideyazd*ı

gid - **eyaz** - dı

fk **fye** fçe

fk **yaklaşma** ke

8.4. Bir metinde kök ve ek bulma uygulama çalışması (Örnek)

Bu uygulama çalışmasında Türk şiirinin çok bilinen şiirlerinden merhum Cahit Sıtkı Tarancı (1910-1956)'nın "Otuz beş yaş" şiiri konu edilmiştir. Belirtilen şiirin 4 bölümünde bir yapı incelemesi (kök ve ek bulma) yapılmıştır:

Otuz Beş Yaş

Yaş otuz beş! Yolun yarısı eder;
Dante gibi ortasındayız ömrün.
Delikanlı çağımızdaki cevher,
Yalvarmak, yakarmak nafile bugün,
Gözünün yaşına bakmadan gider.

Şakaklarıma kar mı yağdı ne var?
Benim mi Allah'ım bu çizgili yüz?
Ya gözler altındaki mor halkalar?
Neden böyle düşman görünürsünüz;
Yıllar yılı dost bildiğim aynalar?

Zamanla nasıl değişiyor insan!
Hangi resmime baksam ben değilim:
Nerede o günler, o şevk, o heyecan?
Bu güler yüzlü adam ben değilim;
Yalandır, kaygısız olduğum, yalan.

Hayal meyal şeylerden ilk aşkımız;
Hatırası bile yabancı gelir.
Hayata beraber başladığımız,
Dostlarla da yollar ayrıldı bir bir;
Gittikçe artıyor yalnızlığımız.

Cahit Sıtkı Tarancı

Kelime	**Yapısı**	**Kökü**	**Ek/Ekler ve Türleri**
Yaş	yaş+	yaş	-
otuz	otuz+	otuz	-
beş	beş+	beş	-
yolun	yol+un	yol+	+un; içe, he (tamlayan hâl eki)
yarısı	yar-ı+sı	yar-	+ı; iye, fiye (fiilden isim yapım eki) +sı; içe, ie/tnane (iyelik eki/tamlanan eki)
eder	ed-er	ed(t)-	-er; fçe, ke (haber kipi eki, geniş zaman eki)
Dante	Dante+	Dante+	-
gibi	gibi+	gibi+	-
ortasındayız	orta+sı+(n)da+yız	orta+	+sı; içe, ie/tnane (iyelik eki/tamlanan eki) +(n)da; içe, he (bulunma hâl eki) +(y)ız; içe, efe (ekfiil eki)
ömrün	ömr+ün	öm(ü)r+	+ün; içe, he (tamlayan eki)
Delikanlı	deli+kan+lı	deli+ kan+	+lı; iye, iiye (isimden isim yapım eki)
çağımızdaki	çağ+(ı)mız+da+ki	çağ+	-(ı)mız; içe, ie (iyelik eki) +da; içe, he (bulunma hâl eki) +ki; iye, iiye (sye/sıfat yapım eki)
cevher	cevher+	cevher+ Ar. cevher	-

Yalvarmak	yalvar-mak	yalvar-	-mak; iye, fiye (fiilden isim yapım eki)
yakarmak	yakar-mak	yakar-	-mak; iye, fiye (fiilden isim yapım eki)
nafile	nafile+	nafile+ Ar. nâfile	-
bugün	bu+gün+	bu+ gün+	-
Gözünün	göz+ü+nün		+ü; içe, ie (iyelik eki) +nün; içe, he (tamlayan hâl eki)
yaşına	yaş+ı+(n)a	yaş+	+ı; içe, ie (iyelik eki) +(n)a; içe, he (yönelme hâl eki)
bakmadan	bak-madan+	bak-	-madan; iye, fiye (fmsie, zfe/zarf-fiil eki)
gider	gid-er	git-	-er; fçe, ke (haber kipi eki, geniş zaman eki)
Şakaklarıma	şakak+lar+ım+a	şakak+	+lar; içe, çe (çokluk eki) +ım; içe, ie (iyelik eki) +a; içe, he (yönelme hâl eki)
kar mı	kar+ mı	kar+	+mı; içe, se (soru eki)
yağdı	yağ-dı	yağ-	-dı; fçe, ke (haber kipi eki, bilinen geçmiş zaman eki)
ne	ne+	ne+	-
var	var+	var+ (bulunma)	-
Benim mi	ben+im +mi	ben+	+im; içe, he (tamlayan hâl eki) +mi; içe, se (soru eki)
Allah'ım	Allah+ım Ar. Allah+T.+ım	Allah+	+ım; içe, ie (iyelik eki)
bu	bu+	bu+	-
çizgili	çiz-gi+li	çiz-	-gi; iye, fiye (fiilden isim yapım eki) +li, iye, iiye (isimden isim yapım eki)
yüz	yüz+	yüz+	-
Ya	ya+	ya+	-
gözler	göz+ler	göz+	+ler; içe, çe (çokluk eki)
altındaki	alt+ı+(n)da+ki		+ı; içe, içe, ie/tnane (iyelik eki/tamlanan eki) +(n)da; içe, he (bulunma hâl eki) +ki; iye, iiye (sye/sıfat yapım eki)
mor	mor+	mor+	-
halkalar	halka+lar Ar. halka+ T. +lar	halka+ Ar. halka	+lar; içe, çe (çokluk eki)

Neden	ne+den	ne+	+den; içe, he (ayrılma hâl eki)
böyle	böyle+ (bu öyle)	böyle+	-
düşman	düşman+	düşman+ Far., duşmân	-
görünürsünüz	gör-ün-ür+sünüz	gör-	-ün; fye, ffye (fiilden fiil yapım eki) -ür; fçe, ke (haber kipi eki/geniş zaman eki) +sünüz; fçe, şe (şahıs eki)
Yıllar	yıl+lar	yıl+	+lar; içe, çe (çokluk eki)
yılı	yıl+ı	yıl+	+ı; içe, ie/tnane (iyelik eki/tamlanan eki)
dost	dost+	dost+ Far., dûst	-
bildiğim	bil-diğ+im	bil-	+dik; iye, fiye (fmsie/fiilimsi eki, sıfat-fiil eki) +im; içe, ie (iyelik eki)
aynalar	ayna+lar Far. âyine+T. +lar	ayna+ Far., âyine	+lar; içe, çe (çokluk eki)
Zamanla	zaman+la Ar., zaman+ T. +la	zaman+ Ar., zamân	+la; içe, ve (vasıta eki)
nasıl	ne asıl T. ne, Ar. asl	ne+ asıl+ Ar. asl	-
değişiyor	değ-iş-(i)yor	değ-	-iş; ye, ffye (fiilden fiil yapım eki) -(i)yor; fçe, ke (haber kipi eki, şimdiki zaman eki)
insan	insan+	insan+ Ar. insân	-
Hangi	hangi+	hangi+	-
resmime	resm+im+e Ar. resm+T.+im+e	res(i)m+ Ar. resm	+im; içe, ie (iyelik eki) +e; içe, he (yönelme hâl eki)
baksam	bak-sa-m	bak-	-sa; içe, efe (ekfiil eki) -m; şe (şahıs eki)
ben	ben+	ben	-
değilim	değil+im	değil+	+im; içe, efe (ekfiil eki)
Nerede	nerede	nerede+	-
o	o	o+	-
günler	gün+ler	gün+	+ler; çe (çokluk eki)
o	o	o+	-

şevk	şevk	şevk+ Ar. şavk	-
o	o	o+	-
heyecan	heyecan+	heyecan+ Ar. heyecân	-
Bu	bu+	bu+	-
güler yüzlü	gül-er yüz+lü	gül- yüz+	-er; fçe, ke (hke/haber kip eki, geniş zaman eki) +lü; iye, iiye (isimden isim yapım eki)
adam	adam+	adam+ Ar. âdem	-
ben	ben+	ben+	-
değilim	değil+im	değil+	+im; içe, efe (ekfiil eki)
Yalandır	yalan+dır	yalan+	+dır; içe, efe (ekfiil eki)
kaygısız	kaygı+sız	kaygı+	+sız; iye, iiye (isimden isim yapım eki)
olduğum	ol-duğ-um	ol-	-duğ; iye, fiye (fmsie/fiilimsi eki, sıfat-fiil eki) -um; içe, ie (iyelik eki)
yalan	yalan+	yalan	-
Hayal meyal	hayal+ meyal+ Ar. hayâl	hayal+ meyal+	-
şeylerden	şey+ler+den Ar. şey+ T. ler+den	şey+ Ar. şey'	+ler; içe, çe (çokluk eki) +den; içe, he (Ayrılma hâl eki)
ilk	ilk+	ilk+	-
aşkımız	aşk+ımız Ar.aşk+T.+ımız	aşk+ Ar. aşk	+ımız; içe, ie (iyelik eki)
Hatırası	hatıra+sı	hatıra+ Ar. hâtira	-
bile	bile+	bile+	-
yabancı	yaban+cı	yaban+	+cı; iye, iiye (isimden isim yapı eki)
gelir	gel-ir	gel-	-ir; fçe, ke (haber kipi eki, geniş zaman eki)
Hayata	hayat+a Ar. hayat T. +a	hayat+ Ar. hayât	+a; içe, he (Yönelme hâl eki)
beraber	beraber+	beraber Far. berâber	-

başladığımız	baş+la-dığ+ımız	baş+	+la; iye, ifye (isimden fiil yapım eki) +dığ; iye, fiye (fmsie/fiilimsi eki, sfe/sıfat-fiil eki) +ımız; içe, ie (iyelik eki)
Dostlarla	dost+lar+la	dost Far. dûst	+lar; içe, çe (çokluk eki) +la, içe, ve (vasıta eki)
da	da+	da+	-
yollar	yol+lar	yol+	+lar; içe, çe (çokluk eki)
ayrıldı	ay(ı)r-ıl-dı	ay(ı)r-	-ıl; fye, ffye (fiilden fiil yapım eki) -dı; fçe, efe (ekfiil eki)
bir bir	bir+ bir+	bir+ bir+	-
Gittikçe	git-tikçe	git-	-tikçe; iye, fiye (fmsie/fiilimsi eki, zfe/zarf-fiil eki)
artıyor	art-(ı)yor	art-	-(ı)yor; fçe, (haber kipi eki, şimdiki zaman eki)
yalnızlığımız	yal(ı) n+ız+lığ+ımız	yal(ı)n+	+ız; iye, iiye (isimden isim yapım eki) +lığ; iye, iiye (isimden isim yapım eki) +ımız; içe, ie (iyelik eki)

9. BÖLÜM

TÜRKİYE TÜRKÇESİ ŞEKİL BİLGİSİ İÇİN BAŞUCU KAYNAKLARI

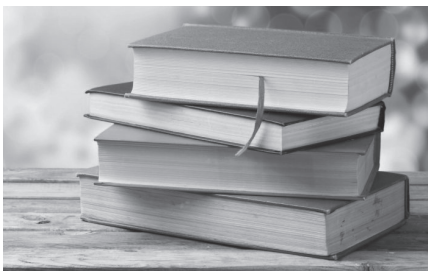

Önemli: Bu kaynaklarda sadece kitaplar esas alınmıştır. Kitapların da yalnızca adları ve yazarları verilmiştir. Bu bölüm, bir eserin kaynakçası gibi değil, alanda yapılan çalışmaların isimlerinin verilmesi şeklinde tasarlandığı için kaynak eserlerin künyeleri tam olarak verilmemiştir.

"Dil Bilgisi", "Türkçe Dil Bilgisi", "Türk Dil Bilgisi", "Türk Dili", "Türkiye Türkçesi" başlığı altında yayımlanan kitapların tamamı, Türkiye Türkçesi Şekil Bilgisi kaynakları arasındadır. Yine *"Sözlük", "Lugat", "Türkçe Sözlük"* adına ne varsa bütün sözlükler, Şekil Bilgisinin kaynakları arasındadır. Bu eserleri burada belirtmeyeceğiz. Bu eserlerin dışında, isminde özellikle *"Şekil Bilgisi", "Biçim Bilgisi", "Yapı Bilgisi", "Sarf", "Kök", "Ek"* başlığı adını taşıyan eserler bu bölümde konu edilmiştir.

Bildiklerimizi, gördüklerimizi, tespit ettiklerimizi paylaştığımız bu bölümde muhakkak unuttuğumuz, göremediğimiz, farkında olamadığımız pek çok eser olmuştur. Onları da öğrendikçe, tespit ettikçe ilerleyen baskılarda inşallah bu bölüme ekleriz. Göremediğim eserler için yazarlarından özür diliyor, anlayışlarını umuyorum.

Türkiye Türkçesi Şekil Bilgisi ile ilgili başucu kaynaklarından bazıları şunlardır:

- Alan, Nazmi. ***+(Dan) Durum Biçim Birimi***
- Ay, Özgür. ***Türkiye Türkçesi Ağızlarında Fiil Çekimi***
- Aytaç, Bedrettin. ***Arap Lehçelerindeki Türkçe Kelimeler***
- Bayraktar, Nesrin. ***Türkçede Fiilimsiler***
- Boz, Erdoğan. ***Türkiye Türkçesi Biçimsel ve Anlamsal İşlevli Biçimbilgisi (Tasnif Denmesi)***
- Boz, Erdoğan (ed.), ***Türkiye Türkçesi II Biçim Bilgisi***
- Böler, Tuncay. ***Türkiye Türkçesi Biçim Bilgisi I***
- Börekçi, Muhsine. ***Türkiye Türkçesinde Yapı ve İşlev Bakımından Sözcükler***
- Buran, Ahmet. ***Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri***
- Çolak, Gülcan. ***Türkçe Temel Kelimelerin Çağrışım Setleri (Toplum Dil Bilimsel Bir İnceleme)***
- Demir, Necati. ***Türkçe Ses ve Biçim Bilgisi***
- Demir, Nurettin ve diğerleri, ***Türkçe Ses ve Biçim Bilgisi***
- Emre, Ahmet Cevat (haz. Gülden Sağol-Erdal Şahin-Nurgül Yıldız). ***Türkçe Sarf ve Nahiv Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv***
- Eren, Hasan (haz. Şükrü Halûk Akalın). ***Eren Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü***
- Ercilasun, Ahmet Bican. ***Türk Dilinde Çekirdek Ekler***
- Gülensoy, Tuncer. ***Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü Etimolojik Sözlük Denemesi I (A-N), II (O-Z)***
- Gülsevin, Gürer. ***Eski Anadolu Türkçesinde Ekler***
- Güzel, Ferdi. ***Türkiye Türkçesi Ağızlarında Yapım Ekleri***
- Han-Woo Choı, **Türkçe, Korece, Moğolca ve Mançu-Tunguzcanın Karşılaştırmalı Ses ve Biçim Bilgisi**
- Hüseyin Cahit (haz. Leylâ Karahan-Dilek Ergönenç). ***Türkçede Sarf ve Nahiv***
- Johanson, Lars (çev. Nurettin Demir). ***Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler***
- Karaağaç, Günay. ***Türkçe Verintiler Sözlüğü***
- Karaoğlu, Serdar. ***Eski Anadolu Türkçesinde (14. yy.) Türetim Ekleri***

- Kartallıoğlu, Yavuz. ***Klasik Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni***
- Koca, Ergün. ***Uygulamalı Türkiye Türkçesi Şekil Bilgisi***
- Korkmaz, Zeynep. ***Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları***
- Korkmaz, Zeynep. ***Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi***
- Korkmaz, Zeynep. ***Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Gelişimi***
- Köprülüzâde, Mehmet Fuat, Süleyman Saip. (haz. M. Metin Karaörs). ***Türk Dilinin Sarf ve Nahvi***
- Lİ, Yong-Sŏng. ***Türk Dillerinde Son Takılar***
- Manastırlı Mehmet Rıfat (haz. Ferhat Tamkoç). ***Mükemmel Osmanlı Sarfı***
- Midhat Sadullah (haz. Tuncer Gülensoy-Mustafa Fidan), ***Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri***
- Özmen, Mehmet. ***Türkçede -ken Zarf-Fiili***
- Pilancı, Hülya (ed.) ***Türkçe Biçim Bilgisi*** (Anadolu Üni. Yay.)
- Sarı, Mustafa. ***Türkçenin Batı Dilleriyle İlişkisi***
- Sezgin, Fatin. ***Türkçede Batı Kaynaklı Kelimelerin Yoğunluğu***
- Sırtı, Ezgi. ***Kıpçak Lehçelerinde Kök Fiiller (Tarihî-Karşılaştırmalı Söz Varlığı İncelemesi)***
- Süleyman Hüsnü Paşa (haz. Recep Toparlı-Dilek Yücel). ***İlm-i Sarf-ı Türkî***
- Şçerbak, A. M. (çev. Yakup Karasoy-Naile Hacızade-Mevlüt Gülmez). ***Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Şekil Bilgisi Üzerine Denemeler (Fiil)***
- Şemseddin Sami (haz. Furkan HAMİT). ***Şemseddin Sami ve Nev-Usûl Sarf-ı Türkî***
- Şirin, Hatice. ***Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi***
- Taş, İbrahim. ***Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı***
- Tanyeri, Yavuz. ***Göktürk Yazısı ve Orhun Türkçesi Ses ve Biçim Bilgisi, Örnek Metinler, Sözlük***
- Tiken, Kamil. ***Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar ve Zarf-Fiiller***
- Tulum, Mertol. ***17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı***
- Türkçenin Eğitimi-Öğretimi Bilim ve Uygulama Kolu (ed. Musa Çifci). ***Türkçe Öğretiminde Söz Varlığı Üzerine İncelemeler***

- Türkyılmaz, Fatma. ***Tasarlama Kiplerinin İşlevleri***
- Üstüner, Ahad. ***Anadolu Ağızlarında Sıfat-Fiil Ekleri***
- Üstünova, Kerime. ***Türkiye Türkçesi Ad İşletimi (Biçim Bilgisi)***
- Vural, Hanifi ve Böler, Tuncay. ***Ses ve Şekil Bilgisi***
- Yılmaz, Özlem Deniz. ***Türkiye Türkçesinde Eylemsi***
- Zülfikar, Hamza. ***Söz Varlığı, Yazım ve Anlatım Açısından Türkçedeki Gelişmeler***
- Zülfikar, Hamza. ***Türkçede Ses Yansımalı Kelimeler***